

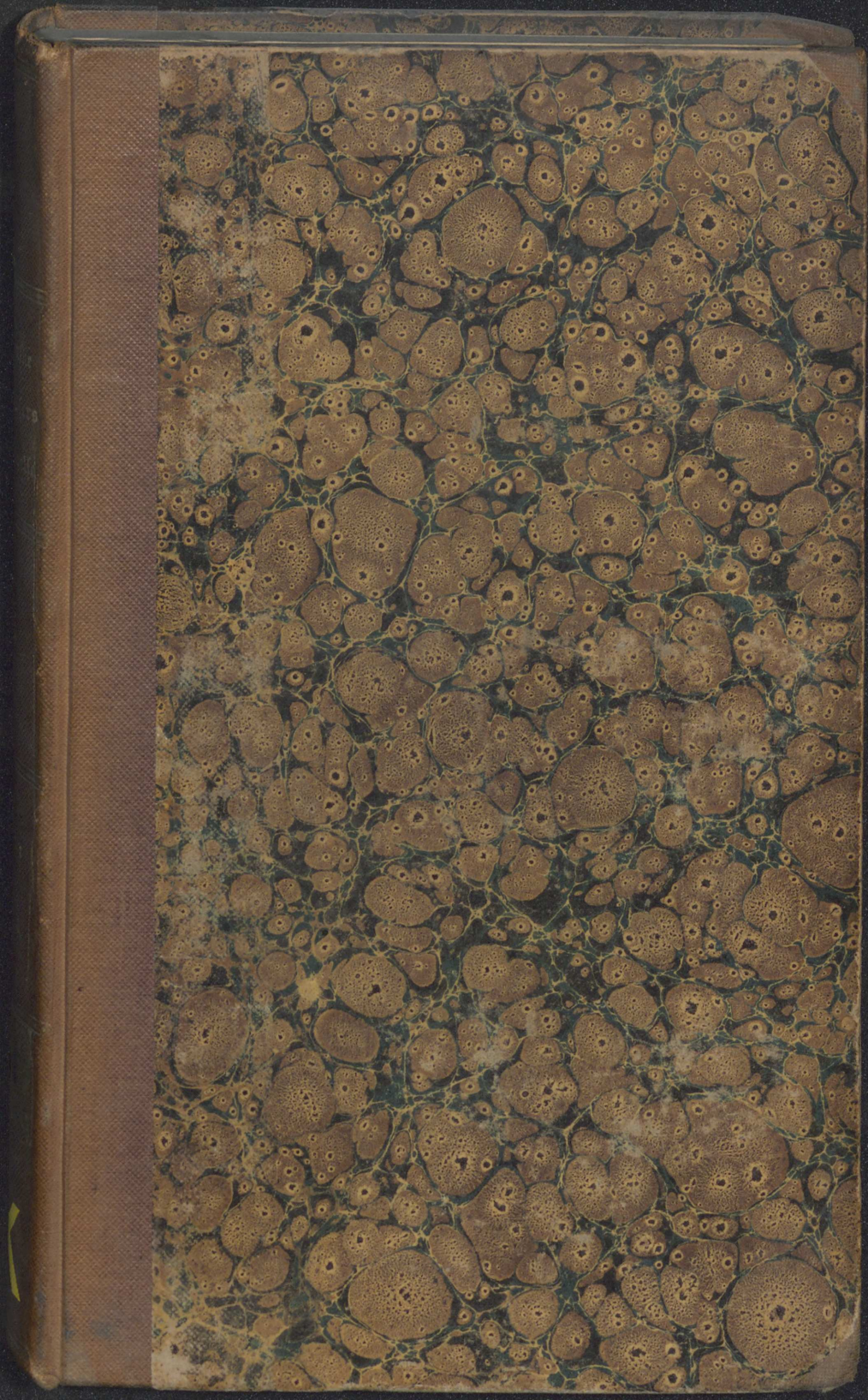
Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Cetav 382. 1.

TB 908 (489) Bid

1830.

Bd. 5.

84-1-2.

Bidrag

til

Kundskab om de danske Provindsers
nærværende Tilstand

i

oekonomisk Henseende.

Foranstaltet, efter Kongelig Befaling, ved Landhuusholdningsseksbet.

Femte Stykke,

Ribe Amt.

Red

C. Dalgas.

1850.

84 1. 2.

Kjöbenhavn.

Trykt hos Peter Chr. Brännich.

Ribe Amt.

Bestreuet,

efter Opfordring fra det Kongelige Landhuusholdningsseftab,

af

C. Dalgas,

Landvæfens-Commiffair.

Kjøbenhavn.

1850.

I n d h o l d.

	Side
1. Jorbernes Beseffenhed	1.
Oversigt, S. 1. Algerforpen, Madjorden, 2. Underlaget, 21. Jordlag i Dybden, Gruus, Leer, Mergel, Qvægsand, Bandaag, 3. Heder, Maar, Lyng, 9. Enge, Seestenge, Marstenge, Høebjerging, 13. Klitter, Sandflugt, 19. Høide- og Ujevnheds Forskjel, 24. Skadeligt Vand, Over- svømmelser, Vandfloder, Tilslutninger, Landtungen Over- skjæring ved Blaavad, 25. Locale Forhold: Andst Herred, 30. Malt Herred, 33. Slanges Herred, 35. Øster- og Ve- ster Herred, 36. Skads- og Gjording Herreder, 41. Fanøe, 42. Støget fra Gredstedbroe til Ribe og Mø- gelstønder, 44. Møgelstønderfog, 46.	
2. Vandbeholdninger	48.
Kilder, Indsøer, S. 48. Vandmassens Aftagelse, Aarsa- gerne dertil, 51. Udgravning af Søer, 53.	
3. Klimatet	56.
Klimatiske Forhold, S. 56. Nattefrost, 57. Havsugen, 58. Veiriagttagelser fra 1753 og 1758, 60.	
4. Udsiftning, Selveiendom, Fæste, Parcellering . . .	63.
Udsiftningen, S. 63. Selveiendom, Fæste, 69. Parcelle- ringen, 76.	

	Side
5. Dykningsmaaderne	84.
De almindelige, S. 84. Afvigellserne fra de gængse Dykningsmaader, 92. Brak, 93. Vexeldrift, 94. Varigt Græsland, 97.	
6. Sommerstaldsfodringen	98.
7. Kunstige Gjødningemidler	100.
Compost- Møddinger, S. 100. Redpløiningen af grønne Ufgroder, 102. Fiskelevninger, 103. Mergel, 103. Grøn- svarens Brænding, 108. Ufegjødning, 110.	
8. Arbeidsdyr	111.
9. Agerdykningsredskaberne	112.
Hjulploven, S. 112. Trilleploven, 114. Svingsploven, Hr. Lindbergs Svingsplov, 115. Smeden Wendix Andersens Plov og Kraftmaaler, 116. Andre Redskaber, 117.	
10. Naar Jord, deres Opdykning, Fremgangsmaaden derved	118.
11. Omsorgen for god Saaesæd	122.
12. Mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handels- Planter	123.
13. Sygdomme hos Kornet	126.
14. Regler hvorefter Sæden høstes	128.
15. Kornvarenes Beskaffenhed, deres Rensning, Tørring, Forædling	129.
16. Producternes Affætning	131.
Tørve og Udfibningssteder, S. 131. Vanskeligheder ved Ud- og Indfibningen, 132. Landtransport, 134. Vandtrans- port, 136. Ribe, Varde, Fanø, Hjerting, 137. Forbrug i Landet selv, 142. Handel, Opløb af Prangere, Visse-	

fræmmere, Høfere i det Slesvigſke, Vaarbaſe-Marked,
Priſer, 143.

17. Markfred, Hegn 149.
18. Dvægavl 153.
Dvægracer, S. 153. Dvægets Behandling, 155. Meierier,
Tillæg, Foderſtude, Staldning, 157. Mislykket Forſøg
med at bringe Studehandelen paa Holland i Gang igien,
162. Antal af Creaturer i Forhold til Arealer, 163.
19. Hefteavl 165.
20. Faareavl 168.
21. Havevæſenet 174.
22. Skove, Sluttede Plantninger, Tørvemoſer . . . 178.
Skove, S. 178. Sluttede Plantninger, 182. Tørvemoſer, 184.
23. Huusſliden, Fabrikinduſtrien i Ribe, Knipleriet i Eg-
nen af Tøndern 189.
Huusſliden. 189. Fabrikinduſtrien i Ribe, 190. Kniplere-
riet, 192.
24. Agerdyrkerneſ Fremgang i Kyndighed og Driftighed . 193.
25. Savnet af et oeconomifk Selskab 195.
26. Eiendommenes Priis. Tyendet. Vinæringſveie . . 196.
Landeieendommenes Priis for og nu, S. 196. Udvandring
til fremmede Egne for at ſøge Arbeide; Fokkeløn, 201. Giſte-
rie og Skibſfart, 202. Saltfogning i Veſter Herred, 208.
Kalk- og Teglblanderier, 209. Fabrikationen af ſorte Gry-
der (de ſaakaldte Tydepotter) i Egnen af Varde, 211.
Tilvirkningen af Tørvekul og Fabrikationen af Høeleer, 214.
Andre Induſtriagreene, 215.
27. Hvilke Dele af Landbruget, der efter Local- og
Tidsomſtændighederne iſær fortjene Ubefaling . . 216.

28. Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Efterfølgelse eller Advarsel 219.
29. Forslag til almeengavnlige Foranstaltninger . . . 222.
- Med Hensyn til Jorddyrkningen, S. 223. Med Hensyn til Fremgangsmaaden ved raare Jorders Opdyrkning, 223. Med Hensyn til Hedernes fremtidige Opdyrkning, 224. Med Hensyn til Ribes Opkomst, 225. Med Hensyn til Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for Den Fandø og Landsbyen Hjerting, 225. Ophævelsen af Forskjellen imellem Kjøbstad- og Landboenæring, 226. Dnske om et forandret Skattesystem, 228. Sønder- og Nørre- Jyllands Forening til een Provinds, 229.
-

1. *)

Jordernes Beskaffenhed.

Overfigt. Agerkorpén, Madjorden. Underlaget, M, Jordlag i Dybden, Mergel, Vandaarer. Heder, Maar, Lyng. Enge, Geestenge, Marfenge, Høehjering. Klitter, Sandflugt, Høidez og Ujevnheds Forfjel. Stadeligt Vand, Oversvømmelser, Vandfloder, Tilflitninger, Landtungsens Overfjæring ved Blaa- vad. Locale Forhold: Andst- Malt- Slaugs- Øster- Vester- Skads- og Gjording- Herreder, Fanøe, Manøe, Stroget fra Gredstedbroe til Ribe og Møgeltonder, Møgeltonderfog.

Overfigt.

Den Beskrivelse af Ribe Amt, her leveres, indbefatter: Andst- Malt- Slaugs- Øster- Vester- Gjording- og Skads- Herreder, Es- landene Fanøe og Manøe, samt Stroget langs med Landeveien fra Gredstedbroe til Ribe og Møgeltonder. Hele dette Amt maa henregnes til den saakaldte Vesteregn. Jorderne ere næsten over- alt meget sandede, og betydelige Jedeftrækninger, især i den mid-

*) Taknemlighed opfordrer Forfatteren her at nævne de Mænd, som især have leveret Materialer til nærværende Beskrivelse. De ere: Pastor Stockholm i Mal- Pstgd., Proprietair Teilmann (nu død), Consistorialraad Junghans i Gamst- Pstgd., Stiftamtmand Rosenørn (forhen Herredsfoged i Øster- og Vesterherred), Sogne- foged Peder Jacobsen i Billum ved Varde, Pastor Winther i Syn- derhoe paa Fanøe, Toldinspecteur Bøgh i Ribe, de Herrer No- rup og Tranberg ved Ribe, Cancelliraad Jøddersen i Møgelton- der, Assessor Schrum (forhen Herredsfoged i Malt- og Gjording Herred), Forvalter, Landvæsencommissair Botker ved Varde, Hr. Rosenørn paa Nørholm, Skolelærer Houbøll i Thistrup, Pastor Sommer i Grindsted, Proprietair Hansen paa Høsfelmed, Hr. Lindberg, Eier af Dyemos ved Ribe, eligeret Borger Blinkenberg i Varde, Major Ingversen i Biuf ved Solding, Pastor Krarup

terste og nordøstlige Deel, afgive just ikke det frydefuldeste Syn. Dog have ogsaa nogle gode, muldrige Leerjorder, fornemmeligen paa Grevskabet Schackenborg ved Løndern; og hist og her findes enkelte smaae Strøg med mager Leer, s. Ex. ved Estrup i Malt-Herred, Grebsted Bye i Jerne Sogn o. s. v. Men i det hele vilde Ribe Amt dog være en saare tør og ufrugtbar Egn, dersom det ikke blev gennemskaaet af saa mange Aaer og Bække, hvoraf de fleste igjen ved deres Bredder ere forsynede med gode Enge, der især ved Mundingen af Aaerne ere af Betydning. Ogsaa de vidtstrakte Marske ved Vesterhavet maae betragtes som en usfatteelig Gave for de tilstødende Sandjorder. Ved Hjælp af disse Enge ere Agerdyrkerne paa flere Steder istand til at holde en betydelig Mængde Creaturer, og at afstvinge Jorden taalelige Afgrøder. Forskjellen heri er saa betydelig, at de Egne, som have Engbund i nogenlunde Mængde, strax udmærke sig ved større Befolkning, bedre Opdyrkning, Heder af mindre Omfang, Skjønere og bedre Bygninger m. m. Dette gjælder saaledes om en stor Deel af Vester-Herred, ligesom den sydvestlige Deel af Amtet, fremfor de nordlige Partier af Skads- Gjorbing- Malt- og Andst-Herreder, samt det meste af Slaus-Herred.

Agerstøppen, Madjorden.

Paa de dyrkede Sandmarker bestaaer Agerstøppen eller Madjorden*) altid af et temmelig grovt, hvidt Sand, meer eller min-

i Veile, Pastor Hansen i Ballum, Pastor Fuglebe i Maltbæk, Pastor Eiler i Leierskov, Pastor Jørgensen i Hjarup, Pastor Bang i Vester-Bedsted, Proprietair Mumsen i Synderkov, Skolelærer Christensen i Vaarbasse, Eieren af Noygaard Peder Weirup, Eieren af Wikkelyst Secretair Sprehler, Pastor Nissen i Allerup-Pfisd., Skolelærer Christensen i Darum. Alle disse Mænd have besvaret det Kongl. Landhuusholdnings-Selskabs og Forfatterens Spørgsmaal med en Beredvillighed, og de fleste tillige med en Udforlighed, der gjør deres Patriotisme al Værd. Desuden have Hr. Pastor Krarup, Consistorialraad Junghans, Propr. Laurup, Pastor Stockholm og Cancelliraad Feddersen havt den Uleilighed at gennemsee Manuskriptet forinden Trykningen begyndtes.

*) Disse to Benævnelser kunne i agronomisk Henseende betragtes som synonyme.

dre blandet med Muld, hvorved Jorden faaer et graaligt Udseende, som især er kjendeligt hvor man gæder svagt, eller der, hvor Hedejordernes Natur endnu kun lidet er forandret. Muldens Mængde beroer for en stor Deel paa den Gjødningsstand, hvori Markerne ere holdte, og denne igjen paa den Mængde Høe, der avles. Her gjælder derfor den Regel: at god Æng gjør god Agermark i sin fulde Udstrækning; og naar man benævner de, langs med Ryggen af Landet beliggende Sogne som skarpe, i Sammenligning med dem, der stode til Naemningerne og Markengene, da er dette kun for saavidt rigtigt, som hine have færre Enge, og altsaa gjøde svagere, eller ere mindre opdyrkede. Iøvrigt varierer Mængden af Muld, saavidt Forfatteren har kunnet skjønne, imellem 1 og 5 Procent af Jordsmonnets Bestanddele; og Mulden befinder sig i en mildere eller raare Tilstand, eftersom den Gjødske, der bruges, er falden efter en god Fodring med Høe, eller meget blandet med fremmede Materialer, som Hedetøv og Æng. Jordens Hang til at frembringe Æng er saa stor, at dersom Agerjorderne laae udyrkede i 20 Aar eller mindre, vilde upaatvivleliggen hele Egnen blive forvandlet til en stor, øde Hede.

Underlaget, Al, Jordlag i Dybden, Gruus, Leer,
Mergel, Kvægsand, Vandaarer.

Underlagets Bessaffenhed har en stor Indflydelse paa Sandjordernes Frugtbarhed. Hvor der findes Leer i en Dybde af 1 Alen eller meer, uden mellemliggende Al, hvilket sidste desværre ofte er Tilfældet, og hvor Affald for det overskødige Vand ikke mangler, der kan Jorden ved en rigtig Dykning give gode Afgrøder af Rug og Byg, men ei Hvede eller god Havre, og langt mindre Grter. Men et saa heldigt Sammentræf er temmelig sjældent. Langt oftere støder man paa Gruus eller Sand under Madjorden, hvilket Sand snart er hvidt, snart rødt, snart sort; og da kan man kun i saadanne Somre, hvor Regn ikke mangler, vente taalelige Afgrøder af Rug og Byg, eller Boghvede; ja Jorderne lide altid af mindste Tørke, især da Al gjerne pleier at være i Følgeffab med Sandet. Græsset, som her vorer, er i ethvert

Tilfælde knapt og bortsvier ved en 14 Dages tørt Veir. *) Smid-
lertid har Græsset dog meget Fynd, eller er meget nærende, hvilket
de velholdte Besætninger, man flere Steder støder paa, bevise.

Høist mærkeligt er det Conglomerat, kaldet *Al*, som i meer
eller mindre tykke Lag næsten overalt ligger udbredt under Ager-
skorpen. Man inddeler *Alen* i 3 Klasser eller Arter, *Sand-*
eller *Gruusal*, *Steenal* og *Jernal*. *Sand-* eller *Gruusalen*
bestaaer af tæt sammenpakked Sand eller Gruus, forbunden med
Jernoryd, der tjener dem som Bindingsmiddel. **). Dens Farve er
gul, rød eller sort, vel ogsaa graa, sandsynligviis efter som Jer-
net befinder sig i en højere eller lavere Grad af Drydation. *Sand-*
og *Gruusalen* ere undertiden saa haarde, at man ikke kan grave
i dem, men maa bruge Jernstænger eller Hækker; dog lade de sig
i Almindelighed behandle med Spade. Naar *Sand-* eller *Gruus-*
Alen kommer for Dagen, henvitrer den meer eller mindre hurtigt,
efter som den er haard eller indeholder Jerndele, ofte ikke førend
et Par Aar.

Steenalen bestaaer af sammenhobede smaae Steen, sjelden
store end almindelige Broesteen, saaledes at Mellemrummene ere
opfyldte med jernholdigt Gruus eller Sand, der undertiden endog
er leerblandet. *Steenalens* Haardhed eller Fasthed er ligesom ved
det foregaaende Slags meget forskjellig; dog lader den sig ial-
mindelighed gjenembryde med Jerngreb.

Jernalen har fuldkommen Udseende af Jernerts, og kaldes der-
for ogsaa *Myrejern*, i Almuesproget: *Silder* eller *Sildersteen*.
Den lader sig opbryde uden stor Besværighed og ved Hjælp af
Jernstænger eller Muurbrækkere, er ikke saa almindelig som de an-
dre Arter, og findes kun paa fide Steder, f. Ex. i Eng- eller Mo-
sebund. Den kan ligge mange Aar udsat for Luften uden at hen-

*) I den tørre Sommer 1826 maatte, naar Køerne om Aftenen
bleve trukne hjem, sættes Mærker med Steen, for at vide hvor
man næste Dag kunde begynde igjen at toire. I almindelighed
hører der 2 til 3 Tdr. Land for at græsse en Koe, og Toirene
maa være 6 til 7 Favne lange.

**) Efter Bredsdorff bestaaer Sandalen af hydrotiseret Jernoryd, for-
bundet med Manganoryd, og maa skee undertiden med Kul, der
sammenkliber Sandet.

vitre, og rustet stærkt. I Nørre Farstrup ved Ribe findes den i saa store Stykker, at man opfører Diger deraf omkring Gaardene, men den findes ogsaa ofte i Stikkelse af smaae runde Korn, ikke større end Nævehagel.

Disse forskjellige Slags Al ligge i $\frac{1}{4}$ til $1\frac{1}{2}$ Fod tykke Lag under Agerkorpen, dog i meget forskjellig Dybde, da man undertiden først kommer til Alen efter at have gravet 2 til 3 Fod, men ofte ogsaa ikke kan tage en ordentlig Fure, uden at støde paa den. Steenalen ligger sædvanlig dybest, og høie Marker have gjerne nærmest til Alen. Med Undtagelse af Tørvemoserne, nogle Enge og Agermarker, udgjør Alen overalt en Bestanddeel af Underlaget.

Alle ere enige i at ansee Alen for en meget skadelig Substans. Ligger den Overfladen meget nær, hvilket som sagt gjerne er Tilfældet paa høie Marker, lide disse saa meget mere af Tørre, da den tynde Agerkorpe, liig Jord, der hviler paa en Steenbroe, snart udtørres, uden paa ny at kunne trække Fugtighed fra neden af. I Stormveir bortblæser derfor ofte Jorden fra de spæde Planter, saa at Rødderne blottes. I al Fald bortsvier Græsset og Sæden forbrænder, eller bliver soelfkødet. Hvor Alen er saa nær, kan i Almindelighed kun avles en god Kjærv efter Hvilen, og den er endda mange Gange underkastet. Nattefrost synes paa saadanne Steder at virke stærkest. Intet Træ trives længere, men gaaer ud saasnart det med sine Rødder støder paa Alen, ja selv Lyngen holder sig kort naar Alen er for nær. Er Alen meget haard, møder den Vandet, og dette har da til Følge, at flade Marker længe om Foraaret holde sig fugtige og blive sure. Uskadelig kan den kun antages at være, naar den ligger meget dybt, eller er løs nok til at lade Vandet sige igjennem.

Om Oprindelsen til Alen har man endnu kun Hypotheser. Nogle have formeent at det jernholdige Vand, som undertiden findes i Bældene, kunde være Ursagen til Alen. Men om denne Forklaring godt lader sig anvende paa den Al, som findes i Lavningerne og altsaa især Jernalen, saa lader det sig dog ikke begribe, hvorledes det jernholdige Vand fra Bældene kunde komme op paa de høie Marker. Spørgsmaalet er desuden endnu kun halv besvaret; thi der bliver tilbage at vise hvorfra Jerndelene hidrøre.

Andre holde for at Alen, i det mindste Steen- og Sandalen, ere Precipitater fra Opfyllingsperioden, og understøtte deres Mening med den Erfaring, at alle 3 Slags Al undertiden findes ved Siden af hinanden. Men Jernoxydet, som sammenbinder Sandet eller Stenene, ligesom Jernalen i Almindelighed, kunde dog gjerne være kommen senere til.

Bredsdorff, i sine Begyndelses-Grunde af Geognosien, fremsætter følgende Forklaring over denne Sag: "Det hydrotiserede Jernoxyd, forbundet med Manganoxyd, og maaſkee undertiden med Kul, som i Hedeegnene sammenklæber Sandet og danner den saakaldte Al, kan mueligen have sin Oprindelse af vegetabiliske Dele, som afsatte Jern til Vandet, hvilket derpaa trækker sig ned i Sandet indtil en vis Dybde, og der precipiterer Jernet. At Planterne have nogen Deel i dette Products Dannelse, bliver sandsynligt derved, at disse Lag gjerne holde sig ganske parallelle med Lyngdækket, og mangle hvor dette fattes." — Forfatteren maa i det hele ifstemme denne, Professor Bredsdorffs Mening. Vel paastaae selv de ældste Beboere, at Alen hverken tager til eller af, og ikke heller mærker man at Al mangler hvor Lyngdækket er borte, eller at Heberne i det hele have et større Overflod af Al end de dyrkede Agermarker, ligesom der vel ogsaa kan findes Pletter uden Al under Lyngen. Men det kunde dog være, at Tilvæksten foregik saa langsom og umærkelig, at den ei lettelig opbagedes i en Menneſkealder; thi nøiagtige Undersøgelser ere ingensinde anstillede. Dgsaa lod der sig nok tænke, at andre Vegetabilier saa godt som Lyngen kunde afsatte Jerndeile, og at Vandet, ved at ſie igjennem Jordſkorpen, fordeelte disse i et ſaa ulige Forhold, at enkelte Pletter aldeles bleve forbigaaede, medens andre des stærkere forſynedes dermed. At Alens Maſſe forøges, er desuden ikke ganske blottet for Autoritet. Hr. Hansen paa Hæſſelmed, Paſtor Sommer og Sognefoged Peder Jacobsen ere af den Mening, at Alen aarlig tager til. De ſlutte ſig dertil af den Omſtændighed, at Overgangen fra Al til Sand undertiden er ſaa umærkelig at den neppe kan ſkielnes; at ſaavel i Heberne ſom paa Agermarkerne Alen beholder ſin vante Dybde, uagtet Madsjorden aarlig maa antages at blive forøget. Dgsaa fra de forrige Tiders Hiſtorie drage de en ſaadan Formodning, i det de ſlutte fra

Fortællingerne om de skønne Skove og Grøninger, der beklædte Jyllands Vestkyst, at Al den Gang ikke maa have været saa udbredt som nu. Vi antage derfor at Jerndelene i Alen, ligesom isærdeleshed Jernalen og det jernholdige Vand i Vældene, have deres Oprindelse af Vegetabilierne, men ingenlunde af Lyngen alene, skøndt Lyngen maaskee affætter de fleste Jerndele. Alen indskrænker sig ikke til Sandegnene. Jernal findes ofte paa gode Leerjorder, og man støder vel ogsaa der undertiden paa et Underlag af smaae Steen, vanskeligt nok at gjennebryde. Forfatteren har ofte fundet smaae runde Korn af rustet Jern paa gode Leermarker, især naaer de pleies lidt dybere end sædvanlig; og et Sted i sin Skov har han, ved at lade grave Vandrender, fundet store Stykker Jernal, skøndt Grunden er leret og intet Spor til Lyng i Nærheden er at opdage. Ogsaa har han i de senere Aar ofte bemærket, hvorlunde der under Plovsuren, i mindre end et Aar, kan samle sig et tyndt Jernlag, især paa saadanne Steder, som have Fald og hvor Sandet altsaa trækker hen. Men det synes ikke at Jernet indgaaer Forbindelse med Leret, og deraf kommer det nok, at man paa Leerjorder ikke finder de hårde Masser under Agerkorpen, som characterisere Sandegnene.

Naar Alen er gjennebrudt kommer sædvanligviis et Hav af Sand. Sandet danner Lag af forskjellig Fasthed, Kiinhed og Farve: hvid, gul, rød, og sænker sig i betydelig Dybde. I Hulvig, Hobbe Sogn, har man saaledes gravet 18 til 20 Alen dybe Brønde, og efter at være trængt igjennem Alen ikke fundet andet end Sand. Dog støder man ogsaa paa Gruus, som kan vedblive i en Dybde af flere Alen, hvorpaa igjen kommer Sand og undertiden Mergel. Leer findes hyppig, og er pletviis udbredt i tykkere eller tyndere Lag efter Stedets Beliggenhed, da Lagene ere tykkeste og altid meget dybe paa høie, men tyndest paa siede Steder. I Gredsted Bye, Jerne Sogn, gaae Brøndene 18 til 20 Alen igjennem et fast Leerlag*). Byen dominerer Omegnen.

Mergel findes i de fleste Sogne, men ofte først i en Dybde af 3 til 4 Alen, med Leer eller Sand ovenpaa. Ved Gravningen

*) Der fortælles hvorlunde disse Brønde, uagtet deres betydelige Dybde, staae faste uden Beklædning af Jæle eller Steen.

af en Brønd i Bækholting traf man Mergel i en Dybde af 8 til 10 Alen. Mergelen ligger i Almindelighed i tynde Lag af ringe Udstrækning, saa at man, naar Mergelen er gennemgravet, stöder enten paa Leer, aldeles blottet for Kalk, eller paa Sand. Dog er det langt fra at være overalt saaledes. I Brorup, Malt og Veien-Sogne finder man ikke alene Mergel i Lag af stor Udstrækning, men har almindeligviis ikke heller over 1 eller 2 Alen dertil. Ei heller kommer man altid til Bunds i Mergelgravene, og fleer end dette, er Laget ofte meget betydeligt. Paa Synnerflov saae Forfatteren 2 Mergelgrave, 10 til 12 Alen dybe; i den ene var man kommen til Sandet, i den anden ikke. Forresten findes Mergelen saavel paa høit som sidt og fladt Land, men i de Partier af Amtet, som ere fattigst paa Mergel, dog for det meste kun paa side Steder eller paa Helbningen af Bakker ned mod Naer og Bække. Som et Exempel paa, at Mergelen findes i meget høie Situationer, kan her anføres en Mergelgrav, beliggende nogle Hundrede Skridt østen for Læborg Kirke, et af de høieste Puncter i hele Amtet. Mergelen selv er gjerne blandet med Sand og derfor temmelig sprød. Dog er dette ikke saaledes overalt. I Brorup Sogn og paa Hovedgaarden Estrup finder man mere leerblandet Mergel, og paa Præstegaardsmarken i Møe saae Forfatteren en feed, blaagraa Mergel, der ingen Sand syntes at indeholde. Kalkmergel er vist meget sjelden. Degnen Houbøll troer at der i Hesselhoved, Thistrup Sogn, findes et Slags Mergel, som kan henregnes hertil. Paa de fleste Steder bliver Mergelen, naar man trænger i Jorden, blaagraa. Kalkklippe er intet Steds bemærket, men man har dog paa enkelte Puncter fundet Kalkjord eller Kalktus, saaledes i Dollerup, Skanderup Sogn, og ved Gaarden Dyemos i Jernved Sogn. Paa sidste Sted ligger Kalken i et tyndt Lag af et Kvarteers Tykkelse imellem Mergelen, løbende i en horizontal Stilling fra Vest til Øst. I Dollerup var Forraadet af Kalkjord ligeledes høist ubetydeligt, og er for længe siden opbrugt. Smaa Kalksteen eller Kridestykker findes iøvrigt her, som i Østeregnet, meget ofte imellem Mergelen. Ved Gaarden Dyemos er der funden Muslingeskaller, og paa Synnerflov skal en Arbejder have fundet et Stykke Rav i Mergelen. Pestrefacter ere sjeldne og høist ubetydelige.

Det sidste bekjendte Jordlag, som ligger under alle de foregaaende, er *Qvægsandet*, et Slags stridt, graat Sand, som for-
medelst sin Lighed med Sandet ved Strandbredden ogsaa kaldes
graat *Havsand*. Her fremvælber Vandet, og naar man vil
fæste sig en paalidelig Brønd, maa man derfor altid arbejde sig
igjennem Sandet, Gruset, Leret eller Mergelen, til man naaer
Qvægsandet. Gode Brønde ere derfor paa høie Steder meget
dybe, ikke sjelden 18 til 20 Alen. Det almindeligste er dog 8 til
10 Alen. I Lønne, Drbye og Høe Sogne, samt paa Fanø, kun
3 til 4 Alen. Vandet er i Almindelighed godt og reent af Smag.
Kun faa Steder finder det modsatte Sted, f. Ex. i den nordre
Deel af Thistrup Sogn, men Brøndene ere her gravede i et faldet
med Leer svængret Sand. Paa Fanø er Vandet brakt, en Folge
af den siddende Beliggenhed ved Havet. Jernholdigt Vand er temme-
lig sjældent, og findes sædvanligviis kun i enkelte Væld.

Hvor tykt et Lag *Qvægsandet* danner, eller hvad nedenunder
kommer, er ubekjendt.

Heder, Maar, Lyng.

De samme Jordlag, som forhen ere omtalte, findes ogsaa i
Hederne. Den eneste Forskjel, man her bliver vaer, er det *Maar-*
lag, som danner sig under *Lyngdækket* og hvori *Lyngen* vegeterer.
Dette *Maarlag* er af meget forskjellig Tykkelse, fra 1 til 4 Tom-
mer, og er altid meer eller mindre blandet med Sand. *Maaret*
selv bestaaer af udgaaende Vegetabilier, især *Lyng*, som ved den gar-
veagtige Stof, den sidste besidder, forhindres fra fuldkommen at op-
løse sig. *Maaret* kan betragtes som en Mellemting imellem Muld og
Løv, og nærmer sig vist ofte sidste, især hvor Grunden er noget
fugtig. Naar *Hederne* opdyrkes eller ploies, forvandler *Maar-*
ret sig lidt efter lidt til Muld, og *Overskorpen* faaer da ganske
det samme Udseende som gamle *Agermarker*. Men naar *Maar-*
laget er noget tykt, eller *Maaret* befinder sig i en meget raa Til-
stand, opløser det sig kun langsomt, med mindre Mergel, Gjød-
se eller Aske paaføres.

Maaret tjener som et vigtigt og almindelig afbenyttet Bræns-
dematerial, i det man affræller *Overskuden* af *Hederne* i 2 til 3

Tommer tykke Tørv, 2 Alen i Kvadrat, og som kaldes: Soier, Skuer, Flager, Gladløv eller slet hen Tørv. Ogsaa til at blande med Gjødslen og forsøge saame, tjene disse Tørv som et fortrinligt og meget afbenyttet Material. Hvorlænge det varer inden Maarlaget paa ny fremavles, beroer ganske paa Grundens Bessaffenhed. Staaer Lyngen paa det bare Sand, uden Iblanding af Maar, kan vel medgaae 50 til 100 Aar. Er der derimod bleven et Lag Maar tilbage, kan det stee i 20 til 25 Aar.

Lyngen vorer frodigst i dybt Maar, og hvor Maarlaget er borttaget holder den sig kort; Bunden vil ogsaa gjerne tilvøxe med Rensdyrmos [Lichen Rangiferinus]. Herpaa kunne de saakaldte Sande (Strækninger af Flyvesand) og andre magre Pletter, hvor intet uden Gruus eller smaae Steen findes, tjene til Beviis. Imidlertid finder man ogsaa kort Lyng paa saadanne Steder, hvor Maarlaget er betydeligt, hvilket da kommer af den Fugtighed, Jorden lider af, og som Lyngen ikke taaler. For god kan Jorden ikke let være for Lyngen, men paa et mulbrigt eller velgjødsket Jordsmon har Græsset mere Kraft, og holder derfor Lyngen længere borte. Hvor man gjøder godt, viser Lyngen sig først i 8de eller 10de Aar efter Hvilen, men almindeligviis springe Baarene (Agre, som hvile) allerede med Lyng i 5te eller 6te Aar, ja ofte længe før. Lyngens Længde tjener som et temmelig sikkert Kjendemerke paa Jordsmonets Bessaffenhed. Hr. Pastor Krarup i Veile, som har opholdt sig 27 Aar i en Lyngegn af Ribe Amt, giver følgende Forklaring herom:

Hvor Lyngen er lang og høi, blandet med guult Mos eller Græs, er Grunden sædvanlig en Blanding af Muld og Sand, tjenlig til Ploieland.

Hvor Grunden er bedækket med et tykt Lag Maar eller Tørvvejord, kan Lyngen vel ogsaa være stærk af Væxt, men her findes intet Græs eller guult Mos.

Hvor Alen er i Nærheden og Muld ikke findes, men kun et tyndt Lag Maar eller grusagtigt Steenal, er Lyngen altid kort og sædvanligviis blandet med hvidt Mos.

Hvor Jordsmonets Bestanddele ere Muld af det bedre Slags, tillige med Leer, er Lyngen vel ogsaa kun kort, men Grundens Bessaffenhed giver sig sædvanlig tilkiende ved bedre og mere Græs

imellem Lyngen, ligesom ved enkelte for Lyng blottede Pletter, som ikke sjelden fremvise Hvidklever.

Lyngen flyder saavel af Roden som af Frøe. Blandt Bønderne i Skads-, Gjording- og Malt-Herreder er det en almindelig Mening, at Lyngen bliver ved at vore eller tage til i Bægt i 7 Aar; dog mene andre at dette Tidsrum er for kort angivet, og regne 10 Aar. Men hvorlænge den vegeterer eller holder sig i Live, vides ikke bestemt. Nogle mene til det 14de, andre til det 30de og atter andre til det 40de Aar. At i al Fald den udgangne Lyng erstattes ved nye Skud eller Planter, bevise vore bekendte Heder, som endnu blomstre ligesom de i Mandsminde og længere have blomstret. For 25 Aar siden skal Lyngen, fortæller Hr. Houbøll, have været næsten henvisnet overalt, men i de sidste 20 Aar igjen viist en frodigere Vegetation, hvilket ogsaa af andre bekræftes. At Lyngen, som nogle have meent, engang har fortrængt andre Planter og igjen vil fortrænges af saadanne, er derfor ikke sandsynligt. Vist er det imidlertid, at Lyngen undertiden gaaer ud i hele Strækninger, eller som det kaldes afbider sig selv, og da fremkomme vel ogsaa store grønne Pletter, især dersom Lyngen har været meget lang eller Grunden i Fortiden ploiet. Disse Grønninger have ganske Udseende af Agre, der længe have hvilet, og afgive en ret god Græsning for Faar. Dog varer denne Herlighed ikke længe; thi efter faa Aar vinder Lyngen sit gamle Herredømme. Men om denne Forsvinden af Lyngen bør tilskrives Alder, Jordsmøn, Veirig, eller tilfældige Omstændigheder, er uafgjort, sandsynligviis alle disse Aarsager tilsammen, især de to første. Den erfarne Landmand Hr. Hansen paa Hesselmed paastaar: at en saadan Afbiden af Lyngen kun finder Sted, hvor Underlaget er godt eller uden Al. Eierne af Reigaard i Andst Herred Peder Weirup, en meget stedkyndig Mand, siger, at naar Lyngen fredes, og kommer til at lukke sig, gaaer Roden efter nogle Aars Forløb i Forraadnelse og Lyngen falder af. At haard Frost om Foraaret eller meget tørre Somre bringe Lyngen til at visne, menes vel ogsaa, men synes dog noget usandsynligt, i det mindste maa der vist mere til at bevirke det Phenomen, thi man seer ofte at Lyngen kan være i fuld Grode ved Siden af de Pletter, hvor den er gaaet ud.

Hvor Lyngen idelig afhugges, bortruffes, afbrændes og mange Klager skjæres, eller Heberne afbenyttes til Græsning, der seer man næsten aldrig at Lyngen gaaer ud, formodentlig fordi den derved idelig forynges. Disse Midler ere derfor aldeles utilstrækkelige til at udrydde Lyngen. Derimod er saavel staaende som rindende Vand Lyngens Død, og den tørreste Hede lader sig ved Vanding forvandle til en frugtbar Eng. Degnen Houbøll i Thistrup har ved to til tre Aars Vanding fuldkommen forbedret en med Lyngspring overtrukken Eng. Denne Vandets Virkning er Grunden til de Grønninger, man hist og her træffer i Heberne, og som alene hidrøre af Vandstader eller Vandløb om Vinteren, men derfor ikke heller maae forveksles med hine periodiske Grønninger. Udtørres saadanne Pletter, tilgroe de med Lyng.

Hedebrynde indtræffer i Ribe Amt som andre Steder, dog naturligviis mindre hyppig hvor Byerne ikke ligge langt fra hinanden, da der her er flere Hænder ved Haanden til at dæmpe Ilden. Bryndene afstedkommes ved Uforsigtighed med Pibe- og Madild, som de Folk, der grave Tørv, have med sig, eller ved Brænding af Affetørv, ogsaa ved at affvie Lyng paa Land, der skal opbrækkes. Naar Branden heelt igjennem Maaret, da kan der undertiden fremkomme Flyvesand, og i dette Tilfælde varer det meget længe inden Lyngen kommer igjen. Men i Almindelighed have Hedebryndene ikke meget at betyde. Efter et Par Aars Forløb viser Lyngen eller Græsset sig igjen, og Hedens Bessaffenhed er uforandret, græs-blandet hvor der før var Græs, og reen Lyng hvor Bunden fører dette med sig.

Saa mørkt og ufrugtbart et Udseende store Lyngheder end have, ere de dog langt fra at være uden Nytte. I mange Egne afgive de, som forhen bemærket, et aldeles uundværligt Brændematerial, hvortil ikke alene Fladtørvene, men ogsaa Lyngen afbenyttes, sidste især til at bage ved. Næsten hele Tillægget af Ungqvæg og en Mængde Faar finde deres Ophold om Sommeren i Heberne, ja Lyngen maa ofte komme til Hjælp ved Vinterrøgtningen, naar Fodertrang indtræffer. Til at forøge Gjødsken tjene baade Fladtørvene og Lyngen. Ogsaa til at tække med er Lyngen meget anvendelig, og afgiver ved et Underlag af Langhalm et fuldkom-

men tørt Tag, som kan ligge i 40 Aar, hvorpaa for ikke længe siden habdes et Exempel hos Sognefoged Morten Nielsen i Hølsted.

Enge, Geestenge, Marskenge, Søbjerging.

Vesterboerne gjøre Forskjel imellem Geest- og Marskenge. Til første henføres Mose- eller Kjørængene, kunstige Enghaver, Aas- eller Bækkenge; til sidste de Engstrækninger langs Kysten, som Havet oversvømmer.

Store Kjørstrækninger som i Randers, Aalborg, eller andre Sjællands Amt, findes ikke i Ribe Amt*), men næsten overalt større eller mindre Moseenge eller smaae Kjør, hvilket er eensbetjende. Største Parten af de saakaldte Grønninger i Hederne ere egentlig ikke andet. Grunden i dette Slags Enge er Tørvejord eller tilskyllet Maar, ofte ikke over 6 Tommer dyb, hvorunder for det meste ligger Sand, undertiden dog ogsaa Leer. I deres naturlige, raa Tilstand ere de Græsarter, disse Enge frembringe, af et tørt og lidet nærende Slags, og deres Frugtbarhed beroer aldeles paa Veirliget. Skjøndt Udgroftning paa mangfoldige Steder er udført, har dette dog, hvor Vanding ikke derved har ladet sig iværksætte, snarere skadet end gavnet, da Græsforpøen af Mangel paa et frugtbargjørende Middel, selv efter flere Aars Forløb, er forbleven uforandret, ja vel endog Grunden, naar den blev for tør, er tilgroet med Lyng. Men hvor Leilighed fandtes til at afbenytte en forbiløbende lille Bæk eller et Væld fra nærliggende Brinker, der have Moseengene faaet et ganske andet Udseende. Seeværdige Exempler af dette Slags frembyde Præstegaarden i Bækboiling, Feuling Sogn, Gammelgaard og Lindberggaard i Algod Sogn, m. fl.

Enghaverne ere for det meste ved Kunst frembragte Engpletter paa Højningen af Bakker, og som vandes ved ovenfor udspringende Væld, eller fra nærliggende Bække. Da de gierne ligge i Nærheden af Gaardene eller Byerne, nyde de desuden godt af det tilløbende Møg vand. I Natte- og Bobøl-Byer, Feu-

*) Det betydeligste Kjør er Gjestenkjør i Andst Herred af $\frac{1}{2}$ Mills Længde og Hjerdingveis Brede.

ling Sogn, hos Kromanden H. J. Lund i Fjoldingbroe, i Drostrup, Læborg Sogn, hos Sognefoged Jes Jeppesen i Hobde, med flere Steder, findes saadanne Enghaver,

Af større Omfang og Vigtighed ere Aaer- og Bækengene. Betydeligt er det Arbejde, som i de senere Aar er udført til disse Enges Forbedring. Næsten overalt ere Aaerne og Bækkene oprensede, og mangfoldige Grøfter trukne i selve Engene. Ja man vil endog paastaae at Aaernes Oprensning paa sine Steder er drevet for vidt, og at de tilstødende Enge derved ere blevne for tørre; hvilket, da Aaer-Engene i Almindelighed have en fast Sandgrund, er Skyld i, at man nu seer Ploven skride hvor før Leen alene kom. Imidlertid et det dog vist, at ere end enkelte Strækninger, som f. Ex. ved Nørholm, blevne for tørre, have andre ulige større eller bedre vundet betydeligt derved, og ere forvandlede fra Sumpe og Moradser til gode, frugtbare Enge. Dette gjælder især om Bækengene, som neppe vilde været blevne hvad de nu ere, uden den bevirkede Oprensning af Aaerne. Men dette viser ogsaa, at en billig Erstatning ikke kan nægtes den, som derved maa see sine Enges Frugtbarhed formindskes. De vaade Somre 1828 og 1829 maae imidlertid have bragt mange paa andre Tanker med Hensyn til en for stærk Udtørring.

Overalt hvor det er gjørligt, søger man at lade Engene nyde godt af Vandpaaledning. Man gaaer derved tilværks paa to Maader:

Om Foraaret opstemmes Aaerne eller Bækkene ved Stigborde eller Jorddæmninger, og Vandet tvinges til at gaae over sine Bredder. Er det fornødent, ledes Vandet ved Sidegrøfter til fraliggende Steder. Engene blive derved aldeles overfyldte, men Vandet er derfor i Almindelighed dog ikke stillestaaende, da Strømmen holder det i en stedsevarende Bevægelse. Efter nogle Dages Forløb ledes Vandet af, men paasættes snart igjen. Ret ofte gjentages dette dog ikke, da Græsset ellers overtrækkes med Dynd og Bunden bliver sumpig, Sivbuske ogsaa gjerne vise sig. *)

*) Den erfarne Eier af Hæsselmed Hr. Hansen er af den Mening, at Vandet i Almindelighed ikke bør tilbageholdes meer end 8 til 10 Dage, og Engene jevnlig lægges tørre. Er Græsset kommet i

Naar Høet er indbjerget, sætter man Engene atter under Vand i nogle Dage, deels for at forbedre Eftergræsset, deels for at skaffe sig en Høstgrøde, dersom Engene ere frugtbare nok til at taale dette uden Afsmattelse. Om Efteraaret eller Vinteren er det ikke Brug at vande, og behøves for det meste ikke heller, da Engene gjerne en Tidlang af sig selv staae under Vand.

Mere yndet og mere afbenyttet er den anden Fremgangsmaade, nemlig at lade Vandet risle eller flyde over Engene. Dette bevirker ikke allene en større Frugtbarhed, men giver ogsaa bedre Høe. Vandet ledes fra Aaer og Bække, eller fra Vældene i de nærmeste Banker til Engene. Det er utroeligt hvor omhyggelige Beboerne ere for at opfange det mindste Væld, selv om Vandet maa ledes en lang Vej for at komme til Nytte. Stor Forskel gjøres ikke paa Vandet, og overhoved er man jo bunden til at tage hvad Naturen byder, hvorfor Mose- eller Torvegravevand ikke heller forsmaaes; dog skal dette Slags Vand, naar det ikke udspringer af Væld, give Mos. Vældvand, især naar det kommer fra en mergelagtig Grund, fordriver derimod Mosen. Saa snart Frostene om Foraaret er af Jorden, begynder man at overrisle sine Enge. Dog ere flere af den Mening, at man bør bide til der kommer Varme i Luften; thi paafølger Kulde, give Engene for meget Ukrud. Saaledes kan f. Ex. det saakaldte Engras, eller som det ogsaa benævnes Skillingsurt [*Rhinanthus Chriستا galli*] i den Grad overtrække Engene, at der bliver næsten intet Græs. Naar Vand ikke mangler, tages det sjældent af førend henimod Høerbjergingen, med mindre Græsset gaaer i Leie, eller Sommeren er meget regnfuld. Sjældent har imidlertid nogen fri Hænder i saa Henseende, da Vandet maa overlades de oven- eller nedenfor liggende Grundeiere, og Møllerne ikke gjøre lidet Afbræk heri *).

Grøde, bør Vandet ikke stemmes længere end 2 til 3 Dage, og aldrig saa høit at Græsset skjules.

*) Unfseligt var det upaatvivleligen at der bestemtes hvorlangt Møllernes Net til Vandet strækker sig, og overhoved at det tillodes Landvæsenscommissionerne at affige Kjendelser i de Tilfælde, hvor Aaernes Dpfstemning eller Vandets Vortledning kunde ske uden Afbræk for Møllerne.

Hvor erkjendt Nytten af Engvanding er, kan sees deraf, at nogle Bønder endog havde anskaffet sig Weirmøller med Snæke, til at hæve Vandet op af Aerne. Saaledes havde endnu for faa Aar siden 2 saadanne Møller i Terpager, Sneum Sogn, og Toftnæs, Alslev Sogn. Men de ere begge gaaede til Grunde da de ikke vare stærkt nok byggede, og ingen nye ere siden anskaffede, Skjøndt alle vare enige i at erkjende den Nytte, de stiftede, eller kunde have stiftet. En saadan Tilbagegang kan alene tilskrives den ringe Løn, Landmanden i vore Tider har for sine Anstrængelser.

En anden Indretning af dette Slags havde en Smed i Laurup, Gjording Sogn. I en Brønd var anbragt en Vinde, omkring hvilken et Reeb med smaae Spande bevægede sig, og ved hvilke Vandet bragtes i Veiret. Det hele blev drevet af en lille Weirmølle oven for Brønden. Men Maskineriet gik for ofte i Staae, hvorfor i dets Sted anbragtes et Pompeværk efter Sproites Theorien. Imidlertid har denne Indretning ingen videre Følger havt, da det snart viste sig at Vandbeholdningen i en Brønd er for utilstrækkelig til at begunstige saadanne Foretagender.

At gjøde Engene er endnu meget sjældent; imidlertid seer dette dog af enkelte Bønder og ansees at betale sig godt. En egen Maade at gjøde sure Moseenge, som især anvendes i Egnen af Endrupholm, er at nedstikke Been af Creaturer i en Afstand af 1 til $1\frac{1}{2}$ Fod. Disse Been opløse sig vel meget langsomt, men begynde dog allerede at virke i andet Aar, hvilket kan vare ved i en Snees Aar. Det samme opnaaes ved at lægge Benene i Vandrender, som føre Vand til Engene. Denne Anvendelse af Been, som Gjødningsmiddel, er maafee den fortrinligste under vore Forhold. Skulle Benene knuses, komme de i Almindelighed for dyrt at staae. Degnen Houboll fortæller hvorledes han paa sin Jødegård har forbedret mosbegrøede bløde Enge, ved om Vintren at paaføre Sand fra nærliggende Bakker, og derpaa anvendt Vanding. Sandet paaførtes omtrent 1 Tomme tykt og gav snart et tæt, seit Grønsvær, som ved Hjælp af Vanding bar overflødig.

Om der noget Sted med Fordeel kunne anlægges nye Enge af Betydning, ved at lede Vandet fra een eller anden Aae i Ka-

naler til saadanne Strøg som dertil kunde ansees passende, maa Forfatteren overlade Localkyndige at bedømme.

Marstkengene hæve sig kun lidet over Havets Niveau, og oversvømmes, da de ikke ere inddigede, regelmæssigen om Efteraaret af Søevandet. Dette er endog af nogle anset som en Betingelse, uden hvilken Marstken vilde tabe sin Kraft; og udeblive Floderne i 3 Aar, skal dette strax kunne kjendes paa Engene. Hvor, siger man, det salte Vand ikke kommer til, eller ferskt Vand flyder, forvandles Marstkengene til Gæstenge; og hvor Havvandet blander sig med Naevand, have kun halv Marst. Denne Havvands Indflydelse udstrækker sig dog nok kun til Græsarternes Natur, som maa være forskjellig efter som Engene udsættes for det ferske eller salte Vands Indflydelse *). Paa Jordbunden maa Virkningen være ubetydelig, som vi i det følgende ville faae at see. At Marstken kan bestaae ved sig selv, vise desuden de inddigede Røge senden for Høier.

For at give et Begreb om Marstkengenes Bessaffenhed, ville vi her fremsætte en Udsigt over Grundlagene i Fardrup Marst, beliggende imellem Konge- og Skibsaalen. Øverst ligger Klæget, det vil sige et Leerlag meer eller mindre blandet med Muld, men her, for det meste ogsaa med Sand, og paa sine Steder endog med et Slags tørveagtigt Maar. Klæglagets Tykkelse er saa forskjellig, at den undertiden kan udgjøre 3 Alen, medens den mange andre Steder neppe er 4 Tommer. Under Klæget findes for det meste et tyndt, undertiden dog 1 Fod tykt Lag af Mose- eller Tørvejord, hvorefter endelig kommer Sand. Mangler hiint Tørvelag, ligger Klæget umiddelbar paa Sandet.

Marstbundens Bonitet beroer paa Klæglagets Tykkelse og Klægets Reenhed. Hvor Klæglaget er saa tykt at det kan reoles, som f. Ex. i det Eiderstædte, der har naturligviis Grunden stor

*) I Ballum Enge, som ere Marst, løber en lille Bøl, der ofte oversvømmer de tilgrændsende Engkanter. Græsset bliver vel ikke høiere deraf, men overmaade tæt, og saa nærende at det altid hjerpes for sig selv og ansees lige saa godt som Havre. Man kalder det Andel, et Navn, som ligeledes bruges paa Fandø og andre Steder paa denne Kyst, og synes at skulle betegne tæt eller stærktvoksende Græs.

Værdie. Fremmede Bestanddele som Sand og Løvemaar derimod, nedsætte dens Værd. Marfkbunden kan endog være af en saa ringe Væfaffenhed, at dens Værd ftaaer langt under Geefflan-
dets. Dette er ifær Tilfældet med det faakaldte døde Klæg, der aldeles ikke duer enten til Græs eller til Sæd. Hvor Marfken er af en saa ringe Væfaffenhed, er Grunden ikke engang de derpaa hæftende Skatter værd, og tilfalder da almindeligviis Staten, fom bortleier famme igjen for en Ubetydelighed til Beboerne. I Gudsfog ffulle faaledes 11 Demater være blevne folgte for 1 figner een Speciesdaler, hvorimod godt Marfkland ofte betales med 2 til 300 Species Dematen.

Veirliget har altid megen Indflydelfe paa Marfkens Frugtbarhed, og i tørre Somre er Misvæxt her lige faa hyppig fom paa Geeften. I Efteraaret 1826, faae man overalt i Marfken affvedne Græsmarker eller Enge, og paa nogle Steder i Møgel-
tonderfog havde man endog feet fig nødt at rufte Sæden, da den havde været for kort til at fattes af Leen. I Brøns gav det famme Stykke Eng, hvorpaa i frugtbare Aar var avlet 36 Læs Høe, og i almindelige 25 til 26, kun 10 i den tørre Sommer 1826.

De Græsarter, fom vore i Marfkengene, ere det faakaldte Harrild og Søkaalen, tvende meget faftige Planter. Klever findes ogsaa hyppig, men hvor dette er Tilfældet, anfees Marfken for mindre god. Saavel Græsset, fom Høet fra Marfkengene virke ikke fterkere paa Melkeaffonbringen, end godt Agergræs paa Sandmarkerne, eller Geefthøe af det bedre Slags, derimod fede de fterkere.

I Almindelighed faaer man Vand i Marfken naar man graver 3 til 4 Alen eller kommer til Sandet. Men Vandet er brak, det vil fige, har en faltagtig ubehagelig Smag og et blaffet Udfeende. Hørrqvæget drikker det ikke med Lyst, Hesten derimod bedre. Om Foraaret fkal det være bedft. Ved Udlobet af Aerne, i et vift Omfang, er Vandet i Ebbetiden altid ferft, faa at Creaturerne, fom græffe i Nærheden, uden Betænfning føge Havet for at flukke deres Tørf.

Videre fortjener endnu at bemærkes, at Marfkengene almindeligviis langs med Strandbredden ere omgivne af en lav Sand-

vold, kaldet Uren, der sandsynligviis er opkastet af Havet. Dog mangler denne Vold paa nogle Steder, eller er i det mindste ukjendelig. Uren tjener uidentviisl til at beskytte Marsskengene mod Havets Indbrud, men kan i det hele kun betragtes som et meget soagt Værn. Udenfor Uren findes for det meste overalt nyt tilsat Land, som ligeledes afhenyttet til at slaae eller græsse paa.

Saa opmærksom som Vesterboeren er for at forbedre sine Enge, saa omhyggelig er han ogsaa for at faae Høet vel hjerget. Fremgangsmaaden er denne. Strax efter at Græsset er slaaet bliver det holmet eller spredt; næste Dag, dersom Veiret søier, vendt og bragt i smaae Stakke, saa store at to Karle med Bærestænger kunne bringe dem sammen for at læsses paa Vognene. Tre- eller fire Dage fjøres Høet hjem, eller spredes ud paa ny om behøves, for om Aftenen igjen at samles i Stakke eller bringes i Huus. Paa nogle Steder har man ved Gaardene en Strøeplet, som tjener til at give Høet den sidste Behandling, især i Tilfælde at Grunden i Engene er for vaad. Dette gjaldt Gæstehøet; Marssk-høet vil have en ganske anden Behandling.

Det slaaede Græs bliver liggende 6 til 8 Dage paa Stkaar ligesom det er falden for Leen. Naar det ansees at være veiret eller visnet nok, vendes det, enten Dagen før Sammenrivningen skal gaae for sig, eller i Tilfælde at Luften tørrer stærk, samme Morgen. Fire til sex efter hinanden gaaende Rivere bringe nu Høet sammen i en ophøiet Stræng eller Ram, som sammenføres ved Hjælp af en Stang i Stakke af et Læs's Størrelse. Stakkene gives en kogleformig Skikkelse, og Høet bliver her staaende 6 til 8 Dage for at afdampe eller som det kaldes at bræmme. At holme eller sprede Græsset bruges lidet, næsten aldrig før den Dag Høet skal sammenrives, og ikkun da, naar ugunstigt Vejr, eller en stærk Grode maatte forbre det, hvilket dog sjelden er Tilfældet.

Klitter, Sandflugt.

De Sande, eller Strækninger af Flyvesand, som i det indre af Amtet, eller rigtigere mod dets nordøstlige Grændse findes, ere i det hele ubetydelige, og for længe siden saaledes dæmpede, at

videre Opsyn med dem maaſkee er uforuødent. Af betydeligere Omfang og ulige ſtørre Interesſe ere Klitterne, ſom ved den nordveſtlige Kſt af Amtet ſlutte den Kjæde af Sandbjerger, der ſom bekjendt ſtrækker ſig langs med Jyllands Veſtkſt. Allerede det forſte Syn af diſſe Bjerger, naar man paa 2 til 3 Mil nærmere ſig Veſterhavet, overraſker, og med ſpændt Forventning ere Vandrerens Blik hæftebe paa et fremragende Punct, det ſaakaldte Blaabjerg i Henne Sogn, Ribe Amts Bloſsbjerg, i det han haaber, derfra noiere at gjøre ſig bekjendt med Gjenſtanden for hans Beundring. Hoiſt imponerende er Betragtningen af de rane Maſſer, man fra hiint Standpunct overſkuer. Mod Nord og Syd, ſaavidt Diet formaaer at trænge, nøgne, vilde Bjerger, bærende Præget af den frygteligſte Eensomhed, til Veſter det oprørte Hav, ſom ſynes at forkynde Verdens Undergang. Frygteligkjønt er et Uveir paa diſſe Bjerger, og ikke uden hemmelig Gysen forſætter man Reiſen ſydpaa igjennem de vilde og øde Egne. Indtrykket, den efterlader ſig, udſlettes aldrig.

I Almindelighed antager man at Klitterne fyldte Havbundens Sand deres Tilværelſe, og grunder denne Hypothefe paa et Phænomen, der daglig giver ſig tilkjende. Ved hver Flod, altsaa to Gange daglig *), opruller nemlig den opſtigende Sæe en Mængde Sand, og paa enkelte Steder endog ſmaa Steen. Den flade Strand bliver ſtrar efter Floden tør, og under hele Ebbetiden er det øienſynligt, hvorledes det opffylde Sand ved veſtlig Vinde feies op imod de nærmefte Bjerger, og med Storm igjen ud over diſſe til dem, der ligge længere inde. Men tvivlſomt bliver det dog, om Sandet virkelig kommer fra Havets Bund. Kſten ſelv kunde mueligen have afgivet dette Sand, og ſaaledes være den nærmefte Arſag til Klitbjergene. Flere Grunde tale herfor: 1) At Sandet, hvoraf Klitterne beſtaaer, aldeles ligner almindeligt Sand inde i Landet. 2) At høie Floder jevnlig nedffære Klitbjergene og jevne dem med Strandfladen, hvilket ligeledes finder Sted hvor Kſten danner en Brink eller Klint. 3) At

*) Ved Veſterhavet ſtiger og falder Vandet hver 6te Time, altsaa to Gange i et Dogn. Man kalder det Flod naar Vandet ſtiger, Ebbe naar det falder.

det nedskyllende Sand aldrig føres længere ud, end til de Steenrebrer, som findes langs med Strandbredden i en ringe Afstand fra Kysten. 4) At Havet ingen Klitte affætter hvor Kysten er flad, altsaa hvor der intet findes at nedskjære, uagtet Havbunden ogsaa her bestaaer af Sand. 5) At, saavidt man kan skjønne, Masses af Sandbjergene i det hele er den samme, som for flere Aarhundreder siden, og altsaa ingen ny Næring har faaet. 6) At ingen Udhulning af Havbunden er kjendelig, men tvertimod at Sandrevene stedsvis vedblive at gjøre de Søfarende stor Uleilighed. 7) At Sandrevene, saafremt de Efterretninger, Forfatteren har modtaget, ere rigtige, ere saa haarde og faste, at intet Skib kan ankre paa dem.

Maaskee at Klitternes Fremkomst lader sig forklare paa følgende Maade. Efter at Fastlandet havde antaget en nogenlunde bestemt Form, har Havet strax begyndt at bryde ind, og hvor det fandt Modstand, altsaa overalt hvor Kysten dannede en Brink eller Klint, begyndt at nedskjære Grunden. Sandet, hvoraf Kysten for det meste bestaaer, er af Havet blevet jevnet ud langs med Strandbredden, og siden ved Storm i Ebbetiden ført tilbage i Land. Gjentagne Angreb af dette Slags have meer og meer løsnet Grunden ved Kysten, indtil omsider de opkaastede Sandbjerger have været mægtige nok til at forebygge Kystens videre Nedskjæring.

Klitterne bestaae heelt igjennem af Flyvesand, og hvile paa den samme Grund, hvoraf Eggen bagved bestaaer, eller paa selve Dvægsandet. Man finder nemlig intet Steds i Klitterne Kilder eller Væld, et Tegns paa deres Porøsitet; og i Fordybningerne imellem Sandbjergene opdager man ofte Mosejord, Lyng, Spor af gamle Agre, og kan grave til Færskvand ligesom bagved i Hederne. Noget betydelig Forskjel imellem Sandet i Klitterne og andet Sand inde i Landet, bemærker man, som allerede anført, ikke. At det holder bedre ved Fugtigheden, beror nok alene derpaa at det idelig opfriskes af tilblæst nyt Sand, der er besvangret med saltagtige Dele fra Havet. Dette er sandsynligviis Grunden hvorfor Beplantningen af Klitterne altid lykkes bedre, end Sandflugternes paa Kysten af Landet.

De qvægede Steder, som hist og her findes ved Strandkanten, foranlediges ikke af Kilder eller Bæld, men ere for det meste Virkning af Floderne. De vise sig sædvanlig i Nærheden af Fjordesnes eller Strømmenes Udløb, naar nemlig disse have forandret sig, og de gamle Nabninger opfyldes med Sand. Her vil i nogen Tid blive usikkert at komme frem, da det nye Sand vel kan see tørt ud for oven, men nedenunder staaer som en Velling. Det samme finder Sted, naar Storm og Hoivande gjøre Fordybninger i den flade Strand, og disse atter udfyldes, eller naar Mose- og Søehuller ved Udkanterne af Klitterne fyldes med Sand, især dersom Hullerne ere dybe. Ogsaa smaae Strækninger af Klæg, som hist og her antræffes, kunne gjøre Strandbredden usikker. Man seer heraf at det er umueligt, selv for den, der boer ved, og daglig kommer til Stranden, altid at vide forud hvor flige qvægede Steder findes. Efter en høj Flob maa man derfor altid være forsigtig med at kjøre og ride ved Strandbredden, og passe paa at komme hurtig frem, saasnart man mærker at Sandet begynder at synke.

Klitterne eies af de tilstødende Byer, og Stjellinierne paa Korterne gaae igjennem Klitterne saa godt som igjennem den øvrige Mark. Men ingen tør afbenytte Klitterne, da de betragtes som indfredede. Smidlertid falder det vanskeligt ganske at forebygge Ufred, hvor der findes Moser eller Græsgange i Nærheden.

Hvor store Strækninger der ved Sandflugten ere undergaaede, vides ikke bestemt. Dog kan man nok for det første hertil henregne den Grund, hvorpaa Klitterne selv hvile. Meget sandsynligt er det ogsaa, at de lette, dybe Sandjorder uden Underlag af Al, ligesom de mange smaae Sandbjerger uden for den egentlige Klit, man i de tilstødende Sogne finder, skulde Oversanding fra ældre Tider deres Tilværelse. Endnu kan undertiden, ved stærk Storm og Flob, en Deel af Markerne blive bedækket med et tyndt Lag Sand, uagtet de værste Sandflugter ere dæmpede. Imellem Drøbye og Veiersbye er der imellem Klitterne en betydelig Hedestrækning af en meget mager Bessaffenhed, som endnu kaldes Rollesmark, hvorfor man har troet at den var en med Sand bedækket Markeng. Men der findes ikke mindste Spor dertil, saa at dette Navn maaskee alene er givet den i en spottende Betydning.

Ved Nymindbegab, der, hvor Udløbet affjærer Landkanten, sees endnu Spor af gamle Agre, og man siger, at her engang skal have staaet en By. I Lønne Sogn have Markerne, eller egentlig Engene, lidt meget af Dversanding, hvorfor Gaardenes Hartkorn betydeligt blev nedsat. Men senere forbedredes Engene, da Sandet blæste bort igjen, eller Græsset groede igjennem, saa at Beboerne have havt stor Fordeel af denne Hartkornets Nedsættelse.

Saavidt Forfatteren har kunnet erfare, have ingen betydelige Dversandinger fundet Sted i de sidste 100 Aar, og naar man tager Hensyn til, at de til Sandflugtens Dæmpning trufne Foranstaltninger ere af et meget yngre Aarstal, synes Nøgles Mening, at man har anseet Tingen vigtigere end den i Virkelighed er, ikke at være ganske uden Grund. Der ere derfor dem, der troe, at Distrikterne, der forrette Arbeide i Klitterne, meget vel kunde indskrænktes. Denne Indskrænkning vilde være saa meget mere at billige, som man, støttet paa de forrige Tiders Erfaring, nok kan antage, at Sandflugten, overladt til sig selv, høist kunde ødelægge de Byer, som ligge Kysten paa 1 til 2 Miil nær, og de uden for denne Linie liggende Beboere altsaa aldeles ingen Nytte have, eller nogeninde kunde have af det Arbeide, de forrette. Ubilligt er det uden tvivl at paalægge den ene Borger en Forpligtelse for at fikke den andens Existens. Den Byrde at møde et Par Gange om Aaret 3 til 4 Miil fra Hjemmet, for flere Dage i Råd at arbeide med Heste og Folk, er ikke saa ubetydelig som man har villet lade den gjælde for. I al Fald menes at Sandflugts-Commissairerne meget vel kunde undværes, og Opsynet med Klitterne besørges af Herredsfogderne, ligesom at Arbeidet kunde bortaccorderes til øvede Folk, og Staten saaledes 1) faae nogle tørrende Lemmer mindre at underholde; 2) betydelig Tidsspilde for de Langtfraliggende undgaes, og 3) de hyppige Klager over maadelig forrettet Arbeide hæves. Herimod indvende andre, at skøndt der ingen Fare er for betydelige Dversandinger, saalænge som Plantningerne holdes vedlige paa den nærværende Fod, ville enkelte Strækninger dog altid lide deraf, og stedse ville de Sandbjerge, hvor Byer ligge imellem eller ved dem, udfordre Plantning, for at lukke de Huller, Stormene rive i dem. At Plantningen kan drives forvidt, ved f. Ex. at ville oversætte de Havet nærmest

liggende Klitter, nægtes ikke, men herpaa tænker vist ingen, som noget, der er aldeles ugjortligt. Imidlertid ville Klitterne vel om nogle Aar kunne hjælpe sig med meget mindre Arbejde, og da var det vel mueligt, at de længstbortliggende Beboere efterhaanden kunde blive befriede fra den dem paalagte Byrde, men dette beroer for en stor Deel paa tilfældige Omstændigheder, som: svære Storme, tørre Somre o. s. v. At bortaccordere Arbeidet holdes ikke for at være gjortligt; thi skal der udrettes noget godt, og Sandet fra de nærmest liggende Bjerge ikke ødelægge Plantningen, som den skrider frem, maae store Strækninger tages for i nogle faa Dage (?), hvilket naturligviis udfordrer mange hjælpende Hænder paa een Gang. Siden er der intet at gjøre, uden at holde Fred over de unge Planter, indtil de have fæstet Rødder. Skulde Arbeidet bortaccorderes, er det at befrygte at de tyndboende Sogne i Nærheden af Klitterne for meget vilde have i deres Magt at opkræve Betalingen (?). Mange af de længstbortliggende Beboere leie desuden allerede ofte de nærmere boende til at forrette Arbeidet for dem, hvilket formenes bedre at lade sig gjøre end ved offentlig Licitation. Læseren fælde Dommen.

Soides og Ujevnheds Forskjel.

Ribe Amt kan ansees at udgjøre et stort Plateau, der har Falb mod Vest. Alle Aar og Bække flyde i denne Retning, eller søge i det mindste Vesterhavet; kun et Par af de østlige Sogne udgyde deres Overflod af Vand i Gølbings-Aae og Fjord, og ikkun een Aae af nogen Betydning, Veien-Aae, flyder i en sydlig Retning, men udgyder sig dog i Kongeaaen. At bemeldte Falb er temmelig betydeligt, viser ikke alene det hurtige Lob, mange af Aaerne have, ligesom den Hurtighed, hvormed de vore, naar svære Jordenskyt falde nogle Mil derfra, men ogsaa de vidtstrakte Udsigter, man paa flere Puncter i den østlige Deel af Amtet har, saavel til Øster som til Vester. Ifølge heraf kan man altsaa antage, at Ryggen af Landet maa søges ved Amtets østlige Grændse, eller, tydeligere talt, i Andst Herred.

Men er end saaledes denne Ryg temmelig ophøiet over Havsladen, er Amtets sydvestlige Grændse det saa meget mindre. Kun

hævende sig libet over Havets Niveau, er dette Strøg, i 1 Miils Brede og derover, idelig udsat for Oversvømmelser af Havet. Selv den nordvestlige Kyst af Amtet synes at sænke sig meget. Udløbet af Fiil-Søe ved Henne-Mølle skal nemlig kun være 9 Alen høiere end Strandbredden.

Ophøiede Puncter har Ribe-Amt vel nogle af, men fornemmeligen dog i den østlige Deel, og for det meste med saa langsom en Dvergang, at de lidt efter lidt forsvinde, naar man nærmer sig dem. Det er Grunden hvorfor Egnen forekommer saa flad, ja der findes Strøg, som ved deres overvættets Fladhed synes at være fuldkommen vandrette. Kun saa Byer have en bakket Overflade.

Skadeligt Vand, Oversvømmelser, Vandfloder, Tilslukninger, Landtungs Overskjæring ved Blaavad.

Den porøse Grund og de mange vel oprensede Aaer, som bortlede det oversflodige Vand, lade ikke Jorderne lide af Fugtighed. Det er derfor i Almindelighed kun Kjærene og andre lave Steder i Heberne, som endnu fremvise staaende Vand. — Derimod lide Aa-Engene og det flade Kystland ved Ribe af et andet Onde, Oversvømmelser i Utide. Efter stærke Regnshyl opsvulme nemlig Aaerne og oversvømme Engene. Finder dette Sted midt om Sommeren, falder det naturligviis meget ubeleiligt, og forarsager stort Tab paa Høe. I de tørre Somre, som have udmærket det sidste Decennium, har dette Tilfælde dog været temmelig sjældent, og er desuden meget aftaget ved Aaernes saa vel drevne Oprensning.

Al langt bedrøveligere følger ere Vandflobernes Oversvømmelser for det nævnte Kystland. Ikke nok at Havet lægger sig over Marskengene, ogsaa de dyrkede og tilsaaede lave Sandmarker, som ligge ovenfor, ere udsatte for at oversvømmes, ja Vandet kan endog gaae ind i Byerne, hvor det kan staae 1 til 2 Alen høit i Husene. Betydelig er den Skade, som da anrettes paa de tilsaaede Rugmarker, eller paa Indboet, og Forraadene af Høe og Sæd. Efteraaret og Vinteren ere de egentlige Aarstider for Vandfloberne. Indtræffe Oversvømmelserne tidligt, f. Ex. i September, naae de vel ikke nogen betydelig Høide, men fordærve dog Eftergræsningen i Engene og fylde Grøfterne med Saltvand, saa

at Creaturerne maae tye til Sandmarkerne. Foraarsflober indtræffe ikke ofte, men ere des skadeligere, som vi i det efterfølgende ville faae at høre. Om Sommeren ere Vandflober vel høist sjældne, men forarsage megen Ulempe, naar de f. Ex. indtræffe i Høsten og føre den høstede Havre op til Byerne. Almindeligviis falder Vandet efter 6 Timers Forløb med Ebbe, men vedvarer Stormen, hvormed Floden er opkommen, kan Vandet ikke trække sig tilbage, og afstedkommer saa megen mere Ødelæggelse. Vandfloberne ere ikke hvert Aar af lige Betydning, ja udeblive vel endog ganske i enkelte Aar. Det skal ikke have været sjældent, at ingen betydelig Vandflob er indtruffen i 15 til 20 Aar. Hvert 50de Aar, eller saa, komme gjerne de store Flober. I de senere Aar have gjentagne store Flober udbredt megen Mismod og Forsagthed iblandt Beboerne. *)

Lidt nøiere Underretning om den Maade, paa hvilken Floberne vise deres ødelæggende Virkning, vil maaffee ikke være læseren ukjærkommen.

Naar Floberne naae en løs gjennemløiet Ugermark, bortskyller Vandet de opløselige Dele af Madsjorden, og fører samme med sig naar det trækker sig tilbage, saa at Jorden taber sine næ-

*) Følgende skadelige Vandflober have fundet Sted i de sidste 12 Aar:

1) den 19de Jan. 1818. 2) den 1ste Dec. 1821. 3) den 11te Marts 1822. 4) den 4de Dec. 1823. 5) den 3^{die} Nov. 1824. 6) den 15de Nov. 1824. 7) den 20de Dec. 1824. 8) den 26de Dec. 1824. 9) den 3^{die} og 4de Febr. 1825. 10) den 27de Nov. 1825.

Al disse Flober var den af 3^{die} og 4de Febr. 1825 den højeste og rædsomste. Dens Lige kan ingen erindre. Havet gik over Søediget ved Høier, og var ikke langt fra at gjøre Brud i samme. I Høier bortskylledes nogle Vaaningshuse og Pathuse. Møgelstønderfog fyldtes med Vand, saa at Beboerne i Høienviron vare i stor Fare og alle deres Gaar druknede. En Deel kommer fra Høier drev over Diget og strandede ved Møgelstønder. Nord paa gik Havet høit op i alle Landsbyer ved Kysten, ja i selve Ribe. I Meelben dreve Møblerne ud af Husene. En gammel Kone fortes bort i hendes Seng og druknede. Det salte Vand stod i Møgelstønderfog flere Uger forend det kunde lodeses igjennem Sluserne, og Engene duede ikke i 3 Aar.

rende Stoffe og udmagres. Har der været saaet Rug paa en saadan Mark, vil Jordens Bortfkylling forarsage, at de spæde Rugplanter blottes, og Følgen deraf blive deres Undergang. Det er derfor, at man i hine Egne er saa frygtfuld for at give Jorden en for stærk Bearbejdning, eller at man ikke vover at føre Gjødsle paa de dyrkede Dele af Markstengene, ligesom hvorfor man søger at befæste Jordpartiklerne ved lang Hvile. Forsøg med at tromle Rugsæden om Efteraaret have været paatænkte, i det Haab derved at give Vandet en glattere Flade at rulle over, og saaledes forhøje Muldens Bortfkylling; Forfatteren har ikke erfaret hvordan Udfaldet har været.

En anden skadelig Virkning af Floderne kommer af de saltagtige Dele, Vandet efterlader sig. Floder, som opkomme med nordvestlige Storme, føre det meste Salt med sig, og vise sig derfor især forbærrelige. Indtræffe Floderne om Foraaret, og stærk gjennemblodende Regn, som kan affylle Saltfløkken, ikke strax følger ovenpaa, vil man snart see Bærterne skifte Farve, og for en Deel vel ogsaa henvisne. Kornsæden vil aldeles mislykkes og selv Træer ikke kunne modstaae Saltvandets Indvirkning. For Geestengene og Agerlandet ere saadanne Floder især skadelige, saa at flere Aar kunne hengaa inden Græsskorpen paa ny lukker sig, eller Jorden vil bære Sæd. At Efteraarsfloderne ikke have saa bedrøvelige Følger, men endog gavne Markstengene (S. 17), maa komme deraf, at deres Indvirkning modificeres af den megen Vædske, vi sædvanligviis have om Vinteren. Hvor betydelig den Mængde Salt, Vandet affætter, kan være, saaes i Darum efter den store Flob af 4de Febr. 1825. Sylten, eller de saltagtige Dele, Vandet havde affat, trængte paa sine Steder vel 1 Dvarteer i den faste Engbund. Ved senere foretaget Oppløining, bragtes for Dagen et Lag fuldkommen reent Salt, og endnu har ingen Sæd villet vove paa disse Steder. I Kirkegaarden i Ribe udgik, efter forannævnte Flob, næsten alle Afl og Alm, og de saa tilbageblevne ere endnu i en meget slet Forfatning. Et andet Sted udgik alle Hessel og Ron. Af Frugttræer i Haverne udgik Kirsebær, Ribs, Stikkelsbær og Røddetræer. I Allerup Præstegaard visnede Lindene og Frugttræerne i Toppen, men forbleve dog i Live. I Plantagen ved Ribe taalte Linden, Elletræet Kastanien, Sølvpopplen, Piel, Eg, Eyr, Gran, Lærketræet,

Birk, Hylb, Hvid- og Bukketorn det salte Vand, uagtet Floden gik over Toppen af Træerne. Imidlertid er denne Plantage, i det mindste den lavere Deel der, i en høist maadelig Forsatning. I det hele have Kastanierne, Egene, Birken og Tornbuskene bedst udstaaet det salte Vands Indvirkning, ja paa sine Steder endog slet ikke lidt deraf. Hvorledes Saltet kan trænge ind i Træerne, saaes Aaret efter, paa Frugten af tilbageblevne Ribsstammer. Bærrene smagte nemlig stærk af Salt. Disse Erfaringer tale meget imod den Anvendelse af Salt, som Gjødningsmiddel, man nyligen har villet anprise; i det mindste vise de, at Saltet, for at gavne, ikke maa anvendes i for stor Mængde.

Et tredie Dnde, som Floderne afstedkomme, bestaaer deri, at det oprørte Hav ofte fører Klæg, Sand, Muslingeskaller, ja endog Steen med sig, som det, ved en roligere Stand af Vandet, naar Stormen har lagt sig, lader ligge paa Engene eller Ugermarkerne, og derved forværver. Dog kan det Klæg, Vandet saaledes affætter, kun betragtes som et temporairt Dnde, der i Tiden maa vise sig velgjørende. Floder med sydvestlige Storme føre især Klæg med sig, og ansees derfor at gavne mere end skade, kun maa man beklage, at den Nytte, de stifte, i det hele er ubetydelig. Floder med nordvestlige Storme bringe derimod kun Sand eller Steen med sig, og drive Vandet høiest op, ere altsaa de skadeligste.

En Fremmed, som for første Gang kommer i den omhandlede Egn, og hører fortælle hvorledes Vandet har staaet og anrettet Udelæggelser paa den Grund, han tryk har troet at kunne betrede, vil neppe tilbageholde det Spørgsmaal: om en Indbigning af den lave Kyst ikke var muelig? Muelig er den uidentvivel, men om den vilde svare Regning eller kunne overkommes af Beboerne, er et andet Spørgsmaal. De fleste mene nei. Den Marss, her høves, siger man, er for mager til at lønne Anlægget af kostbare Søediger, Localiteten desuden saare ugunstig, formedelst de mange og betydelige Aarer, for hvis Skyld meget bekostelige Sluser maatte anskaffes. Til hvilke Bekostninger Indbigningen af den paagjældende Egn vilde føre, kan man slutte sig til af den Sum, som for et Par Aar siden blev betalt for et lidet Stykke Havdige af $\frac{1}{2}$ Fjerdingveis Længde, opført østen for Høier, nemlig 10,000 Rb. Ort., en Priis, som dog ansaaes for meget moderat. Imidlertid

har Forfatteren dog hørt andre være af en modsat Mening, og lade Egnens Opkomst alene beroe paa en Indbigning, uden hvilken Jordens Afbenyttelse stedse maa blive meget ufuldkommen, og al Lyst til Forbedringer, hvortil Egnen saa meget er flirket, quæles i Fodfelen, ikke at tale om de betydelige Tab, herved allerede vilde afværges. Diger paa 3 Aens Høide, saakaldte Sommerdiger, formenes allerede at ville være til stor Nytte.

Endnu tvende Virkninger af Floberne maae vi her berøre: Tilføetningen af nyt Land, hvor Havet fører Klæg med sig, og Bortfyllingen af den gamle Grund, hvor Havet kan komme til at flære ned.

At Floberne med sydvestlige Storme føre Klæg med sig, have vi allerede bemærket. Dette Klæg sætter Havet af ved Kysten, hvilket kaldes at den tilslikker. Klæget selv fører Navn af Slik. Lidt efter lidt samle sig flere Lag af denne Slik, og Grunden tilgroer med Bærter, saa at omsider et nyt Stykke Land fremstaaer. For at fremme Tilføetningen af Slik, anlægges man smaae Dæmninger ud i Havet, saakaldte Raibiger, som tækkes, eller, rigtigere sagt, bespækkes med Halm, for desbedre at fange Slikken. Dog beroer Virkningen deraf meget paa, om den tilsatte Slik ikke igjen bortføres ved Tisgang; og dette er nok Grunden, hvorfor saa faa Anlæg af dette Slags finde Sted, uagtet Havet næsten overalt affætter Slik. De Steder, hvor Havet for Tiden fornemmeligen lægger til, ere: Høier, Emmerlev, Ballum, Farstrup, Udlobet af Varde-Aae, Indlobet til Ringkjøbing-Fjord (de saakaldte Tipper), o. s. v. Saavidt vides, er det Ingen formeent at gjøre Anlæg til nye Tilslikninger langs med sine Eiendomme; men hvor ingen tilstødende Grundeier findes, tilhører det tilsatte Land Kongen. Dette er f. Ex. Tilfældet med de ommeldte Tipper og en Deel af den Eng, som vindes ved Mundingen af Varde-Aae.

De Steder, som ere udsatte for at bortfyldes af Havet, ere saadanne, som ikke beskyttes af Klitterne, eller hvor Strandbredden ophører at være fladt udlobende, saa at Søen ikke kan rulle op. Faaer Kysten Skikkelse af en Klint, tórner Havet imod og maa flære ned. For Tiden udøver Havet fornemmeligen sin Magt paa Odden ved Blaabad, hvor Klitten ophører. For 10

Nar siden var Havet allerede forsvundet en Gaard, kaldet Hvibbjerg, saa nær, at den senere har maaske flyttes længere ind i Landet. Mueligen at en stærk Flod engang gjennemskærer Landtungen, som danner Indløbet til Hjertingfjord, og at Fjorden gjør sig et Udlob forbi Høe og Dybe. Hvad dette vil have for en Indflydelse paa det nærværende Udlob, Graadby, er ikke let at forudsige. Maaskee at det aldeles kan lukke sig, maaskee alene miste en Deel af dets Vand. Men slige Phænomener, siger Stiftamtmand Rosenørn, høre til det Slags Naturbegivenheder, der, ligesom den nyligen fuldbbragte Forening af Liimfjorden med Vesterhavet, ikke lade sig beregne og hvorefter, i al Fald, intet er at gjøre.

Local^o Forhold.

Vi slutte dette Capitel med en Oversigt af de forskjellige Localiteter.

Andst Herred har ved sine Skove, sin opbyrskede Overflade, sin Bygningsmaade m. m., meget tilfældes med Vsteregnet. Men denne Lighed udstrækker sig kun til det ydre Præg; thi naar nogle faa Byer i de østlige Sogne undtages, bestaae Jorderne næsten overalt af et sandet Jordsmøn.

Seest Sogn, det østligste Punct i hele Amtet, og stødende til Goding Mark, har i Nærheden af den Bye, der bærer dets Navn, løse, lette, muldblandede Sandjorder, fulde af smaae Steen og med en tynd Agerkorpe, da man paa de fleste Steder, i 4 til 5 Tommers Dybde, støder paa det hårde Sand eller paa Al. Dog har dette Sogn ogsaa stærke, men noget kolde Leerjorder i de oprykkede Skovlobder. Mergel er der nok af, baade Sand- og Leermergel. Paa Præstegaards-Lodden findes et Slags Mergel, som seer ud som Aske, med blaae Aarer, og lader sig udgrave med Skovle. I det hele ligger Sognet høit, med et temmelig stærkt Fald til Nord, saa at det overflødige Vand let finder Udløb. Længs med Kongeaaen haveS libet Eng, men af fortrinlig Bessaffenhed.

Skanderup Sogn har, hvad Byerne Nagbøl og Dollerup angaaer, for det meste meget skarpe eller tørre Jorder. Skande-

rup Byemark liber af Fugtigheds en Følge af det alede Underlag. Mergelen ligger temmeligt dybt. Gjelbølle og Lunderføv have en mere leerblandet Agermark. Alle disse Byer have meget flade Marker, undtagen de Lodder, som stode til Kongeaen, og som have et meget betydeligt Fald. Enge af nogen Omfang, ved Kongeaen eller andet Steds, have disse Byer ikke. Den bedste Eng har Lunderup. Skanderup for det meste ikke andet end smaae Kjør og Markrunder.

Slarup Sogn ligger for største Delen silt, og mangler Afløb for det overflødige Vand, ~~1807~~ ¹⁸⁰⁷ Møgaardsøe ikke har tilberlig Aftræk. Jorderne ere derfor k. hist og her moseagtige, saa at de især i fugtige Foraar lide meget af skæbeligt Vand. Den sandige Jordbund er noget leerblandet, og Underlaget bestaaer dels af rødt Leer, dels af Al, dels af Gruus. Blaa og graa Mergel findes overalt.

I Vandrup Sogn ere Jorderne for det meste skarpe og høitliggende, men dog jevne. Disse to Sogne have lidet Enghund ved Siden af den saakaldte Mølleaae, som flyder igjennem dem.

Norden for Toldlinien ligger strax til øster Leierskov Sogn, et med Hensyn til sine Gravhoie, sin yndige Beliggenhed, og sine gode Jorder, lige mærkeligt Punct. Leierskov Sogn er uægteligen det bedste i hele Herredet. Landsbyerne Feerup, Braae, og tildeels Leierskov selv, have frugtbare, muldblandede Leerjorder, flikkede til ethvert Slags Sæd. Resten af Sognet udmærker sig ved fortrinlige Rugjorder, der, skjøndt sandede, ere temmelig muldbrige. Sandet er noget grovt eller gruusagtigt. Agerflorpen i dette Sogn kan have en Dybde af 6 til 10 Tommer. Underlaget er som oftest Gruus, blandet med mange smaae Steen; dog have Feerup og Braae Leer til Underlag, og man støder her hyppig paa Mergel, selv paa de høieste Steder. Forresten har hele Sognet en høj Beliggenhed, og dominerer Omegnen, saa at fra flere Puncter haves en vidtstrakt Udsigt. Braae og Høirup Byer ere meget bakkede, og frembyde ved deres Skovgrupper, Udslyttergaarde, Dale og Bække, de meest afvejlende Situationer. Skadelige Vandstader findes ikke, og Eng haves kun lidet af i Dalkløsterne.

S Andst Sogn, vesten for Leierskov, har Store-Andst temmelig muldrige Sandjorder, med en 6 til 8 Tommer dyb Mad-

jord, omtrent af samme Bessaffenhed som ved Leierflov. Det Øvrige af Sognet er deels af en koldere og raare Bessaffenhed, saasom ved den østlige Grændse, deels temmelig magert, saasom i den nordvestlige Deel. Terrainen er forresten fladt. Enge har dette Sogn en Deel af ved den Bæk, der falder i Veien=Aae, men Aflobet er ikke godt. Desuden have nogle Moseenge.

Jordrup Sogn udmærker sig ved et leret, gruusblandet Underlag. Agerkorpene, skjøndt ogsaa sandet, lider derfor af Tugtighed. Især er dette Tilfældet med Byen Knudsbøl. At Terrainen er saa fladt og Madjorden saa tynd, forøger vist ikke lidet hiint Ende.

I Gjesten Sogn er den østlige Deel omtrent af samme Bessaffenhed som i Jordrup Sogn; den vestlige derimod mere tør, det hele meget fladt. Mærkeligt at Vesterkjæsten Bye, skjøndt stødende Mark om Mark til Østerkjæsten, og med en lige høi Veligheden, ingen Mergel har, da Østerkjæsten derimod har Overflødighed deraf. Men dette Uffavn er den erstattet, ved den betydelige Andeel, den, fremfor andre Byer, har i det temmelig vidtløftige Kjør, som støder til dette Sogn, og som giver Leilighed til en betydelig Høeavl. Kjøret selv bestaaer af en tørvagtig Mosebund, og befinder sig endnu i en meget raa Tilstand, paa flere Steder bevoret med Vildebuske og Tuer. Udkanterne ere mere sandige og danne lidet ophøiede Holme, hvor der undertiden pløies. Skjøndt Oprensningen af den Aabæk, her løber, ikke forsømmes, er Aflobet dog maadeligt, af Mangel paa Fald. De Byer, som have Part i dette Kjør, ere Øster- og Vesterkjæsten, Ravnholt, Bekke og Kragelund, ja Kjøret har endog Medieiere i Vaarbasse Sogn.

Længst mod Nord ligge Veerst- og Bekke Sogne. Med det første slipper Skoveggen i denne Kant af Amtet. Omkring Veerst Bye er Grunden noget bakket, og som en Følge heraf findes her mange sibe, sure og kolde Steder. I den nordlige Deel af Sognet ere Jorderne mere flade. Bekke Sogn hæver sig vel noget, men er derfor dog ikke bakket. Jorderne i disse to Sogne ere meget sandige, og paa flere Steder, saasom ved Torsted, Kragelund m. fl. yderst magre. I Veerst- og Bekke-Hede have endog været Sande, men som nu ikke længere forarsage nogen Ulem-

pe. Agerflorpen er tynd, ofte ikke over 3 Tommer dyb, og Underlaget bestaaer for det meste af Al og Sand, med Undtagelse af de Steder, hvor der kan findes rødt Leer. Her begynde de store Lyngheder, som udstrække sig i en nordlig og vestlig Retning, thi have de alt anførte Sogne end ogsaa uopdyrkede Hedestrækninger, lade disse sig dog, med Hensyn til Omfanget, ikke sammenligne med hine. Store Moser, der som oftest ere fulde af Vand, begrænse den nordøstlige Deel af Veerst Sogn. Ogsaa Vekke Sogn har sin gode Part heraf. Høebjergingen bestaaer for det meste i Mose- eller Kjærhøe.

Malt Herred.

Skjøndt for største Parten bedækket med Heder, kommer man dog ogsaa her endnu Østeregnen ihu, naar man passerer Skoven ved Estrup, med dens ærværdige Ege og Bøge, eller kommer forbi det venlige Sønderflod, med dets flodbekrandsede Høie. Men hermed ender da ogsaa Skovegnen i Vester. — Veien, Malte og Brørup Sogne have de bedste Jorder; Eskelund i Brørup Sogn og Hovedgaardens Estrup i Malte Sogn endog lerede Marker, men som ere noget sibe og kolde, bedst eegede til Vaarsæd. Aflod, og tildeels Maltbæk i Malte Sogn, samt noget af Veien i Veien Sogn, have temmelig muldrige, noget leerblandede Jorder at fremvise, ligesom Tuusbøl og Huldvadgaardene gode Græsmarker. For det meste har Madjorden en Dybde af 8 til 12 Tommer, og Underlaget er snart Leer, snart Sand. Mergel er meget almindelig, og affjøres med Letthed fra de Banker, som findes norden for Landeveien imellem Solding og Ribe. Forresten er Jordbunden i de anførte Sogne af en meget forskjellig Beseffenhed. Paa een Kant kan der findes kolde, lave Jorder, tjenlige til Vaarsæd, paa en anden Marker af en tør og mager Natur, ja endog saadanne, hvor Alen ligger temmelig nær. Disse Sogne ere forresten godt opdyrkede, og der findes ingen store Heder i dem.

De øvrige 5 Sogne: Solding, Seuling, Holsted, Lindeskud og Laborg, beliggende Vesten og Norden for de 3 beskrevne, have kun magre Jorder, med en tynd Agerflorpe, af neppe en Plovsures Tykkelse. Solding Sogn er især meget skarpt.

Underlaget er Sand, Gruus eller Al, de faa Steder, hvor Leer findes, undtagne. Mergel er mere sjelden, og maa søges i en Dybde af 3 til 4 Alen, eller mere. Markerne til Bækboiling og Tislund i Feuling Sogn, samt Gammelbye i Løborg Sogn, have sædvanligviis et tykkere eller tyndere Lag Steen under Agerforpen, som ligeledes er fuld af Steen. Al findes især hyppig paa Gjerndrup Mark i Brørup Sogn, samt Nybye, Gammelbye og Drostrup Mark i Løborg Sogn. Lindknud Sogn har de største Heder, som her indtage et betydeligt Areal.

Løborg Sogn ligger meget høit og behersker Omegnen. Ved det tvinges Veienaae til at løbe i en sydlig Retning, førend den udgyder sig i Kongeaaen. Bakket er det imidlertid ikke, undtagen maafløe i Miel norden for Kirken, hvor nogle fremragende Puncter ses. Derimod har Egnen imellem Brørup og Holsted en mere bølgeførmig Overflade, og den Aae her flyder, har sit Leie i en temmelig dyb Dal. Imidlertid lægge disse Ujevnheder, som have mere Udstrækning i Længde end Høide, ingen Hindringer i Veien for en fri Gang af Ploven. Ogsaa den søndre Deel af Følding- og Malte Sogne har nogle Bakker, der ved Føldingbroe især ikke ere ubetydelige. Lave, fugtige Strøg af noget Omfang har Forfatteren kun bemærket ved den vestlige Grændse af Feuling Sogn, nemlig imellem Stenderup og Lange, hvor tillige findes megen Mergel.

De bedste Enge ere beliggende langs med Kongeaaen, men ere ikke af Betydning, dog saameget fortrinligere, især hvad der ligger saa lavt, at Aaen gaaer over om Vinteren. Nogle af disse Enge slaaes to Gange, og kaldes Dmme eller Dmmemader, da Møde i Almuesproget betyder det samme som Eng. Matrikel-Commissionen skal have erklæret, at den ingen Part havde for dette Slags Enge, og derved altsaa tilkjendegivet deres Fortrinlighed. Uffov, Mattbæk, Hovedgaarden Sønderffov, en Deel af Følding, Aatte, Bobøl, Nielsbygaard, Taabøl o. s. v., alle beliggende langs med Kongeaaen, have mere eller mindre Deel i bemeldte Enge. Desuden har Aatte gode Vandingsenge i de sønden for samme beliggende Engtofter, ligesom Bobøl ogsaa er bekjendt for sine Vandingsanlæg. Til Gjerndrup i Brørup Sogn og Nykirke i Løborg Sogn, samt Hovedgaarden Estrup,

haves Engstrækninger af stort Omfang, men af en mager, moseagtig Natur. Tusbol i Brørup Sogn har de ringeste Enge, hvilende paa et fugtigt, leerblandet Underlag, og af en mager Beskaffenhed.

Slaugs Herred.

Vende vi os til Nord, faae vi Slaugs Herred for os. Skjøndt kun bestaaende af 4 Sogne, mangler det dog ikke Udstrækning, da Hederne indtage et stort Rum. Dette Herred maa henregnes til det magreste Partie af hele Amtet.

Vaarbasse Sogn er omtrent 3 Mile langt, og har for største Delen sandige Jorder, der, især vesten for Vaarbasse Bye, ere saa opfyldte med smaae Kampesteen, at man kunde troe sig henflyttet til Rhonens Mundinger, dersom de øvrige Omgivelser ikke for tydeligen tilkjendegave en af Jyllands værste Hedeegne. Dette stenede Strøg synes at staae i Forbindelse med de allerede anførte i Malt Herred, og udstrækker sig altsaa i en Retning fra Nordøst til Sydvest. I den østlige Grændse af Sognet ligger Byen Fittinge, der har leerblandede Jorder, og hvor, ligesom overhoved i den sydpøstlige Deel af Sognet, Mergel ikke er sjelden, hvorfor ogsaa en Deel Jord her opdyrkes af Hede. Iøvrigt er Alen overalt at finde, og ligger Overfladen ganske nær hvor Jorden er gruset, stenet eller karp-sandig. De største Hede-strækninger ligge i den nordøstlige og sydvøstlige Deel af Sognet. Naar undtages Lyngbakkerne i Sydvest, som staae i Forbindelse med det ophøiede Bekke- og Løborg Sogn, er Terrainet temmelig fladt. Den sydpøstlige Deel ligger lavest og har den bedste Hede. Imellem Vaarbasse og Fiirhusene er Grunden i en saa raa og uejvn Tilstand, (sandsynligviis en Virkning af Sandflugten), at dette Strøg aldrig vil kunne komme under Dykning. Sande har dette Sogn ikke længere, da de ere tilgroede med Lyng, og Engbund findes kun lidet af, nemlig i den vøstlige Deel.

Heinsvig Sogn hæver sig noget over Omegnen, men er forresten ikke bakket. Dets Grundlag er Sand, som i alle tilgrønsende Sogne, men Leer findes dog paa mangfoldige Steder, ligesom Mergel, især ved Heinsvig Bye. Hørbjerging have derimod kun i Moser.

Grinsted- og Grene Sogne have en sielben jevn Dverflade. De ligge noget lavere end Omegnen, men Jorderne ere ikke des mindre tørre og skarpsandige, især i Grene Sogn, saa at man i stærk Storm seer Sandet flyge langs med Agrene, og maa, fortæller Pastor Sommer, for at forhindre Glyvesand, kjøre Skadtørv paa Markerne. Desuden har Grene Sogn nogle temmelig betydelige Sande, men som ikke længere ere farlige. Underlaget er som oftest den sorte, haarde Al, som ligger saa nær at Ploven støder derpaa. Jorderne ere derfor meget udsatte for at lide af Tørke, og i April kan der ofte være mere Græs paa Marken end længere hen ad Sommeren, ja af Mangel paa fugtige Jorder kan ingen synderlig Havre eller Byg dyrkes. Heraf kan man gjøre sig et Begreb, siger den værdige Hr. Pastor Sommer, om den Frugtbarhed, hvorpaa vi bygge vort Haab og vor Længsel. Imidlertid have disse to Sogne dog en Deel god Engbund langs med den store Aae, der løber her forbi, og høist roesværdig er den Flid, med hvilken man søger at forøge Høeproductionen. Hiin Aae, med dertil stødende Enge, der ere omgivne af velbyggede Gaarde og af opdyrkede Marker, frembyde et ret behageligt Syn, som ikke lidet forsmilder det Indtryk, de store Heber, man har passeret, have efterladt sig. Men Engene ere desværre ikke af saadan Betydning, at de synderlig kunne ophjælpe den magre Jordbund, der omgiver dem; thi Engstrimmelen er smal. Til de opdyrkede Marker langs med Aaen eller Engene slutte sig de store Heber, hvorpaa disse og tilgrændsende Sogne ere saa rige. En Mærkværdighed, skjøndt af andre Forfattere allerede omtalt, bør ikke her lades uberørt. Grinsted- og Grene Sogne skulle nemlig være aldeles steenløse, og ingen Leer eller Mergel der være at finde, hvilket er saa meget mere paafaldende, som Naboefognene Vaarbaase og Heinsvig, der ligge meget høiere og have en ujevne Dverflade, ere saa godt forsynede dermed. Imidlertid gjælder det omtalte nok kun for de Streg, som ligge nærmest ved Aaen. Ved Udkanterne af Sognene findes vist ogsaa Leer og Mergel.

Øster- og Vester Herred.

Disse to Herreder udgjøre det nordvestlige Partie af Amtet, og betragtes, Vester Herred især, som de fortrinligste i Omegnen.

I Øster Herred har Vigod Sogn en siid Beliggenhed, som tillader Dyrefningen af Vaarsæd. Gode Rugjorder mangle desuden ikke. Gammelgaard, Lindberggaard og Ugersnap ere bekendte for deres gode Græsgange. Desforuden har dette Sogn langs med smaae Bække megen Engbund, hvor Vandingsanlæg findes, og hvor, paa Grund af den siide Beliggenhed, i de senere tørre Somre især er avlet meget Høe. Men da Vandet ikke altid kan skaffes Afløb, er Høet paa nogle Steder ikke det bedste.

I Thistrup Sogn have Galthoved og Hæsselhoved, og i Horne Sogn Bonum, Bjalderup og Hornelund den bedste Jord. Fortrinlige Vandingsenge have til disse Byer, især til Thistrup Sogn, hvor der i Brinkerne langs med Bækkene ere betydelige Kildevæld. Dog mangler den sydvestlige Deel af Horne Sogn, ligesom noget af Thistrup Sogn, aldeles Engbund, nogle smaae Moser strægne, saa at Eng maa leies eller Høe kjøbes, for at samle Gjødskel til Ugerlandet.

Ødde Sogn, ligesom en Deel af Tøstrup Sogn, f. Ex. Siig og Tøstrup, have for det meste skarpsandige Jorder. *) I Andsager Sogn findes ved Lundbye nogen leerblandet Jord, men forresten er dette Sogn, især i den sydlige Deel, temmelig skarpt. Sa her findes endog en stor, mager Slette, med en gruset Overflade, hvor end ikke Lyngen vil groe sammen, de saakaldte Andsager-Sande. Disse 3 Sogne have de fleste af deres Enge langs med den store VardeAae; Andsager Sogn desuden ved et Par mindre Aae, som falde i hiin. Men da Engene ved den store Aae ligge meget høit, og Kildevæld i Brinkerne ere temmelig siidne, kan Vanding ikke drives synderligen, og disse Enge, der have Sand til Grundlag, have derfor i de sidste tørre Somre ikke ydet saa god Afgrøde som ellers. De udstrække sig desuden ikke synderlig i Brede. Imidlertid ere de dog altid af stor Vigtighed, hvilket Beboerne i den sydlige Deel af Tøstrup Sogn uden tvivl bedst erkjende, da de maae dele Fordelen af disse Enge med Hovedgaard den Nørholm, som besidder største Parten deraf, saa at hine kun beholde lidet for dem selv.

*) I Høddeskov skal findes af den fine hvide Sand, som agtes saa høit ved Porcelainfabriken i Sevres.

I Vester Herred ansees Billum og Tandrup Sogne, vesten for Varde, for de bedste. Vel er Ugermarken noget høi og tør, men i en desbedre Gjødningsstand, paa Grund af de store Strækninger Engbund, disse Sogne ere i Besiddelse af langs med Varde-Aae, og der betragtes som halv Marff. Arealen er saa betydeligt, at meget Høe hvert Aar sælges. I Billum Sogn foreger endnu daglig sine Enge ved nye Tilslikninger. I Naemundingen var nemlig ved Ebbe og Floed opstaaet en lille De, som deelte Strømmen i to Arme. For 40 Aar siden opkaabte Havet en stor Mængde Læng. For at blive den ledig, fjørte Beboerne samme i den nærmest ved Landet opkomne Arm, som derved blev stoppet. Strap lagde Slikken til. Senere er i Forening med Havnevesenet i Varde truffen videre Foranstaltning til nye Tilslikninger.

Næst Billum og Tandrup har Nebel Sogn, i den nordvestlige Deel af Herredet, det meste Engbund, for en stor Deel heel Marff, og sælger derfor ligeledes meget Høe, eller leier Enge ud. *) Flere Løbsciere i de tilstødende Sogne have desuden tilkjøbt sig Englobder her. Ugermarken ligger noget sidd, og Dyrringen af Vaarsæd er derfor betydeligere end i de andre Sogne. Ogsaa det tilstødende Lydum Sogn har fortræffelig Engbund langs med Lydum-Aae, hvilken Aae ved Stigborde opstemmes med saadant Helb, at en Dags Slæt giver 5 til 6 Læs Høe.

Qvongs, Lunde, Vutrups og Varde Landsogn have en noget høiere Beliggenhed, og derfor mere tørre Marker. De ere i Besiddelse af en Deel Bænge, og eie desuden tilkjøbte Englobder i Nebelmarff, men især i den tilstødende Borkmarff i Ringkjøbing Amt.

Varde har et betydeligt Areal, maaffee 3000 Tdr. Land, hvoraf dog Hederne ubentvivl udgjøre de to Tredieparter. Ugermarken er for det meste høi og tør, men i en god Gjødningsstand, og indeslutter Byen i en Kred, med Hederne uden om. Den største Udstrækning har Ugermarken til Nordvest, ligesom Heden til Sydvest. De saakaldte Kjørjorder udgjøre en, oprindelig meget raa, ujevn, kold og suur Strækning langs med Engene

*) Et Bondelæs Marffhøe koster $1\frac{1}{2}$ Rd. Ert., og af 1 Td. Land Engbund gives 5 Rd. Ert. i Leie.

ved Naen vesten for Byen, men som ved Opfyldning og Udgrøftning er bragt i den Stand, at Vaarsæd og Klexer her med Held nu dyrkes, saa at de betydelige Bekostninger, Opdyrkningen af disse Jorder har forarsaget, dog ansees at have betalt sig godt. Heden er af forskjellig Bessaffenhed, dog i det hele ret god til Brændsel, og afbenyttet ogsaa dertil, ligesom til Græsning, hvor den dertil er skikket. Enge har Varde kun faa af, og næsten Halvparten deraf er endog benificeret Eiendom*); Byen maa derfor kjøbe meget Høe. Men salig Justitsraad Fogtmann, Stedets Bysfoged, opmuntret ved det af Billum givne Exempel, har søgt at raade Bod herpaa. Han erholdt nemlig allerhøieste Tilløbelse for Byens Havnevesen, at vinde en Strækning Marss, indtil et vist Omfang, ved Mundingen af Naen, og i flere Aar har der nu allerede til dette Diemed været anlagt Dæmninger for Havnevesenets og det tilstødende Billum Sogns Regning. Hidtil har Anlægget, nogle smaae Uheld fraregne, haft ganske god Fremgang, og synes at love en betydelig Tilvæxt af Marssenge. Men dette vedkommer naturligviis Byen kun middelbar, da Udbyttet bliver Havnevesenets, ligesom Bekostningerne tilfalde det.

Blandt Altit-Sognene, det vil sige de Sogne, som stode umiddelbar til Altitterne, regnes Lønne ved Nyemindegab for det bedste, da det har en heel Deel Mose- og Bænge, og ikke langt til Nebelmarss, hvor flere eie Englobder. Zenne Sogn derimod har libet og maadelig Eng, dog eie nogle Englobder i Nebelmarss, men Veien dertil er lang. I Al Sogn have vel nogle Byer kun libet og daarlig Eng, men andre gode Bænge, endog Marss. **)

*) Man fortæller, hvorledes Byen i ældre Tider af den indtrængende Gjende blev brandstøttet, og maatte gjøre et Laan hos Eieren af Lunderup, imod Pant i en Deel af dens Enge, som den siden ikke har formaaet at indløse.

**) For en Deel Aar siden bleve flere Forsøg gjort for at vinde nye Marssenge. Forhøininger, eller Dæmninger, opførtes fra Landet ud i Jorden, og Gjordbrinken gaves en passende Strækning, men forgjæves, Jisgangen ødelagte alting.

Ørbye har baade Marſk, Søe og Bække*), og Høe Sogn fortrinlige Marſke.

Lønne, Høe og Ørbye Sogne have en ſið Beliggenhed, og lide meget af Fugtighed, hvilket kommer iſær deraf, at Flyveſandet, ſom her udgjør Overfladen, ligger umiddelbar paa Dvægſandet, og dertil ikke er over 3 til 4 Alen. Man bruger derfor her høiryggede Agre. Ørbye og Høe have meget lidet Agerbrug, da de for det meſte ere omgivne af Klitter; derimod ganſke god Dvægavl, iſær ſiðſte, paa Grund af de gode Enge. Henne Sogn er ſkarpt og tørt. Al Sogn har en, ved Sandflugt frembragt, meget raa, ujevn, lyngebegroet Overflade, hvoraſ ſtore Strækninger lidet qualificere ſig til Dyrkning.

Nogle Byer, ſom: Moſevraae, Høe og Ørbye, ere idelig udsatte for at overſandes af de dem omgivende Sandbjerge, hvorfor Digers Opſætning for Ager- og Engſtykker, eller Beplantning af de Huller, Stormen river i Sandbjergene, ofte her behøves. I Høe og Ørbye Sogne findes, ſaavidt bekjendt, hverken Leer eller Steen, men diſſe to Sogne beſtaaer ikke heller af andet end Flyveſand, ſom ligger umiddelbart paa Dvægſandet. Det ſamme ſkal være Tilfældet flere Steder i de øvrige Klit-Sogne, ſom have ſmaa Strækninger af en lignende Beſkaffenhed; men at gjøre det til en Regel for denne Kant af Landet, er viſt at gaae for vidt. Det er ikke længe ſiden at man paastod, at der ved Rjærgaard, midt imellem Klitterne, intet Leer fandtes, og dog brænder man nu her Teglteen. Leer findes desuden i mange Byer af Al Sogn, men rigtignok af en ſandblandet Beſkaffenhed. Hvorvidt det er rigtigt, at Al aldeles ikke findes hvor Grunden beſtaaer af Flyveſand, ſom nogle paastaae, maa Forfatteren, af Mangel paa Tagttagelſer, lade uafgjort, men uſandſynligt forekommer det ham dog, at Al ikke ſkulde fremavles hvor Lynge vorer.

Al Ovenſtaaende udgaaer, at Klit-Sognene ikke ere ſaa ringe, ſom man kunde foreſtille ſig. Ligeſom i andre Dele af Landet, er det Mængden af Enge, ſom gjør Udſlaget, ſaa at

*) Ved Søenge forſtaaes de Enge, ſom findes ved Udkanterne af Landſøer.

mange af de Sogne og Byer, som grændse til Havet, ere bedre end de længere inde liggende, s. Er. Lønne Sogn.

Saavel Vester- som Øster-Herred ere meget flade, og Bakker findes, Klitterne fraregnebe, næsten ikke, med mindre man dertil vil regne Eng-Brinkerne ved Aærne. Kun enkelte Puncter, saasom: Thistrup, Horne, Dvong og Lunde hæve sig lidet over den øvrige Egn. Nordvest for Varde, omtrent $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen, sees et rundt, lyngbegroet Bjerg, som rager ganske alene frem og kaldes Tisbjerg.

Begge disse Herreder have ogsaa meget betydelige Heder, især i Andsager-, Aals-, Lunde-, Dutrups- og Varde Landsogn, men i den nordvestlige Deel af Vester Herred ere Hederne næsten uden Værd, da Steenalen ligger saa nær, at Lyngen kun tarvelig trives, og der næsten ikke vover andet end Lav. Disse Heder afgive derfor meget lidt Brændsel og maadelige Græsgange, som ikke heller synderlig afbenyttes. Det er maaskee hvad der har givet Anledning til at fortælle, at ingen Heder findes i denne Kant af Landet, hvilket dog er langt fra at være sandt.

Skads- og Gjording Herreder.

Den nordøstlige Deel af disse to Herreder bestaaer, ligesom de tilgrændsende Partier af Malt-, Slang- og Øster Herred, for største Parten af store Hedestækninger, med lidet opdyrket Jord, og et ringe Tillæg af Enge. Dog have Starups-, og især Øst Sogn en Deel gode Enge ved den saakaldte Holmeaag. Aastrups-, Saaborgs- og Aare Sogne derimod for det meste kun Mose-Enger, i hvilke nogle Bække og Aar, blandt andre Sneum-Aar, udspringe. Ogsaa i den nordvestlige Deel af Skads Herred, navnlig i Alslevs- og Høstrup Sogne, findes store Heder med meget sandige Marker, men Tillægget af Enge ved Varde-Aar er betydeligt. Gode Aar-Enger findes i Nykirkes-, Bramminges- og Gjording Sogne. Ved Konge-Aar har Jernved Sogn meget Engbund, og hvad deraf overflødes af Aar er, som i Beskrivelsen over Malt Herred allerede anført, saare frugtbart; men hvad der ligger høiere er tildeels Haardbunds-Enger, hvis Frugtbarhed beroer paa Veirliget for St. Hansdag. Sun-

Derup- og Grimstrup Sogne have for det meste Mose-Engene. Sparssommeligst aflagt ere Guldager- og Jerne Sogne, hvori mod Tjæreborg-, Sneum-, Darum og Vilslev Sogne ere vidtstrakte Marskenge. Timmerbye i Sneum Sogn har især et betydeligt Areal, ikke alene af Marskenge, men ogsaa af fortrinlige Gæstenge, som endog engang imellem overlægges med et Lag Slik. I Vilslev Sogn lide Engene af Ovenvand fra Konge-Aaen, hvilket dog formenes at kunne afhjælpes ved Udkastning og Dypdykning af Aaen, indtil Dybet, en Strækning af $\frac{3}{4}$ Miil. Men dette Arbejde ansees for uoverkommeligt uden fremmed Hjælp, som der dog neppe er Grund at tilstaae. Ved Tjæreborg begynder egentlig den lave Marskflyst, som strækker sig op til Elben.

Jordbunden i benævnte to Herreder er vel i det hele, som i de øvrige Dele af Amtet, nemlig et meer eller mindre muldblandt Sand, men der forekomme dog temmelig hyppig lerede, smaae Strøg, saasom ved Mse, Røestbye, Jerne, Brøndum, Gredsted o. s. v., og mærkeligt, altid paa høie Steder. Skads Herred ligger desuden temmelig høit, i det mindste Skads-, Jerne- og Guldager Sogne. I Nesberg Sogn er der en temmelig betydelig, fristaaende Høi, kaldet Møgelbjerg, som vînes i et Par Miles Omkreds. Side Strækninger findes i Aare- og Grimstrup Sogne, og de Byer, der ere begavede med Marskenge, have for det meste flade Marker, der kun hæve sig lidet over Engene, saa at de ligesom disse ere udsatte for at overskylles af Havet. I en Mose, sonden for Fjernved, skal findes meget Myrejern, og vil man paastaae, at Sognet deraf har sit Navn.

Mellem Raaborg og Esbjerg Klint skal der ved Strandkanten være en saadan Mængde Gruus, at den maa skee med Forbeel kunde udføres til Antwerpen, eller andre Steder i Holland, hvor denne Artikel tilføres i en endnu længere Afstand.

Sandø, Mianøe.

Disse to Øer bestaae fornemmeligen af Sanddyner eller Klitter, med nogle af Havet tilsatte Marskenge. Agerbruget er derfor af liden Betydning, og Beboerne ernære sig for største Delen ved Skibsfart og Fiskerie.

Sanøe er et Par Mile lang og $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Miil bred. Heraf indtage Klitterne den største Part, og kun i Nærheden af de to Havnebyer eller Fiskerleier, som ved hver Ende af Den paa den østlige Side ere anlagte, findes nogle flade Strækninger, fiskede til Dykning. Hvor ubetydeligt det benyttelige Land er, kan man slutte deraf, at hele Den ikke skatter af mere end 60 Td. Hartsorn. Sanøe eller Nordbye Sogn har det meste Agerland. Dette er fordeelt imellem en 40 adspredte Bøndergaard, som fra Havnebyerne af strække sig $\frac{1}{2}$ Miil sønderpaa, langs med den østlige Kyst. Men dette Agerland er ikke andet end Flyvesand, som ligger umiddelbar paa Dvægsandet; dog er det i en temmelig god Gjødningsstand, og græsser godt; thi naar Jorden hviler, bliver den strax overtrukken med Hvidklover, eller de saakaldte Snerrer. Synderhoe Sogn har kun 10 agerbrugdrivende Gaarde, som desuden ikke ere meer end halv saa store som de ovenanførte, det vil sige, holde en 5 til 6 Røer, 2 Heste og nogle Faar. I Nordbye Sogn har en Gaard derimod 10 til 12 Røer, 3 Heste og 30 til 40 Faar. Hvad disse Gaarde kunne undvære til Salg er imidlertid ubetydeligt, i Synderhoe Sogn næsten intet, lidet Korn og om Vinteren noget Smør. Gierne vilde derfor neppe kunne bestaae, dersom de ikke søgte en Biindtægt i Fiskeriet og Kjørsler for Odboerne*). Kjørslerne for Skipperne i Synderhoe, fordeelte paa 10 til 12 Par Heste, afgive et godt Bidrag til Næring. Undertiden kan ogsaa en Søn af Huset lade sig hyre for at fare til Søes. Havnebyerne selv eie meget lidt Jord, og dyrke desaaftag mange af Lavningerne i de nærmeste Klitter, ofte selv om de ikke ere større end en god Bondestue. Marskengene ligge langs med de dyrkede Strækninger ved Østkysten, men række langt fra ikke til at forsyne Den med det nødvendige Forbrug af Hø; thi i Havnebyerne holder hver Mand i det mindste 1 Røe, de fleste 2 og nogle endog 3. Meget Høe maa derfor hentes fra Fastlandet, hvor mange ogsaa have tilkjøbt sig Englobder, ligesom paa Manøehøelade saakaldet, en god Marsk ved Udløbet af Ribe-Næe, og som forðum tilhørte Manøerne, men nu for det meste er kom-

*) Som boe i Odden eller Havnebyerne, i Modsatning af de egentlige Bønder fra bemeldte Gaarde.

men i Synderhoernes Hænder. Ved den nordre Dde ligger en Strækning mager Marff, som tjener til at græsse paa, men som er meget tilsandet af Floberne. Strandingsrettigheden tilhører Beboerne og er bortforpagtet. Indtægten skal, vil man sige, dække Hartkornsskatterne.

Manoe strækker sig, ligesom Fanø, i Nord til Syd. Den nordlige Deel udgjør det saakaldte gamle Manø, og skal i ældre Tider have været beboet, men bestaaer nu ikke af andet end magre Marffenge, som af Floberne meget ere fordærvede ved tilfylltet Sand. Den sydlige Deel er omgivet mod Nord og Vest af høie Sandbjerger eller Klitter, under hvilke Husene ligge, beskyttede imod Havets Indbrud. Næst ved Klitterne findes de dyrkede Toster og længere til Øst Græsgangene.

Stroget fra Gredstedbroe til Ribe og Møgelstønder.

Vi lade denne Landstrimmel være 1 til $1\frac{1}{2}$ Miil bred. Fra Konge-Naen af *) til Ballum, Trøiborg og Brede udgjør hele Rysten en sjelden flad og jevn Slette, som kun ved Skjærbæk er afbrudt af nogle Bakker østen for Byen. Sletten selv, især den Deel deraf, som ligger sønden for Skjærbæk, har en saa lav Beliggenhed, at Havet ved store Flober gaaer $\frac{1}{2}$, ja paa sine Steber over 1 Miil op i Landet. Til Øster hæver den tilstødende Egn sig kun langsomt, og er i det hele flad. Langs med Havet, i en Brede af $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Miil, ligge de betydelige Strækninger af Marff, hvormed dette Strøg er begavet, og som i et større eller mindre Forhold ere fordeelte imellem de tilstødende Sogne. Vilslev, Sædrup og Ribe ere især i Besiddelse af meget Marffland, men hvad de to første angaaer, da er deres Marff for en Deel af en temmelig maadelig Beskaffenhed, og langt fra ikke saa god som hvad der tilhører Ribe, nemlig de saakaldte Ribeholme ved Mundingen af Naen. Byen har desuden andre gode Enge tæt udenfor samme. De sydlige Sogne Brøns, Skjærbæk og Ballum, tilligemed Landsbyen Forballum i Meotben Sogn, besidde den

*) Egentlig fra Tjæreborg eller Darum paa den anden Side af Naen.

bedste og fedeste Marſk, især de to sidste. I Ballum sætter Havet endog betydeligt til hvert Aar, og der forsømmes ikke heller at understøtte Naturen ved passende Foranstaltninger. Det mindste Tillæg af Marſk har nok Vestervedsted, Brede har Mængde af gode Aae-Eng, som i det tilstødende Randrup Sogn slutte sig til Marſken. Forfatteren saae her, i den tørre Sommer 1826, flere store Høehæsse, et i hiin Sommer usædvanligt Syn, og som viser, at gode Geestenge kunne have Fortrinet for selv den bedste Marſk. Imidlertid klages dog meget over disse Enges formindskede Frugtbarhed, som tilskrives Brede-Aaes for stærke Oprensning.

Ved Siden af Marſkengene, og kun saare lidet ophoiiede over samme, ligge Agermarkerne og Heberne. Paa nogle Steder, som f. Ex. ved Reisbye og Brøns, er Skjellinien skarpt betegnet; paa andre, som i Fardrup, Wilslev, og især i den sydlige Deel af Skjærbæk Sogn, findes i Overgangslinien store Strækninger af klægblandet Sand, der ere meget fugtige, og paa sidstnævnte Sted for en Deel endnu i en meget raa Tilstand, bevoxne med Rør; dog er meget bragt til at bære Sæd. — Saa vel Agermarkerne som Heberne ere af en meget sandig Beskaffenhed, selv om man trænger betydeligt i Jorden. Al er temmelig almindelig, og ligger ofte tæt under Plovfuren. Paa Kjørhøls og Kirkebyes Grund, i Fardrup Sogn, findes en Strækning af omtrent $\frac{3}{4}$ Miils Længde fra Øster til Vester, og nogle 100de Alen i Brede, med et jernholdigt Underlag. Denne Ert, af Beboerne kaldet jernholdigt Gruus, er fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{3}{4}$ Alen tyk. Ovenpaa er Agerflorpen ofte kun nogle Tommer dyb, og dyrkes vel ogsaa; men ved indtræffende Tørke bortsvier Afgrøden ofte i nogle faa Dage. — De tørreste og magreste Jorder, eller, som de her kaldes, Landerier, have nok Vestervedsted og Svidding, især første, hvilket dog for en Deel kommer deraf, at Tillægget af Marſkeenge ikke er saa betydeligt som andre Steder. Ogsaa Ribe Byes Agermark skal være meget tør, Heden derimod af en bedre Bonitet. Skjærbæk har en hoi og tør Mark, Reisbye meget suurt og sidt Agerland, med fugtige Heber. Fugtige, meget sidd, mosagtige, dog altid sandige Jorder, indtage det meste af Døstrup Sogn. Siv fremkommer saasnart Jorden hviler

over 3 Aar. Fra Hårits i Brede Sogn til Randrup sees meget fugtigt Ager- og Hedeland. — Overalt hvor Jorden lider af Fugtighed ere mange Grøfter, som her kaldes Vandløsninger, anbragte. Ogsaa Marskengene ere i Almindelighed gjennemskaarne af Grøfter. De smaae Lodder, som derved fremkomme, kaldes *Fækker*.

Fortsætter man Touren sydpaa, antager Egnen en ganske anden Character. Allerede i Brede Sogn, især i Borrig By, hæver Grunden sig noget. Det samme er Tilfældet ved Troiborg, Skads og Ballum, saa at det sydpaa liggende Strøg, indtil Møgeltonder og Høier, har en temmelig høi Beliggenhed. Imidlertid danner Egnen dog overalt en jevn Flade, som kun afbrydes af en temmelig bred Dal, der i en Retning fra Syd til Nord gjennemskjærer dette Strøg, og ved Hovedgaarden Troiborg har en kort Arm, som strækker sig til Bester. I denne Dal har saavel Troiborg som Skads en stor Overskud af Enge, men af en moseagtig Natur, dog, i det mindste ved Troiborg, meget vel udgrøftede. Engvanding finder Sted ved benævnte Hovedgaard, og dens Højbjerging er saa betydelig, at den, efter rigeligen at have forsynet sig selv, endnu aarlig udleier for 8 til 900 Rd. Ert. Engslæt. Derimod har Emmerlev kun liden og Høier næsten slet ingen Engbund. — Da Jorderne for det meste ere fortrinlige, er Egnen ogsaa godt opdyrket, og der findes kun meget lidt Hedeland; dog have de fleste Byer endnu deres Andeel deraf. Imidlertid ere Jorderne af en meget forskjellig Beskaffenhed, snart sandige, snart lerede; for det meste dog med en dyb og muldrig Agerkorpe og Underlag af Leer. Mergel findes paa flere Steder, f. Ex. ved Møgeltonder, Østerby, Seierslev, Skads, Ballum o. s. v.; dog som oftest først i en Dybde af 4 til 6 Fod. Al er der lidt eller intet af. Den bedste Agermark har Ballum og Emmerlev, den næstbedste Høier, Dahler, Møgeltonder og Tjørsted, og den ringeste Brede. Overalt ere Jorderne overordentlig godt udgrøftede.

Møgeltonderfog.

Endnu have vi tilbage at omtale Møgeltonderfog, hvormed den inddigede Marss i det Slesvigsk begynder, men som, paa

nogle faa Demater nær, der tilhøre nogle Bønder i Tøndern Amt, henligger under Grevskabet Schackenborg, og følgerigen ogsaa under Ribe Amt.

Ved en Kog forstaaes i Marfkegnene et Fladerum, af hvilket somhelst Omfang, og omgivet af en Jordvold eller et Dige, som kan beskytte samme imod Flobernes Indbrud. Eftersom Haaet tilsatte nyt Laub, opførtes nye Dæmninger uden om de ældre, og nye Koge opstod. De gamle eller indre Diger bleve herved for en Deel overflødige, men tjene dog endnu til at vedligeholde Communicationen imellem Kogene, da den meste Færrel seer paa dem *). Ogsaa kunne de hjælpe til at forebygge en almindelig Oversvømmelse, i Tilfælde at de udvendige Diger, eller Hærdigerne, skulde blive gennembrudte. — Utallige brede Grøfter gennemskjære Kogene. Dette besværer naturligtvis meget Communicationen, men man gjør ikke mange Complimenter, og springer over Grøfterne ved Hjælp af lange Stager, saakaldte Klure eller Klyverstokke, som enhver, der vil ud, ikke forsømmer at tage med sig, og som til dette Viemed altid have i Forvaring i ethvert Huus. Rider en Dreng eller Karl til Græs med sine Heste, har han, for des lettere at vende hjem, sin Springstige med sig, og bærer den i en opreist Stilling, saa at man i nogen Afstand kunde antage en Trop saadanne Ryttere for Bosniaker. Om Vinteren, naar Veiene ere ufremkommelige, eller Markerne for vaade til at kunne betrædes af Fodgjængere, farer man med smaae Vaade op ad Grøfterne.

Mogeltønderfog har et Areal af 3,330 Demater eller Tønder Land **). Grunden er, som overalt i Marfken, Klæg, men af en ringe Bonitet, og der findes en Deel maars eller tørvagtige Enge. Mogeltønderfog ligger indenfor Høierfog, og er kun adskilt fra den ved en Bæk, men har fra utænkelige Tider af været beskyttet mod Havets Indbrud ved det samme Hærdige. I de senere Aaringer forfaldt Uren, eller den naturlige Sandvold ved Emmerlev, og den 4de Febr. 1825 brød Havet igjennem, saa at

*) Gode Gruusveie ere nemlig i Almindelighed anlagte paa Digerne.

**) Egentlig er en Tønde Land noget større end en Demat. 51 Demat ere = 49 Tdr. Land g. M. (Begrup.)

Rogen bagfra fyldtes med Saltvand. Det 1te Slesvigsk Digbaand, hvori Møgeltønderfog er indlemmet, vilde nu have ladet sætte et Dige ved Emmerlev, men da Beboerne i Dahlers Siels Commune satte sig derimod, blev et Hverdige opført Næret derefter fra Høier, øster paa til Snorom, ind i Landet, hvorefter ved da ogsaa, efter al Sandsynlighed, Høier og Møgeltønderfog ere sikrede mod nye Indbrud af Havet, saa meget mere som Havdiget ved Høier tillige er blevet forhøiet. At Beboerne i Dahler saa meget satte sig imod et Anlæg, der vilde have sikret en stor Deel af deres Eiendomme for Oversvømmelser, var ikke saa meget Frygt for Beføstningerne derved, som Ulysten til at indlemmes i Digbaandet; thi de aarlige Bidrag til Dig-Kassen ere betydelige. Møgeltønderfog maa saaledes aarlig svare 1500 Rd. Ert., som repareres, ikke paa Hartkornet, men paa Dematerne, en Repartitionsmaade, der i den Slesvigsk Mark finder Sted med alle Afgifter og Skatter, paa Grund af Ligheden i Jord-Boniteten.

2.

Bandbeholdningen.

Kilder, Indsøer; Vandmassens Aftagelse, Marsagerne dertil; Udgravning af Søer.

Kilder, Indsøer.

Et Land, der er saa fladt som Ribe Amt, maa man ikke vente at finde stor Overflodighed af Kilder eller Indsøer. Vel udspringe de mange Aar og Bække, som gennemskjære Landet, med saa Undtagelser, i selve Amtet; men de have i Almindelighed deres Udspring i Moser eller Kjær, og faae deres meste Næ-

ring af Regn- eller Sneevandet. De fleste Væld findes ved Engbrinkerne, eller i Engene selv, ligesom de fleste Søer langs med Klitterne i Vester Herred, hvor Sandflugten har udhulet Jordfladen, eller frembragt kjedelformige Fordybninger. Det er imidlertid ikke ualmindeligt at støde i Heberne paa Vandpøtter eller Vandstader, ligesom i Engene paa Levninger af gamle Aeløb, saakaldte Dver, af Udseende som Fiske damme.

I en Bakke ved Seest udspringer en Kilde, som St. Hans Aften besøges flittigen af Landalmuen, af hvem den ansees for hellig.

En mærkelig Kilde er det Væld, som sønden for Reisbye, imellem Ribe og Møgeltonder, udspringer af Maarbund eller Hængedynd i en fuldkommen flad Egn. Dette Væld har flere Nabninger, og udbreder sig i Grene, fra hvilke Vandet ledes til Grøfterne i Marfkengene, hvor det tjener til at vande Creaturene, og da Byen har Marf paa begge Sider af den Aa, der løber norden for samme, har man anbragt 2 Render over Aaen, for ogsaa at afbenytte Vældvandet paa den modsatte Side.

Den betydeligste Søe i Ribe Amt er **Filsøe**, beliggende i Vester Herred, ved Siden af Klitten. Den er 6 til 7 Miil i Omkreds, og begrænses af Henne-, Aal- og Dutrup Sogne. I samme findes en lille De af $\frac{1}{2}$ Miils Omkreds og et Areal af 200 Tdr. Land. Paa Den findes en Bondegaard og et Huus. Jorderne ere af samme Beskaffenhed som den tilstødende Omegn, og benyttes til Sædeavl, Høejærging, Græsning og Lyngflor, eller til at fiske Fladtør. Den tilhører Gaardens Eier, for Dieblikket Gaardmand Jes Lyhne. Nogle Engparceller eies imidlertid af nogle udenfor Den Boende. Denne De har intet andet Navn end Filsøe-De; thi Navnet Trotholm, som i Pontoppidans Atlas gives den, tilkommer 3 Gaarde i Aal Sogn, tæt sønden for Søen. Tillob har Søen fra flere smaae Bække, og en ikke ubetydelig Aa. Dens Udlob er ved Henne Mølle, igjennem Klitten og ud i Havet. Dens største Dybde antages at være 11 Aln. For en 30 Aar siden holdtes paa Hennegaard, som den Gang var en Sædegaard, en stor Baad med Dæk, deels for at fiske med paa Søen, deels til Transporten af Tør fra Den, deels for at føre Korn til Sævig, og der at oplægges; thi

Ribe Amt.

Hennegaard og Søevig eiedes den Gang af een og samme Person. Fil-Søe er temmelig fiskerig. Bredderne ere for det meste meget sandige, undtagen ved Søevig og Brøgum.

Kolfs Søe ligger meget nær ved Fil-Søe, og udgyder sig i samme. Den er ved Bredderne mere riig paa Kør og Græs, men har dog, som alle Søer i Vesteregnet, en sandet Grund.

Mange andre Søer findes endnu langs med Klitten, men ingen af synderlig Omfang. Nogle have Tillob af smaae Bække, andre af Væld, som udspringe i selve Søerne, atter andre faae deres Vandbeholdning alene af Regn- eller Sneevandet, som om Vinteren samler sig i dem, men derfor ogsaa om Sommeren ofte bortdunster. Al Sogn har 16 saadanne Søer, hvoraf de 10 dog ikke ere synderlig andet end store Damme, som i tørre Sommer miste deres Vand, folgeligen ikke heller kunne have Fisk.

Andsager Sogn har to Søer: Wie Søe, omtrent 50 Tdr. Land stor, og Halling Søe paa en 30 Tdr. Land. Grunden i den første er Mose- og Sandbund, i den sidste alene Sand. De ligge begge i Heden. Man finder Gjeder og Kal i dem.

I Vaarbasse Sogn findes: Nørre Søe, midt i Heden imellem Vaarbasse og Fredriksnaade; Synder Søe, en Fjerdedeel Mil sønden for Vaarbasse; Blind Søe imellem Vaarbasse og Fittinge, og Knold Søe imellem Vaarbasse og Slaugaard. Imellem Knold- og Blind Søe ere nogle Damme eller Vandpotter, som udtørres om Sommeren. Alle disse Søer ere smaae og uden Aflob. Imidlertid udtørres de dog aldrig ganske. De maae folgeligen have Tillob af Kilder, som udspringe i selve Søerne. Blind Søe ligger ved en Mose, og skal være meget dyb; efter Almuens Paastand endog bundløs. Nørre Søe er omgivet af lave Bakker. I gamle Dage skulle disse Søer have været temmelig fiskerige. For Tiden er Fiskefangsten ubetydelig. Imidlertid fangede dog en Mand i den tørre Sommer 1818 5 Lispund Kal i 4 Timer i Sønder Søe, og i Knold Søe blev for nogle Aar siden fisket en betydelig Mængde Gjeder, hvoraf nogle vejede 8 til 9 Pund. Grunden i bemeldte Søer er overalt Sand eller Gruus, med lidet Dynd ovenpaa.

Norden for Beerst Bye i Beerst Sogn ligge Skjær Søe og Vei Søe, tilligemed 2 andre smaae Søer. De hidrøre upaatviv-

leligen, ligesom de fleste af de foregaaende, af de Ujevnheder i Grunden, Flyvesandet i ældre Tider har afstedkommet. Skjær Søe er den største, og har Fisk.

Bonstrup- og Søegaard Søer i Vandrup Sogn ere hver omtrent $\frac{1}{2}$ Miil lange og $\frac{1}{2}$ Fjerdingvei brede. De skulle begge være temmelig dybe. Man paastaar at de ere fiskerige. Vandet af disse to Søer forener sig ved Vandrup Mølle og driver dette Værk.

I Skanderup Sogn findes Dollerup Søe, omtrent af samme Størrelse som de to foregaaende, og i Andst Sogn, den nu saa godt som udtørrede Gamst Søe.

Estrup Søe, som den for Hovedgaarden Estrup, holder omtrent 4 Tønder Land. Gjeder og Aborrer findes i den.

Fardrup Sogn ved Ribe har to Søer: Tandrup- og Orne Søe, hver omtrent paa 10 Tdr. Land. Begge tilgroe mere og mere. Ubetydeligt af Hal fiskes her om Vinteren ved Stangning paa Isen.

Vandmassens Aftagelse, Aarsagerne dertil.

At Vandet i Aaer og Bække, Kilder og Brønde, Søer og Damme, Moser og Kjær betydeligen er svundet, ja at flere Brønde og Kilder aldeles have mistet deres Vand, er en Kjendsgjerning, som ikke staaer til at benægte. Imidlertid er dette dog langt fra at være overalt Tilfældet. Af Hr. Proprietair Hansen er Forfatteren underrettet om, at Kilderne ved Hesselmed endnu ere lige saa rige paa Vand som for 36 Aar siden, og at Vandet i Søerne af Vester Herred nok tager af i tørre Somre, men vover igjen til sædvanlig Høide om Vinteren. Forvalter Bødker bekræfter det sidste. Assesfor Schrum beretter at Estrup Søe vedligeholdes sin Vandmasse uden nogen mærkelig Forandring, og at de saa Kilder, som findes i Sandbakkerne i Malt Herred, nok kunne udtørres i tørre Somre, men at de sædvanligen igjen begynde at flyde i den regnsfulde Aarstid. Om Bronstrup og Søegaard Søer siger Hr. Pastor Jørgensen, at det ikke synes at Vandmassen i disse har formindsket sig, uden for saavidt langvarig Tørke derpaa kan have havt Indflydelse. Andre Exempler

af dette Slags har Forfatteren selv havt Leilighed at bemærke. Saaledes det righoldige Væld i Leierskov Sogn, man støder paa ved Ribe Landevei i Sognets vestlige Grændse. Ligeledes det meget betydelige Væld, tilligemed de mange norden for liggende smaae Damme, som man kommer forbi, efter at være passeret Trølund, paa Veien til Løvlundmølle i Grene Sogn. Endvidere Søerne i Vaarbasse Sogn; hvilke Væld eller Søer Forfatteren i Efterommeren 1826, efter den langvarige Tørke, endnu fandt meget vandrige.

Hovedgrunden til Vandmassens Aftagelse ansee de fleste at være den stærke Sommer tørke, som i en Række af 10 Aar, fra 1818 til 1828, hjemsegte vort Fødeland. Først fra Aaret 1818 af er der ført Klage, over Vandmangel. *) Smidlertid have dog ogsaa upaatvivleligen andre Omstændigheder hjulpet til at paaafsynde Vandets Aftagelse. Forfatteren vil her anføre afbøde Proprietair Teilmanns, paa mange Jagttagelser grundede Mening om denne Sag.

Med Hensyn til Vandstederne eller Dammene i Hederne, meente Teilmann, at det Sand og Støv, som blæser i dem, fylder og gjør dem grundere. Som en Folge heraf maa Vandet hastigere udpompes af Solvarmen, og er først en saadan Dam nogle Aar i Råd udtørret, bliver den sandige Bund saa løs, at den vanskelig siden, i det mindste ikke uden en Række af fugtige Somre, igjen vil holde Vand.

Kilbernes Svinden forklarede han deraf, at Regn- og Sneevandet, som pleier at staae og synke i Moser og andre Lavninger, ved de hyppige Udgravninger ledes bort, saa at de Kilder og Væld, som fik Næring af dette Vand, maatte udtørres. Denne Virkning af Udgrøftningen er naturligviis ikke overalt lige kjendelig, og paa mangan Kilde ved Foden af høie Bakker, ere de ovenfor trukne Grøfter vist ofte af liden Indflydelse.

At Vandet i Aaer og Bække svinder, meente han, kom deraf, at Tilløbet, siden Grøftegravning har været i Gang, ikke

*) Hvor betydelig Uddunstningen kan være i een Sommer, viste den store Filsøe, som i den tørre Sommer 1826 mistede 1 Alen af sit Vand.

længere er saa jævnt eller bestandigt, men fornemmeligen dog nok deraf, at Strømmene nu stærk opstjæres.

Årsagen hvorfor de gamle Aeløb, eller saakaldte Dver, i Engene tilgroe og blive til fast Eng, tilskrev Teilmann deels Vandplanters Fremkomst, og deels tilskyldt Sand og Dynd med Floder af Aerne. Det er en 30 Aar siden, siger han, at man har bemærket denne Tilvæxt, som næsten overalt har viist sig paa een Gang, saa at man kan antage, at hine Dver ogsaa ere opstaaede omtrent paa een og samme Tid.

At den mindre Mængde Sne, milde Vintre yde, skulde have nogen betydelig Indflydelse paa Vandmassens Aftagelse, troede Teilmann ikke; thi naar Vandet gives Afløb, gjør det intet til Sagen i hvilken Form dette kommer. I al Fald maa den Mængde Regn, vi i milde Vintre altid have, i denne Henseende fuldkommen kunne erstatte Afsavnet af Sne.

Vandmangel meente forresten salig Teilmann at der ikke er at befrygte, da gode Brønde for det meste kunne have i en Dybde af 8 til 10 Alen, og Brønde paa 16 Alen allerede høre til Sjeldenhederne. Men man vil slippe for let, derfor hører man saa ofte Klage over at Brøndene blive tørre. (See 1te Afsnit, Afdelingen om Underlaget). Teilmann var endog af den Mening, at der i gamle Dage maa have været en Tørheds Periode, ligesom den nylig oplevede. Man seer, siger han, næsten allevegne, at Enge have været pløiede, og det endog paa saadanne Steder, hvor nu neppe en Plov vilde kunde sættes i Gang. Ogsaa finder man i de fleste Moser og Enge Tegn til gamle Grøfter. — Dette til Beroligelse for dem, som befrygte en tiltagende Vandmangel, hvilken Frygt med de senere fugtige Somre vist dog nok meget er aftaget.

Udgravning af Søer.

Brønstrup Sø i Bamdrup Sogn, og Dollerup Sø i Skandrup Sogn ere for saa Aar siden formindskede noget ved Udgravning. Gamst Sø i Andst Sogn kan betragtes som næsten udtørret. Med Hensyn til denne sidste fortæller Consistor. Raad Junghans, at da han i Aaret 1793 tiltraadte Embedet, var be-

melbte Søe et dybt Morads, frembragt ved en Bæk, der løber igjennem samme fra Øster til Vester. Herr Junghans satte sig strax Ideen til en Udgravning. Den Omstændighed, at største Parten af Præstegaardens Enge, bestaaende af saakaldet Jordhav eller Hængedynd *), stødte til Søen, og ikke uden med denne kunde udgrøftes, var ham en Bevæggrund mere til at paaafkynde Udførelsen af sin Plan. En Naboe, som ogsaa havde nogen Eng, omtrent $\frac{1}{3}$ Part imod Præstegaarden, stødende til Søen, deeltog i dette Foretagende. Men forinden Sagen kunde komme til Udførelse, maatte ved Dom erhverves Bekræftelse paa Præstegaardens og Naboens Eneret til Søen midtstrøms; thi de øvrige Naboer gjorde Paastand herimod, paa Grund af at Søen ikke var kommen i Betragtning ved Udfistningen. Da endelig Dommen havde rettet imellem Parterne, bleve de tilstødende Lodeiere enige om at sætte Skjel igjennem Søen, hvilket skete 1799 paa Isen, med 4 Stkr. Riisbøge af 12 Alens Længde, hvoraaf de $10\frac{1}{2}$ bleve nedtrykte i Moradsen alene ved Hænders Kraft. Tilslige blev vedtaget, at Alle skulde deeltage i at oprykke 3 Favne paa hver Side af Skjelpælene, for at skaffe Bækken en Gjennemgang. Men det blev ved Aftalen, indtil Herr Junghans og hans Naboe i Aaret 1802 paa egen Bekostning udførte dette Arbejde, i en Længde af omtrent 600 Favne. Endskjøndt dette vel ikke tilveiebragte al den Nytte, man havde haabet, opnaaedes dog, at de tilstødende Enge bleve mere tørre og farbare. Videre Udførelse af Planen standsede, da man fik Erfaring om, at Bækken ikke kunde faae behørigt Aflob i Veien-Aae, formedelst vedkommende Lodeieres Eigegyldighed for sammes Oprensning. For nærværende Tid voxer Søen til med Rør, som afbenyttes til Tækning.

Selv Udtørringen af Sil-Søe har været en Gjenstand for Omtale, og Forslag dertil allerede gjort for 30 Aar siden. At skaffe Vandet Aflob, vilde neppe have fundet Vanskeligheder, da Faldet fra Henne-Mølle til Havet udgjør 9 Alen paa en Distance af en

*) En blød Dyndmasse, som alene ved Hjælp af den derpaa fremvalende Græssigt nogenlunde bærer, og frembringer en gylgende Bevægelse.

halv Miiil; Strømmen desuden kan antages at være stærk nok til at føre med sig den løse Sand, som ved Naelobets Fordybelse kunde flyde ned. Allerede nu fortærer Strømmen saa meget af Sandbjergene, at Udløbet i Havet er ganske tilfyldt med Sand, saa at man gaaer med Træsko over samme uden at faae vaade Fødder. Men en vigtig Hindring for Planens Udførelse er Henne-Mølle, som nødvendigen maatte nedlægges. Denne Mølle, som har Stampeværk og et betydeligt Nalefiskerie, ansees med Rette som den meest indbringende Eiendom i Vester Herred, og kan, uden Overdrivelse, tillægges en Værdie af 4000 Species. Den kan desuden ikke undværes for Omegnen, uden at nye Værker bringes tilveie, hvortil neppe er Leilighed, med mindre man vilde bygge Veirmøller. Hvad i Enden Resultatet af et saadant Foretagende vilde blive, er desuden meget tvivlsomt. Stiftamtmand Rosenørn, der noie kender Localiteten, er af den Mening, at nogle Moser vel kunde tilveiebringes, men at gode Enge neppe vilde vindes uden paa enkelte Steder; hvorimod man med Visshed kan antage, at mange af de Enge, som ligge ved de Naer og Bække, der udgylde sig i Søen, vilde blive for tørre. Meget er det ogsaa at befrygte, at ved Søens Udgravning Flyvesand kunde opstaae. Taket gik endvidere et af de sikreste Værn mod Hennemølle og Kjærgaard-Sande, da Søen opsluger det Sand, disse udlaste. — Grunden hvorfor hiin Plan, da den første Gang projecteredes, ikke kom til Udførelse, var imidlertid ikke de Hindringer, Møllens Nedlæggelse kunde have forarsaget, thi Møllen tilhørte den Gang Eieren af Hennegaard, Kammeraad Stokholm, som meget interesserede sig for Sagen. Men de mange tilstødende Løbseiere vare ikke til at forene, især da man befrygtede Vanskeligheder ved Repartitionen af Bekostningerne. Da for nogle Aar siden Møllen brændte af, blev den af nærværende Eier anlagt $\frac{1}{2}$ Alen lavere end før, hvorved allerede megen Engbund vandtes for Møllen og tilgrændsende Løbseiere, især omkring Nols-Søe. Men Erfaring har dog ogsaa bekræftet, at hvor Bunden bestaaer af bare Sand, er der lidet vundet.

3.

Klimatet.

Klimatiske Forhold; Nattefrost; Havsug; Veiriagttagelser fra 1753 og 1758.

Klimatiske Forhold.

I Atmosfærens Fugtigheds- eller Tørhedstilstand finder neppe nogen Forskiel Sted imellem det ved Vesterhavet beliggende Ribe Amt og den modsatte Kyst ved Østersøen. De senere tørre Sommer have virket lige ødelæggende for begge, og Efteraarene eller Vintrene have udentvivl været ligesaa regnsfulde, eller taagede, ved Østersøens som ved Vesterhavets Kyster, i det mindste har man i Østeregnet ikke havt Anledning til at klage over Mangel paa Regn eller Taage. Forfatteren gav, paa sine Vandringer i Amtet, nogle Aft paa Klokkeslettet naar Regn indtraf, ligesom paa Regnens Varighed, for dermed at sammenligne de i hans Hjem (Veile-Eggen) gjorde Dagttagelser. Men han fandt i Almindelighed, med Hensyn til første Punct, kun nogle faa Dimers Forskiel, og, med Hensyn til sidste, omtrent den samme faldne Regnmængde. Vel har man i de senere Aar undertiden hørt fortælle, at enkelte Streg ved Vesterhavet have faaet Regn, medens hele Landet smægtede af Tørke, saaledes, om Forfatteren mindes ret, i Aaret 1818 Eggen ved Holstebro, og 1822 Eggen ved Ribe. Men det samme kan ogsaa indtræffe i Østeregnet. I Aaret 1824 faldt først Regn af nogen Betydning i Randers Amt mod Slutningen af Julimaaned, hvorimod Veile Amt, især Eggen imellem Horsens og Veile, vederkvægedes af en vel-signet Regn hele 4 Uger før, hvorfor Vaarsæden her ogsaa stod ulige bedre. Den Forskiel, som skal finde Sted imellem Englands Øst- og Vestkyst, med Hensyn til Tørheds- og Fugtigheds-

hedstilstanden af Atmosfæren, kan altsaa neppe tillægges bet smale Kystland, som skiller Vesterhavet fra Østersøen. Derimod staaer det ikke til at benægte, at Ribe Amt, ligesom hele Vestkanten af Jylland, føler mere til de vestlige Vindes Skarphed, end den bakkede og skovbegroede Østeregn, men nogen udmærket skarp Vind, som fortjente at belægges med et særegent Navn, kjendes ikke i Ribe Amt. Man vil sige, at der ikke falder saa megen Sne, og denne igjen ikke saa jevn, som i Østeregnet, saa at Slædeføre er mere sjelden. Denne Paaastand troer Forfatteren ikke at være grundet. I de sidste 20 Aar har godt Slædeføre været noget høist sjældent i Veile Amt, og er ikke indtruffet mere end 3 til 4 Gange, for det meste endog uden Varighed; thi Blæsten har for megen Magt over den løse Sne, eller Tøe indtræffer for tidligt. — Salig Teilmann vil have lagt Mærke til, at naar Lufsten er fuld af Regnskyer, begynder det ofte at regne naar Floden er i Stigen, ligesom at en Storm sædvanligviis tager til med Floden og af med Ebben. At Havet trækker Torden til sig er, siger han, en almindelig vedtaget Mening, men hvorvidt rigtig, lader jeg staae ved sit Værd.

Nattefrost.

Nattefrosten anretter megen Skade i Ribe Amt, især forværer den ofte Boghveden, og afsvier ikke sjældent Græsset. At Nattefrosten ogsaa kan have høist skadelige Følger for Rugavlen, lærte vi, siger salig Teilmann, i Aaret 1819, men der stodte da og særdeles Omstændigheder sammen. Anden Pindsedag henimod Middag, faldt nemlig en mild Regn fra Syden, men Kl. 4 gik Vinden om til Nordvest med skjærende Kulde, som om Natten blev til haard Frost. Rugen stod netop i fuld Dræ. Følgen var en almindelig Misvæxt paa denne Sæd. Teilmann, som siden var med paa Syn, fortæller endvidere, at han et Par Steder, hvor der gik en Gangstie igjennem Rugen, bemærkede at denne, omtrent $\frac{1}{2}$ Alen paa hver Side af Stien, ingen Skade havde taget. Han forklarer dette deraf, at Regnvandet maa være blevet afvisket af de Gjennemgaaendes Klæder. Ligeledes var Rugen i eenlige eller for sig selv liggende Agre ikke nær saa svang, som

hvor den stod i hele Dægter, venteligen fordi Vinden her bedre har kunnet astorre Rugen. *) Som bekendt tog Rugen ingen Skade paa Leerjorderne i Østeregnen. Dette synes at bekræfte den af Thaer giorte Paastand, at en pludselig Forandring i Atmosphærens Varmegrad skader mere paa Sand end paa Leerjorder. Smid- lertid har Rugen i Østeregnen for det meste nok allerede været kjernsat, da hiin uheldsvangre Nat indtraf, men tydeligt var det dog paa flere Steder, hvorledes den spæde Havre ganske gik ud paa sandige Jorder, medens den stod sig ved Siden af paa Leerjorder.

Havsugen.

Et høist mærkeligt Phænomen, der er Vestkysten af Jylland egen, er den Taaqe man kalder Havsug. Hr. Pastor Stokholm, der i mangfoldige Aar har boet i Nærheden af Vesterhavet, giver følgende Skildring af denne Taaqe.

Havsugen indfinder sig uregelmæssigen til alle Aarets Tider, men naturligviis føles dens Virkning især om Sommeren. Den viser sig som en hvidagtig, næsten gjennemsigtig Skye, der ved Horizonten stiger op af Vesterhavet. I denne Stilling kan den ofte sidde ganske roelig en heel Dag, og viser sig igjen i samme Stilling om Morgenens. Optrækker et Lordenveir fra Øster eller en anden Kant, da maa den holde sig tilbage, og kommer ikke frem saalænge denne dens Contrapart viser sig i sin truende Stilling. Endelig reiser Havsugen sig, og driver med pidskende Fart i lavt svævende, hvidagtige Skyer. Den fører aldrig Regn med sig, men en gjennemtrængende, vandagtig Kulde, og forandrer strax Atmosphæren fra den stærkeste Varme, til den meest følelige Efteraarskulde. Den afkjøler ikke, men forskjoler alting. At Virkningen heraf er skadelig for Vegetationen er indlysende.

*) Samme Aar og under samme Omstændigheder, havde Forfatteren det Uheld, at see sin hele Rugafgrøde fordærve. En af hans Naboe, en Huusmand, reddede derimod sin lille Rugager, ved tidligt om Morgenens for Solens Dpgang, at rebe Rugen, eller trække et tykt Neeb over samme, som afviste den Nimen.

Indtræffer Havsugen i den Tid Sæden blomstrer, og dette skeer ofte, fordærves ikke alene den udsprungne Dræspire, men ogsaa den, som endnu sidder i Aret. Blomster og Blade paa Frugttræer gulne og syge hen. At ogsaa Dyr og Mennesker maae lide af Havsugen, er begribeligt. Koen sammenkrømper sig ved Kulden og giver mindre Melk, og hos Mennesket ere Gigt og Forkjølelsesygdomme nødvendige Følger af den saa pludselig standsede Uddunstning. Havsugen kan paa den anførte Maade vare ved i flere Dage. At den, efterhaanden som den skrider frem, taber af sin Skadelighed, er naturligt.

Fra andre Landmænd har Forfatteren modtaget følgende Oplysninger om denne Gjenstand. Havsugen viser sig hyppigst om Sommeren, sjældnere om Foraaret og Efteraaret, og sjældnest om Vinteren. Den indfinder sig gjerne om Aftenen efter milde og varme Dage, og trækker altid op fra Vesten. Hvorlang dens Virkning strækker sig, vides ikke bestemt. I Grindsted Sogn, 7 Mile fra Havet, kjender man den endnu meget godt, men at den ikke er her saa hyppig som mere vestlig, er vist; thi man hører ofte Folk tale om den store Havsug der har været i Nærheden af Havet, medens man i Grindsted har haft det varmeste og klareste Veir. Hr. Lautrup bemærker, at han paa Estrup, 4 til 5 Mil fra Havet, ingensinde har seet den egentlige Havsug; og Hr. Mumsen siger: at paa Synderflov spores undertiden Havsugen som en tynd Taage, men dens Skadelighed for Vegetationen er umærkelig. Undertiden kan Havsugen i lang Tid aldetes udeblive. Dette var f. Ex. Tilfældet i de tørre Somre 1825 og 1826, da den sjelden eller slet ikke bemærkedes. At mangen Taage uden Grund maa bære Navn af Havsug, og at denne ofte faaer Skyld for hvad Nattefrosten har ødelagt, tilstaae de Fleste. Nattefrostens skadelige Virkninger ere, siger Hr. Rosenørn paa Nørholm, uden al Tvivl langt mere udbredte end Havsugens, og at disse overdrives, meente ogsaa Teilmann. Efter dennes Mening er den pludselige Dvergang fra Varme til Kulde, den egentlige Aarsag til den Skade, Havsugen forarsager, og ikke nogen særegen Stof. Det gaaer sandsynligviis hermed, mener han, som med Lynilden, der siges at bestaae af Boghveden, hvilket dog neppe kommer af andet end Temperaturens hastige Forandring. At

Havsugen skalde føre saltagtige Dele med sig, som Nogle angive, benægtes af Andre.

Veiriagttagelser fra 1753 og 1758.

Man hører ofte paastaae at Klimatet har forandret sig, og mener snart til det bedre, snart til det værre, allerede et Beviis for Upaalideligheden af en saadan Paastand. Salig Teilmann, der var en opmærksom Jagttager, havde ikke bemærket nogen Forandring i de sidste 40 Aar, men paastod at Klimatet endnu var det samme, eet Aar bedre, et andet flettere. En Mand henimod de 90, som alle sine Dage havde lagt Mærke til Veirliget, havde forfikkret Teilmann, at han allerede i sin Barndom havde hørt Klage over Forandring i Klimatet, men selv albrig sporet noget dertil. Til Bekræftelse for denne Mening skal her blive fremlagt et Udtog af en Dagbog over Veirliget, som i Aarene 1753 og 1758 er ført paa Endrupholm af Etatsraad Teilmann, Fader til den saa velvillige Befordrer af nærværende Skrift.

1753.

Januari.

Stærk Frost med N. D., tildeels ogsaa S. D. Midt i Maanedens en 3 til 4 Dages Tøe med S. B. og S. D. Kun een Dags stærk Sneee i de første Dage af Maanedens, og een Dags Sneefog, som fulgtes af det anførte Løveir.

Februari.

Begyndt med Tøe af S. B. Efter 3 Dages Forløb igjen Frost med N. D. eller N., og flere Dages stærk Sneefog med S. S. D. og S. B. Den 16de begyndt at tøe med S. B. Den 17de stærk Vandflod med S. B. Mod Slutningen af Maanedens igjen Frost med S. D. og N. D.

Marts.

Den første halve Deel af Maanedens for det meste tør og vindig. Solskin og lidt Frost af S. D. og N. B. Den anden halve Deel storm- og regnfuld med S. S. B., B. S. B., B. N. B. og S. D. Den 28de Kl. 7½ om Aftenen en Lufstild.

April.

Lynild, Torden og stærk Regn med S. D. og N. D. i de første Dage. Fra den 8de til den 10de stærk Frost med N. D. Derpaa et Par Dages Sneee og Slud med samme Vind. Siden mildere og varmere Veir med S., S. S. B., S. B. og S. D. Den 19de og 20de stærk Damp af Torden.

Maj.

Noget kold og vindig i Førstningen, siden varmere. Saaavel i Begyndelsen som mod Slutningen af Maanedens megen Nattesfrost med N. V. og S. V. Den 18de og 19de Torden med S. D. (Det samme omtrent som 1813 og 1820.)

Juni.

For det meste varm Luft, især i Begyndelsen og mod Slutningen af Maanedens. I den sidste halve Deel hyppig Regn. (Det samme var Tilfældet i det frugtbare Aar 1820). Vinden afvejlende N. V., N. D., S. D. og S. V.

Juli.

Begyndelsen af Maanedens meget varm, torden- og regnsfuld, med østlige og sydvestlige Vinde. Siden vindig, graa Luft med N. V. (Det samme indtraf 1822.)

August.

Graat Kuulveir, afvejlende med varme og klare Dage. Af og til Torden og stærk Regn. Vinden for det meste N. V. eller S. V. Mod Slutningen nogle Nætters Frost. (Et Veirlig, der ofte finder Sted i August.) Den 20de indført Rugen, den 23de skaaret Bygget, den 23de indaget Havren og den 24de slagen Høstgrøden i Engene.

September.

Afvejlende klart og varmt Veir, med vindig og graa Luft eller Regn. For det meste S. V. og N. V.

October.

Først stærk Regn i nogle Dage, derpaa klar og varm Solskin. Efter den 10de atter megen Regn. Slutningen af Maanedens vindig og graa Luft. Tilslidst Frost, Slud, Sne og Regn. For det meste S. D., N. D. og S. V.

November.

Stærk Frost i de første Dage med N. D. Siden afvejlende Storm og Regn med Frost og klart Veir. For det meste S. V. Den 17de nogle Tordenslag. (Næsten overeensstemmende med Veirliget i Novbr. 1827.)

December.

Mangler.

1758.

Januari.

Begyndt med nogle Dages stærk Frost af N. Siden lidt mildere Luft med S. og S. D., og fra den 11te til den 14de Tøe med S., S. S. V. og D. S. D. Derpaa stærk Frost med N. N. D. og N. D. til den

21de. Den 18de stærk Sne. Den 23de en Ring om Maanen. I Slutningen af Maanedens snart Tøe, snart Frost.

Februari.

Hele Maanedens afvekslende Frost og Tøe, Slud, Sne og Storm med alle Slags Vinde. Den 23de meget stærk Flod i Endrupholm Aae, som derfor var inpassabel.

Marts.

Fra den 4de til den 17de vedvarende stærk Frost med D. S. D., S. D., D. og N. D. Den 7de om Aftenen stærk Nordlys. Derpaa Tøe med S. og S. V. til den 21de. Saa stærk Frost igjen med N. V. i nogle Dage. Den 22de en Ring om Maanen. Slutningen af Maanedens mild og varm med S. V.

April.

Megen Nattefrost og Sne med N. V., S. V., S. D. og D. i den første halve Deel af Maanedens. Den 16de Tøe og derpaa varmere og mildere Luft med D. S. D., D. og N. D. I de sidste Dage af Maanedens igjen Nattefrost med N. V. Den 2den og 3die stærk Nordlys, den 20de Froer, Befasiner og Urhanen ladet sig høre om Aftenen, den 27de Svalerne ankomne.

Mai.

Megen Nattefrost og Blæst. For det meste østlige Vinde med Solskin og tør Luft. Den 21de stærk Havsug. Den 23de stærk Nordlys med Niim i den paafølgende Nat. Fra den 25de til den 28de Torden i Luften. Den 28de stærk Regn, den første efter 4 Ugers Forløb.

Juni.

I de første Nætter stærk Frost. Derpaa meget varm Luft med Tordenveir og Regn. Den sidste halve Deel kold, vindig og regnfuld. Vinden for det meste S. V. eller N. V. (Kulde sidst i Juni indtræffer ofte.)

Juli.

Næsten bestandig Regn. Megen Torden. Vinden snart N. D., D., S. D., S. V. og N. V. (Det samme var Tilfældet i Juli 1815.)

August.

Meget varm i Begyndelsen. Alle Slags østlige Vinde. (Fra den 8de August til den 20de Septbr. mangle Jagttagelserne.)

September.

Slutningen af Maanedens storm- og regnfuld, i de sidste Dage nogen Nattefrost. Først N. D., siden N. V.

October.

Temmelig storm- og regnfuld i den første halve Deel, siden Niim, Frost og Kulde. Først vestlige, siden østlige Vinde.

November.

Mildt Veir med Taage i Forstningen. Siden megen Regn, og Frost om Natten. Sydlige og sydsørlige Vinde. Mod Slutningen af Maaneden bestandig Frost med N. og N. V. Tilslidst Storm og Regn fra N. O. og S. S. O.

December.

Afveklende Frost, Regn, Storm og Blæst. S. O., N. O., S. V., S. S. V., N. V.

4.

Udskiftning, Selveiendom, Fæste, Parcellering.

Udskiftningen.

De første Udskiftninger i Ribe Amt ere fra 1762. Imellem 1770 og 1790 foresaldt mange Udskiftninger, men ret i Gang kom denne Sag dog først i Værene 1790 til 1800. Saa forskjellige Tidetal forudsætte allerede en stor Forskjel i den fulgte Fremgangsmaade.

Maadeligst udskiftet er Rysistrøget fra Sneum Aae til Møgeltønder. Tidligt forsøgte man her at ophæve Fælledskabet, men forsaavidt de Byer, der ligge ved Markken, angaae, er dette Foretagende aldeles mislykket. I Bilslev Sogn, nemlig Bilslev- og Tødbed Byer, der bleve udskiftede 1762, ere Sandjorderne eller Agerjorderne inddeelte i 7 Marker eller Tægter, i hvilke hver Gaard har sin Lod eller sine Agre. Samtlige Lodseiere tilsaae Tægterne paa een Gang, og i Hvileaaene græsfer Dvæget i Fællig. I Darum og Tjæreborg Sogne er Udskiftningen ikke stort bedre. Ribe har sine Agerjorder udskiftede markviis, og Lod-

derne affatte i lange, smale Strimler. Til Fælledsdrift for de smaae Grundeiere er der udlagt 2 Fælleder. De øvrige Sogne ere vel udfæstede efter en anden Plan, men det er dog sjældent at en Gaard har sin Jord samlet paa eet Sted; de fleste have 2 til 3 Lodder med en ofte høist ubegvem Veliggenhed. Ikke heller er den bedste Orden altid iagttaget. Saaledes f. Ex. i Fardrup, hvor den sydvestligste Gaard i Byen har sin Agerlod paa den nordøstligste Punct af Marken, og ikke mere Eiendom ved Gaarden end haardt behøves til en Raalhøve. Iøvrigt er Udskytning lidet brugt, men Byerne ere overalt forblevne samlede.

Markseiendommene ere i Almindelighed udfæstede i smaae Lodder, eller saakaldte Fækker. Dog er Fælledskabet ikke overalt ophævet. Fardrup Udenge, et Areal af circa 900 Tdr. Land, ere saaledes endnu givne til Priis for alle af Fælledskabet flydende Uleiligheder. Vel ere Fardrup- og Kjærhøi Byer Hovedinteressenterne i denne Eiendom, men de have Medeiere fra mere end 10 Kirkesogne, saavel paa det faste Land som fra Verne. Der gives dem, som have deres Andel i denne Eng fordeelt paa flere end 20 Steder, for det meste i smaae Lodder af en 4 Skpr. Lands Størrelse, og med de uregelmæssigste Figurer. Uordenen er saa stor, at mangen Eier ikke kjender sin Eiendoms Grændser. Veie ere ikke afslagne, hvorfor de uflagne Enger i Vjergningstiden overkjæres og nedtrædes af den Mængde Folk og Vogne, som komme her for at indbringe Høet. Høstgrødens Afgræsning er fælleds og flet. En ordentlig Udskytning ønskes af Mængden, og har nogle Gange været i Værk, men er, af Mangel paa Assistance mod de Gjenstridige, endnu ikke fuldført. Ogsaa med Hensyn til Ribes Markenge var en Forandring ønskelig. Veien dertil gaaer i dybt Sand gjennem Nørre-Fardrup og dette Steds Enger, hvorfor aarlig svares en Afgift. Veien er saaledes maaffee 2 Miil lang, og ofte ufremkommelig, især naar Engene opblødes af vedvarende Regn. Hr. Inspecteur Vogh mener, at dersom Veien blev lagt ud af Sønderport, og en Fjndebroe til Overkjørsel anbragt hvor nu en Baad til Folks Oversætning ligger, maatte Veien ikke blive over $\frac{1}{2}$ Miil lang.

Ballum Enger ligge i fuldkomment Fælledskab. Lodseierne vide vel deres Andeel efter Gaardparter, men ingen hvor, eller

paa hvilket Sted Høet maa hjerpes, forinden den dertil nedsatte Commission har anvist enhver sit, hvilket hvert Aar finder Sted nogle Dage før Høesletten skal begynde. Pastor Hansen giver herom følgende Forklaring. Den egentlige Eng er inddeelt i 144 Parter, som blot ved smaae Pæle ere affstukne. Hver Part holder 6 Demater. Et Par Dage førend Høesletten begynder, tareres Engen med Hensyn til Græssets Mængde og Qualitet, af 12 Mænd, som dertil aarlig fiske. Tre og tre Parter lægges sammen, og de 48 Gaardeiere trække Lod om disse Parceller. Dagen naar der skal begyndes og endes bestemmes. Udenfor Fælledsfabet ere Præstens, Degnens og Birkedommerens Enge, som ligge særskilt. Foruden benævnte Eng findes endnu et Stykke tilsluttet Land, kaldet Knos, hvorom særskilt kastes Lod, og et Stykke tæt ved Havet, kaldet Klinten, som tjener til Fælledsgræsning for 150 Skr. 3 Mars Stude. Hele Areallet, som saaledes endnu ligger i Fælledskab, anslaaes til circa 1000 Demater.

Sønden for Ballum er Udslytningen saa daarlig, som den vel kan være. Ingen Gaard har sin Jord samlet, men fordeelt i smaae Lodder paa mangfoldige Steder, med lang Markvei, thi man har kun været betænkt paa at give alle et Stykke af hver Bonitet. Præsten i Ballum har saaledes f. Ex. Mark paa 14 forskjellige Steder. Udslytning er aldeles ikke brugt, og de store, stærk befolkede Landsbyer, hvoraf flere kunne maale sig med mangen Kjøbstad i Jylland, forsøge kun endnu mere det Ubequemme i denne Stilling. — I Møgeltønderfog er det ganske anderledes; enhver boer her midt i sine Jorder, som ere samlede. Bygningerne ere opførte paa tilføjte Forhojninger, der sikke imod muelige Oversvømmelser, og give et tørrere og sundere Opholdssted.

Af ovenstaaende er det klart, at Hovedgrunden til den feilfulde Udslytning i den paagjældende Egn maa søges i Mangelen paa Udslytninger. Forsaavidt de Byer, som ligge ved Mærksengene angaaer, da kunde Udslytning neppe med Fordeel have været iværksat. Engene anslaaes og ansees endnu, af alle med Rette som Hovedindtægtskilden, og enhver ønskede derfor at være dem saa nær, som mueligt. Mangel paa høitliggende Pletter, hvor de udslyttede Gaarde nogenlunde kunde have været sikrede mod Oversvømmelser, maatte ogsaa nødvendigen forhindre denne

Sags Fremme. En Indbigning af Kysten vilde alene have været istand til at have disse Vanskeligheder. Men naar man i de gode Byer imellem Ballum og Møgelstønder, hvor intet stod i Veien for Udslytningen, uden maaffee de stærke, massive Bygninger, seer den høist ufuldkomne Udskiftning, kan man ikke andet end ynkes over den Forblindelse, der spærrede Beboerne Udgangen til et Gode, som de høiligen nu maae savne. Et medfødt Stiv-sind og en stolt Selvtillid hos Beboerne, kan maaffee betragtes som Grunden for deres Utilboielighed til at udslytte. Hvad Ballum Enge angaaer, da kan det være tvivlsomt om en Udskiftning her ville gavne. Engene kom derved ikke Byen nærmere. Ikke heller vilde der være noget bundet med Hensyn til Engenes Behandling. En rigtig Administration af den forannævnte Commis-sion, som naturligviis udnævnes af Sognets Midte, og intet Koster, maa uden tvivl fyldestgjøre alle Fordringer. Saalænge Egnen endnu er uinddiget, maa desuden en Udskiftning kun endnu mere forøge Skadeligheden af Floderne, thi Grøfterne ville forhindre Creaturerne fra at kunne redde sig, hvilket ofte alene lader sig gjøre ad den nærmeste Wei. Ogsaa vilde Grøfterne maaffee give Leilighed til at Vandet flar Grunden op. Ballummerne holde derfor over hiint Fælledsskab som en Helligdom, og modsætte sig ethvert Forsøg til dens Ophævelse. De have ogsaa ved saadan Leilighed fundet Medhold af Regjeringen. Fardrup Udenge ere derimod fordeelte imellem alt for mange Mebeiere, og Uordenen for stor, til længere at kunne forblive under nærværende Forsatning.

Andst Herred var, om ikke det første, saa dog blandt de første i det forrige Colbingshuus Amt, hvor Udskiftningen kom i Gang, nemlig 1773. Mange, siger Pastor Junghans, ere de Klager, jeg i Andst og Gjesten Sogne har hørt over Forurettelser ved Udskiftningen, og jeg tør ingenlunde paastaae at de alle have været uden Grund; selv med Hensyn til dette Embeds Mensals-jorder, havees Karsag for Præsten til at være misfornøiet. Da Udskiftningen, feier han til, foregik saa tidligt og altsaa i dens Barndom, maa man formode at mange Mangler have indsnegget sig, og Sagkyndige have forsikket ham, at den overhoved er høist maadelig udført. Pastor Eiler til Peterskov siger, at Udskiftning-

gen i det hele er maabelig, og at Lodbseierne i Almindelighed have deres Jorder paa flere Steder, hvortil er lang, undertiden ufremkommelig Wei. Pastor From bemærker, at Beboerne i Beerst- og Bekke Sogne ved Udfistningen have faaet deres Jorder paa 2 til 3 Steder. Imidlertid har Udparcelleringen allerede hødet meget paa de begaaede Feil, og der gives uidentvilt Egne, især øster og sønder paa, der have en langt maadeligere Udfistning, hvilket allerede viser sig i en paafaldende Grad i de til Herredet hørende 4 Sogne sønden for Toldskjellet. I Hjarup Sogn s. Ex. ere Jordeiendommene deelte i mange smaae Lodder, med irregulære, fleerkantede eller lange og smale Figurer. En Gaard kan have 6, 8 eller 10 Lodder, og deres Beliggenhed er mod alle Verdens Hjørner, ofte med en betydelig Afstand fra Byerne, thi Udslyttergaarde findes ikke, uden forsaavidt Parcelleringen kan have tilveiebragt saadanne.

I de øvrige Herreder, altsaa største Parten af Amtet, synes man at være bedre fornøiet med Udfistningen, men den er der for det meste ogsaa senere kommen i Gang. I almindelighed har hver Mand sin Agerlod og Heide paa eet, høist to Steder. Engene derimod ere sjældent samlede, da de ofte ere beliggende i fremmede Marker. Høets Vigtighed for de sandige Jorder, frembragte allerede tidligt Attraae hos Mængden at komme i Besiddelse af et Engstykke, saa at endog Langtbortliggende have vidst at skaffe sig Part i de forhaanden værende Engstrækninger. Mange Udslytninger have just ikke fundet Sted; thi da Byerne almindeligviis ere anlagte ved Enge og lave Steder, vilde Beboerne nødigen for Græsningens Skyld forlade disse. Eiheller var Udslytning altid nødvendig. Smaae Byer paa 2 til 3 Gaarde, hvoraf der gives saa mange i Hebeegnene, kunne modtage en god Udfistning uden at sønderlemmes. Imidlertid kunde Fordelen af at boe midt i sin Mark ikke længe blive ubemærket, og hvor Omstændighederne tillode det, ere derfor en heel Deel Udslytninger foregaaede længe efter den tilendebragte Udfistning, men naturligviis ikke med den fulde Fordeel, de tidligere vilde have medført. Et sjønt Exempel gav allerede meget tidligt (1784 og 85) Assessor Lantrup, Fader til den nærværende Eier af Estrup, ved Udfistningen af Matte og Veien Sogne. Disse to Sogne vare i Besiddelse af en stor Deel

Hede, som laae langt borte fra Byerne. Assessoren formaaede en Deel af Beboerne, som den Gang vare hans Fæstebønder, til at flytte ud paa Heden. Deres Englobder beholdt de, ligesom en Deel af den tilforn havde Ugermark, indtil Hedejorderne kom for Drift. Statskassen tilstod Bygningshjælp, og herved gik da Hedens Opdyrkning frem med Kraft og Held, saa at Assessoren efter nogle Aars Forløb nød den Glæde, at see de Beboere, som havde taget imod Hedejobberne, i ligesaa god Stand, som de, der bleve boende i Byerne. — Brørup- og Læborg Sogne, den Gang hørende til Estrup, foranstaltedes ligeledes af Assessoren udskiftede. I Brørup Sogn er Landsbyen Eskelund saa godt som forsvunden, og Gaardene udflyttede, for det meste langs med Landeveien.

Ogsaa Grindsted- og Grene Sogne i Slaugs Herred have forekommet Forfatteren meget vel udskiftede. Langs med den Aae, som gjennemflæjer disse Sogne, og paa begge Sider af samme, have Beboerne opført deres Bopæle, saa at man i en Strækning af 2 til 3 Mile viner en dobbelt Række af Bøndergaarde, og ikke mærker mindste Spor til Byer *). Gaard-Lodderne gaae ud fra Aaen. Ugermarken, Engene og Heden ere samlede i en langagtig Firkant. I den ene Ende ligge Engene, og i den anden Heden, imellem begge Ugermarken. Gaardene ere opbyggede paa den sidste, tæt ved Engene. En saadan Lod kan vel være $\frac{1}{2}$ Mil lang, men heri er alene den Mængde Hede Aarsag, og Lodernes Brede er, med Hensyn til Ugermark og Eng, ikke uforholdsmæssig.

Udskiftningen af Barde Ugermark og Hede foregik 1796, og blev meget godt udført. De Fleste fik een Uger- og een Hedejob, kun de store Lodseiere maatte tage deres Ugermark paa to Steder. For Bequemhedens Skyld blev Byen deelt i 4 Qvarterer, og en dertil svarende Inddeling foretaget paa Marken. Nærjorderne vare isorveien deelte imellem Lodseierne, og Engene allerede for længe siden Enkeltes Eiendomme. I de ældste Tider, da Marken laae i det meest udstrakte Fælledeskab, bleve Borgerne ved Pedersdag sammenkaldte af Magistraten, og Enhver angav da hvor meget han ønskede til Sæd, som blev udviist. Creaturene gik løse

*) Syv Landsbyer ere saaledes forsvundne.

med Hyrben. Men omtrent for 100 Aar siden fandt man for godt at afdele Marken i 8 store Tægter, hvor hver Lodseier havde sin Part, Uger om Uger med de andre. Fire af disse Tægter holdtes afvejlende i Drift, medens de andre 4 hvilte.

Exempler paa maadelige Udfkistninger forekomme ikke desmindre ogsaa i disse Herreder; men de stamme fra et ældre Datum. Saaledes skal Heinsvig Sogn, som i Aarene 1760 til 1770 af Provst Salling, den Gang Præst i Grindsted, blev udfkistet, være heelt besynderligen udstykket. Siig Bye i Thistrup Sogn var een af de første, der blev udfkistet i Øster Herred, nemlig 1783 og 1784. Ingen vilde eller kunde, paa Grund af Fatigdom, den Gang udslytte. Følgen deraf var, at Nogle fik en Lod tæt ved Byen og en anden ved Udkanten af Marken, atter Andre en eneste Lod midt imellem begge. Disse ere siden efterhaanden udslyttede, første maae derimod nødes at blive i Byen. Flere Exempler af dette Slags forekomme. — I Øster og Vester Herred klages der desuden over, at Jordtaxationen ikke altid har været den bedste, hvorfor der i nogle Byer er for stor Forskjel i Gaardenes Godhed ved samme Hartkorn.

Den sidste Udfkistning i Amtet fandt Sted 1817 i en Bye, ved Navn Krarup, Thistrup Sogn, Øster Herred. Kun een Mand er udslyttet, og de øvrige have faaet Lodder, stødende med en Spidsvinkel til Byen. Af udfkistede Strækninger vides ingen uden de forannævnte i Marken, et Par Gaarde i Bobøl, Feuling Sogn, som endnu have deres Mark Uger om Uger, en Skovstrækning i Langskov, Maltes og Folding Sogne, samt, om Forsatteren mindes ret, et Dverdrev i Undsager Sogn.

Selveiendom, Fæste.

I Ribe Amt ere næsten alle Bønder Selveiere. Allerede for 80 til 100 Aar siden begyndte Bonden at kjøbe sig fri, og Handelen med Jordegods er gaaet saa rask frem, at der Norden for Konge-Aaen ikke er mere end et eneste complet Gods tilbage: Stamhuset Nørholm, som er indrettet til et Fideicommis, og altsaa ikke kan udstykket. De enkelte Fæstere, som udenfor Nørholm Gods findes, hæfte til de faa tilbageblevne Herregaarde.

Af disse har Bramminge de fleste, nemlig 48. Bonden for Ribe ere endnu Troiborg Gods og Grevskabet Schackenborg, men Bønderne til sidste ere, som bekendt, Arvesætere, og altsaa saa godt som Selveiere.

At Selveiendommen har været et vigtigt Bidrag til Flid, bedre Drift, og derved til Velstand og Sædelighed, kan ikke benægtes. Imidlertid er der dog Grund til at formode, at det samme vilde have været opnaaet, om Godserne vare forblevne samlede. Erfaring lærer, at Fæstebonden staaer sig ligesaa godt som Selveieren, og kan blive formuende som denne, naar Conjunctionerne kun ere Landmanden gunstige *). I den senere Tid har unægteligen Fæstebonden havt lettere ved at udrede sine Afgifter og sit Hoverie, end mangen Selveier sine Renter. Dette er en Sandhed, som man overalt i Jylland vil finde stadfæstet. Ei heller have Selveierne, i den lange Tid de allerede have besiddet deres Gaarde, gjort saadanne Fremskridt i Cultuur, bedre Agerbrug o. s. v., at de heri have noget forud for Fæstebønderne **). Tvertimod have vi seet Sands for et forbedret Agerbrug blandt Bønder allerførst at opstaae hos Fæstere. Hvo kjender ikke Hædersmanden Knudstrup og dennes værdige Efterligner, Jens Christensen i Wolbum?! Vel høres jevnlig Exempler anføres om Byer, som for et halvt hundrede Aar siden, førend Selveiendom der kom i Gang, vare bekendte for deres Beboeres Nyggesløshed og Armød. Men mon det samme ikke har været Tilfældet med mangen Bye, som er forbleven under Fæste-Indretningen? I al Fald er Forfjellen nu forsvunden! Den lykkelige Forandring, som er foregaaet i vort Fødeland med Hensyn til Bondens Forfatning, og som selv de sidste 2 Decenniers Uheld ikke ganske have kunnet nedbryde, skyldes derfor neppe saa meget Selveiendommens Indførelse, som den Beskyttelse imod Undertrykkelse, Bøn-

*) Bønderne paa Nørholm Gods have for det meste alle af nyt opbygget deres Gaarde uden nogensinde at faae Hjælp af Herskabet. Fæstebønderne paa Bramminge staae sig ligesaa godt som Selveierne fra samme Gods. I Bjerge Herred, Veile Amt, findes Fæstebønder med betydelig Formue &c.

**) Sammenligningen maa ikke anstilles imellem forskellige Egne, men med Bønder fra een og samme Kant af Landet.

den har nydt, og som egentlig var det, den menneskekærlige *Colbjørnsen* attraaede. I og for sig selv betragtet, medfører ikke heller Fæsteindretningen noget, som kan forhindre Fæstegaardenes behørlige Dyrkning. Landgilden er moderat. Høveriet, beregnet til Penge, langt under hvad Renterne vilde udgjøre i Tilfælde at Gaardene vare Eiendom. Det, der svares i Indfæstning, ligger eller intet mere end de Procenter og det Stempelpapir, Kjøberne af Fordeielomme maae tilveiebringe. Fæstens Varighed tilstrækkelig til at sikre en driftig Landbruger Frugterne af hans Arbejde og Forbedringer, de saa Tilfælde fraregnes, hvor Dødsfald kan gjøre noget Afbræk heri.

Fra et høiere Standpunct betragtet, er imidlertid den nuværende Fæsteindretning langt fra at fyldestgjøre Statsøiemedets Høveriet, det være nok saa lemsfælbigen eller viseligen indrettet, forarsager altid megen Tidsforbrug, og giver ofte Anledning til en mindre fuldkommen Dyrkning af Hovmarkerne. Dette er for en Stat, hvor meget Høverie udredes, et stort Nationaltab! Saaledes ere ogsaa de Baand, der ere lagte paa Godseierne, til Hinder for en fri Udvikling af Nationalkraften. Man søge længe nok Oprindelsen til Godserne i en usurperet Magt. Mange Aarhundrederes Hævd har stadfæstet den Ret, de nuværende Godseiere have til deres Eiendomme, og at indskrænke samme meer end behøves, er at forhindre dem i den bedst mulige Afbenyttelse af Godset, ligesom at berøve Bonden Leilighed til at udvikle sine Evner og stige frem i Velstand og Kraft. At Godseierne ikke kunde beholde Magten til at mishandle deres Medmennesker var ligefremt. En Forandring heri var Grundvolden til Danmarks Opkomst, og den er, priset være G^{de} Frederiks og hans vise Raadgiveres Udfelsind, tilveiebragt. Men at forpligte en Godseier til at holde sine Bøndergaarde bortfæstede, eller at forekræve byrdefulde Regler herfor, og især at besværliggjøre ham Søgsmålet af bedrageriske Fæstere, ere, som det synes, Mangler i vor Lovgivning, der trænge til at afhjælpes. Det kan være, at den forkrævede Bønde, for 50 Aar siden, trængte til hine Prærogativer, for at samle Mob og Lyst til at virke som Statsborger, men for Tiden er det bestemt anderledes. Bonden er myndig nok til at kunne paasee sin egen Fordeel, og oplyst nok til at skjelne imellem

Ret og Uret. At undskyldte ham i Tilfælde af Forseelse, eller under saadanne Omstændigheder at give ham en særegen Beskyttelse, er kun at bestyrke ham i den Tro, at en uretfærdig Sag lader sig vinde ved Omveje og Kunstgreb*).

Udsælseligt derfor, at det maatte blive Godseierne tilladt, at indrette Bortførelsen af deres Bøndergaarde efter eget bedste Skjøn, og at Fæsterne fuldkommenfattes i Categorie med andre Contrahenterne. En Godseier maatte have Tilladelse til selv at drive sine Bøndergaarde, samle eller udsnykke dem, som han fandt det fordeelsagtigst, og heri ingen andre Hindringer lægges ham iveien, end dem, der maatte gælde for andre Selveiere. **) Det maatte staae til Contrahenterne at bestemme, hvo der skaffede Besætning, ligesom at træffe hvilket somhelst Arrangement, de fandt for godt, til Bygningernes Vedligeholdelse, o. s. v. Kun

*) Høist besynderlig er den Inconsequens, med hvilken Bonden bliver behandlet. Medens man paa den ene Side giver ham et Medhold, som kunde forudsætte det ømmeste Faderherte, kaster man ham ved en anden Leilighed paa Døren, vil ikke høre hans saakaldte Bravl, og holder ham i en ydmyg Underdanighed, der ikke kan andet end fordærve ham i Bund og Grund. O! hvorfor have saa faa den Gave at være nedladne, uden at tilsidefatte deres Værdighed. Moltke†), Treschow, Collin, Roepstorff! ††) Maatte Eders Exempel virke til Held for Fødelandet!

**) Ikke befrygte man heraf Landets Depopulation. Hvor en fornuftig Frihed til at samle og udsnykke finder Sted, eller hvor det ene Medlem af Staten ikke har Magten til at undertrykke det andet, maa Ligevægt af sig selv indfinde sig. Beviset afgive for endeel allerede vore Selveieregne, men isærdeleshed Engelland. At i Skotland nogle Godseiere have ladet deres Bønder udvandre og, som der siges, i deres Sted indført Gaarehjorder, kommer sandsynligviis af ugunstige Localomstændigheder, der alt for meget have været Opholdet af Mennesker imod. Mange Bøndergaarde ville desuden neppe blive drevne af Godseierne, da der i de fleste Tilfælde intet kan komme ud heraf, men denne Frihed vil blive afbenyttet til desbedre at ordne Gaardenes Omfang, Figur, Sammensmeltning eller Udsnykning.

†) Præsident i Kjøbenhavn.

††) Overkammerher.

i 3 Puncter ønsker Forfatteren at gjenfinde Statens Indvirkning. Den Første er Fæstest eller Forpagtningstidens Varighed, og denne, mener han, maatte ganske blive den samme som for Tiden er gjeldende, nemlig paa Livstid eller 50 Aar. Det har forundret Forfatteren meget, at høre Forpagtninger paa korte Aaremaal anbefales, som et Middel til et forbedret Agerbrug. Intet er dog visser, end at dette vilde lede til et Udsugelsessystem, som ikke kunde være hiint Piemed gavnligt. Bindsyge, Trang eller andre Hensyn vilde bevæge mangen Godseier, især i vore Tider, til at antage høie Tilbud, imod at tillade fri Raadighed over den forpagtede Eiendom. Mod Udsugelser kunde vel sættes Grændser ved bestemte Forfrister, men det duer ikke at binde Hænderne alt for meget paa en Forpagter, det gjør ham kun flov. Har han Udfigter til at komme frem, og ere Frugterne af hans Arbeide ham sikrede ved en lang Række af Forpagtningsaar, faaer han snart Kjærlighed for den ham betroede Eiendom, og arbeider uden selv at vide det til dens Forbedring. Hvor lidet Forpagtninger paa korte Aaremaal derimod bidrage til et bedre Agerbrug, kunne mange af vore Herregaarde bevise, ligesom de Forpagtninger af mindre Gaarde, som i de senere Aar have fundet saa meget Sted. *) At hiin Indskrænkning, med Hensyn til Fæstest eller Forpagtningsaarene, ikke maatte gjelde for andre end Godseierne,

*) Vi have Exempler nok for os. Den ringe Fordeel, Landbruget i den senere Tid har indbragt, foranledigede at flere Forpagtere end sædvanlig søgtes. Disse fandtes snart, men vare for det meste Fremmede, som, lidet bekjendte med vore Forhold, og betragtende sig som langt kyndigere end de stakkels Danske, strax vare villige til at love høie Forpagtningsafgifter, men som de ligesaa hurtigen ved Vanquerot, eller Flugt unddroge sig fra, saasnart deres Fordeel ikke længere var overensstemmende med deres Forpligtelser. Mangen Gaard er ved Brak, Mergel og Majs bleven saa udmagret, at Følgerne deraf længe ikke ville forvindes. Sandsynligviis ville da nu ogsaa de Bebreidelser for Ukyndighed, vore Landmænd ofte have maattet doie, forstumme. Landet er uden tvivl bedre tjent med ærlige, simple, solide Borgere, end med en Hob Junkere, der, med Hatten paa tre Haar, og ridende en stumphalet, skarptnoklet Hølstener, figurere i nogle Aar, for siden at falde des dybere.

forstaaer sig selv, thi for dem kan den ikke geraade til nogen Skade, saalænge Bestemmelsen er at holde Godset samlet. For Eierne af separerede Gaarde komme derimod andre Hensyn i Betragtning. En Mand kan være nødt til at forlade en Gaard, som han dog ikke vil sælge, paa Grund af andre Bestemmelser; eller han kan komme i det Tilfælde, at maatte overtage en Eien- dom, som han hverken forstaaer eller har Tid til at drive, ei heller har Leilighed til at afhænde paa antagelige Vilkaar. Under saadanne, eller lignende Omstændigheder, at nøde Eieren af en Gaard til at sætte paa Livstid, maa være ham til stort Besvær og forstyrre hans hele Deconomie.

Det andet Punct, Forfatteren ønsker Staten vilde tage sig af, betræffer Hoveriets Afskaffelse. Men dette Gode vil neppe bevirkedes, uden at gjøres til Betingelse for hine Friheders Opnaaelse, eller ved at give Bonden Leilighed at forvandle Hoveriet til en moderat Pengeafgift, omtrent paa samme Maade som ved Tiendeacorder. Men fremfor alt derved, at Staten viser, hvor alvorligt den mener det med dette sit Niemed, og altsaa selv giver Exemplet, ved at afskaffe alle offentlige Kjørster, Arbeider, Friægter o. s. v. *).

*) Saalænge dette Slags Hoverie vedbliver, vil aldrig den behørig Sparommelighed derved iagttages, eller Underslæt kunne forebygges. Et Amtspas, eller en Ordre til at lade 20-30 Vogne møde, er saa let udfærdiget! Skal alting derimod betales med Contanter, ville noie Undersøgelser nok gaae forud. Man vil ikke længere see 4 eller 6 Heste sættes i Requisition, hvor to vilde være meer end tilstrækkelige, eller 3 Vogne affordres, hvor een magerligen kunde gjøre det af. Skriver og Tjener ville ikke længere bryste sig hver paa sin Vogn, men, som det sig bør, tage Plads bag ved deres Herre. Unyttige eller ulovlige Reiser falde bort, og ubetydelige Anledninger til Sammenkomster afgjøres ved Correspondence. Man vil ikke længere see Forspændshesten holde flere Timer ørkesløst paa en Station; eller et Brev, der skal sendes 1 Miil fra Udlosningsstedet, vandre en tre- eller firedobbelts Vej, for at befordres af den Pligtskyldige. Vel lønnede Embedsmænd ville ikke længere lade sig slæbe frem og tilbage af Bonden, medens de selv have Stalden fuld af Paradeheste. Bonden vil ikke længere blive tilsagt at føre 15 til 16 Miil for at levere en Snees Lispund

Endelig for det tredje, vil det maaskee ikke være upassende for Staten, at bestemme Betalingsmidlet, hvormed Forpagnings- eller Fæstefgiften skal erlægges. En sorgelig Erfaring lærer desværre, at de almindelige Pengemidler ere underkastede store Forandringer, og at Omstændigheder kunne indtræffe, hvor selv det bedste Pengevæsen ikke er istand til at modvirke farlige Tilbagestød af forandrede Conjuncturer. Dannemark, England !! Her vilde ubetvivl vor tabte Juels Normalbaler vise sin Gavnlighed. De Indvendinger, man har havt imod en almindelig Brug af en saadan Pengeregulator, falde i et enkelt Tilfælde, som nærværende, bort. I det mindste kunde bestemmes, at Forpagningssummen udredtes i Sæd eller andre Producter, enten i Natura, eller betalte efter de aarlige Capitelstaxter.

Skjøndt Gavnligheden af en Forandring i vore Fæstelove af flere er erkjendt, have Nogle dog troet, at den passende Tid dertil endnu ikke var kommen. Forfatteren er ikke af denne Mening, og indseer ikke hvad der kan være iveien. Bonden er den attraaede Forandring fuldkommen voksen, og Gemytterne langt bedre dertil forberedte end for 50 Aar siden, da saa store Forandringer foregik i vor Landboelovgivning. Ikke heller kan Penge-mangelen hos Landmanden betragtes som nogen Grund til at ud-

Høe eller Halm. Man vil ikke forlange af ham at møde et Par Miil fra Hjemmet, for at kjøre 2 til 3 Læs Gruus, eller lige saa langveis fra bringe nogle Steen, som kunde havees paa selve Stedet. En halv Snees Karle eller Vogne ville ikke blive satte til et Arbeide, som et Par mageligen kunde fuldføre, eller paa en Plet, hvor de neppe kunne røre sig. Ja Arbeidere og Vogne ikke blive tilsagte, for forgjeves at møde og vente paa en Dyrsmænd. Kort, Sloz-hed, Dorskhed og Underfløb ville ikke længere saaledes fremmes, men Summen af de physiske Kræfter, Statens Fornødenheder udkræve, sikkert blive nedsatte til en Trediedeel, og derved Udredeisen af de deraf følgende rede Udgifter blive mulig for Folket. Ja, en ligelig Fordeling af denne Byrde lader sig ikke tænke paa anden Maade. Skulde imidlertid Krigstider gjøre en Afvigelse nødvendigt, vil denne Byrde blive betragtet som et patriotisk Offer, alle, Ministeren som Bonden, ere forpligtede at bringe Fødelandet, og som ingen altsaa kan undslaae sig for.

sætte denne Sag; thi de nye Bestemmelser's Fremgang maatte aldeles beroe paa Parternes eget Behag. Men det synes desværre, som man, med de senere uheldsvangre Conjuncturer, har tabt al Troe til en gavnende Indvirkning af offentlige Foranstaltninger, og dog er det netop en saadan Medvirkning af Staten, vort Fødeland skylder næsten alt det Gode og Nyttige, samme har at opvise. Et Lands Opkomst beroer paa en stedsevarende Stræben efter det Bedre. Stilstand er Tilbagegang!

Parcelleringen.

En Folge af Selveiendommens Indførelse var Parcelleringen. Dog kan man ikke sige, at Bøndergaardene i Ribe Amt ere meget udstykkede. Hist og her findes vel nogle Sogne, som have mange smaae Beboere, men i de fleste ere dog Bøndergaardene temmelig vel conserverede, ja endog paa flere Steder forstørrede. I Andst Herred har Andst- og Giesten Pastorat i en Tid af 30 Aar kun havt 12 Gaarde under Parcellering. I Leierskov- og Jorstrup Pastorat ere Jorderne ikke heller meget udstykkede; hvorimod i Beerst- og Bekke Sogne endeel af den langt bortliggende Jord er overladt til smaae Beboere. Saaledes lyde i det mindste Præsterens Indberetninger fra denne Kant af Amtet. De 4 Sogne af Andst Herred, som ligge sønden for Konge-Aaen, ere ligeledes meget lidet udstykkede. Hr. Pastor Krag siger: at i Seest Sogn ere smaae Parceller af neblagte Gaarde almindeligviis indkjøbte af Gaardbrugerne. Af Huse med Jord gives der faare faa, men desflere Huusmænd, der boe tilleie i Huse, tilhørende Gaardmændene. Bamdrup Sogn har de fleste Afbyggere.

I Malt- og Gjording Herreder har Udparcelleringen især været brugt paa de fra Byerne længst bortliggende Jordstykker, og derved ere da opstaaede saavel Parcelgaarde som Huusmændssteder. De fleste Udparcelleringer skee paa Afskov og Maltbæk Marker i Malt Sogn. Gjording Sogn har ogsaa en heel Deel Parcel-lister.

I Skads Herred ere i hvert Sogn Bøndergaarde parcellerede; i nogle faa, i andre flere. Som mindst udstykkede gielde Nykirke-, Grimstrup-, Aarres og Aastrup Sogne. Som meest ud-

stykket Faaborg Sogn. Slaugs Herred har ikke mange Parcel-
lister, uden i Heinsvig Sogn. Grindsted og Grene næsten slet
ingen. I Vester og Øster Herred er Ubpacellering brugt i alle
Sogne, og derved en Mængde smaae Huse opførte. Kun lidet,
og almindeligviis Eng, er lagt til de tilbageblevne Gaarde.
Meest udstykket er Algod Sogn. Af Nebelmarck og Engene ved
Mundingen af Varde-Aae er meget inddeelt i smaae Parceller,
og afhændet til fraliggende Beboere.

Kyststrøget imellem Sneum Aae og Møgelstønder er ikke me-
get udstykket, og ikke heller ere nye Steder opkomne, da Parcellerne
for det meste ere indlemmede de tilbageblevne Gaarde. *) Dog
ere mange smaae Parceller i Marckengene solgte til Langtbortliggen-
de; især har dette fundet Sted i Fardrup- og Vilslev Sogne. Ere
end saaledes ikke mange bebyggede Parceller opkomne, havees dog
desflere jordløse Huse og Leievaaninger i de nedlagte Gaardes til-
bageblevne Bygninger.

Af Hovedgaardene ere meget faa tilbage, eller i deres oprin-
delige Tilstand. De fleste ere udstykkede, og Parcellerne kunne ikke
ansees for andet end gode Bøndergaarde. De eies for det meste og-
saa af Bønder. Hovedgaardsmarken til Schackenborg er endog deelt
i smaae Parceller til 4 á 8 Tdr. Land. Kun i Rogen findes nogle
Parceller paa 100 Tdr. Land. De største Avlsgaarde i Ribe Amt
ere for Tiden: Troiborg, Nørholm, Lunderup, Lendrup-
holm, Bramminge, Estrup og Synderstov. Kun de to første,
og tildeels ogsaa Bramminge, drives ved Hoverie.

Vi skulle nu høre hvad man i Ribe Amt demmer om Par-
celleringen. Den, som i de indkomne Indberetninger udførligst
har behandlet denne Materie, er Assessor Schrum. Hans Ord
lyde saaledes:

*) I Ballumenge har været Buuskladegaard tillige med 4 andre
Gaarde, som i ældre Tider ere nedbrudte, sandsynligviis for Over-
svømmelsernes Skyld. Grunden, p. 50 Tdr. Hfl. Hovedgaardstact,
er overladt Ballum Sogns 48 Gaardmand. Ogsaa i Møgelstøn-
derfog ere flere Gaarde paa samme Maade nedlagte, venteligen
af samme Grund.

”Ved Udparcelleringen opstod i en Hast endeel flere Familier, og Folkemassen formeredes. Men hvad Værd kan man vel tillægge en Folkemængde i og for sig selv betragtet, naar den ikke betinges af den Omstændighed, at Menneffene kunne finde deres Ophold, og bidrage noget til Statskraften. Dette er vist ikke Tilfældet med Parcellisterne her paa Egnen (Gjorbing- og Malt Herreder), især af den Grund, at Jordens Bonitet er for ringe til, at en Familie kan ernære sig paa en lille Parcel, eller denne give noget Overskud til Hjælp under uheldige Coniuncturer; Mødrene desuden ved de mange smaae Børn forhindres fra at lægge sig efter Industriefrembringelser. Altsaa flæber Pluraliteten sig usfelt igjennem, og de øvrige ere hvert Dieblig trængende til offentlig Understøttelse.”

”Huusmands-Parcellerne ere som oftest saa ubetydelige, at der hverken kan holdes Heste eller Stude paa dem. Eieren maa da see ved en Gaardmands Hjælp at faae sin Jord dreven. Men dette lader Gaardmanden sig ikke alene godt betale med Penge og Beværtning, men hvad som værst er, fligt Arbeide opsættes altid til Gaardmandens Leilighed, eller forrettes iilsomt og sludsket, hvorfor man ogsaa, nogle saa Undtagelser fraregne, finder hos Parcellisten en maadelig Dyrkning. Creaturers Tillæg er der for det meste ikke at tænke paa, og om saa var, saa kan man nok sige: at som Aarsagerne, saa maae Virkningerne ogsaa være.”

”Almindeligviis (thi der gives hæderlige Undtagelser) ere saadanne Parcellister umoraliske Menneffer, der holde sammen med flette Folk, saasnart noget derved er at vinde. Børnenes Opdragelse bliver forsømt og Børnene vænnes tidligt til flette Handlinger.”

”Blandt flere Under, synes det, som om den hyppige og uhensigtsmæssige Udsykning har været en af de stærkest virkende Aarsager til den store Umoralitet, Dovenskab og Trodsighed blandt Tjenestefolkene. Og dersom dette er saa, er Ulykken stor nok til at ønske, at vi aldrig havde kjendt Udparcelleringen. Tilforn vidste saavel Karle som Piger, at det var deres Bestemmelse, at tjene saalænge, til de ved Glid kunde samle sig saa meget, som behøvedes til at kjøbe eller fæste en Gaard; men da Antallet af Besiddelserne næsten ikke forøgedes, medtog saadant naturligtviis Tid, og dobbelt Sparksomhed var nødvendig for at naae Maalet, Ved

Udstykningen aabnedes pludseligen en viib Mark til at undvige det tvungne Liv. En Gaardmand kunde etablere 3 til 4 Familier. Tjenestetypendet blev kort for Hovedet, det behøvede ikke at genere sig i sin Opførsel mod Huusbonden; thi man kunde strax gaae og blive sin egen Mand. Parceller vare godt Kjob og Pengene kunde for det meste blive staaende. Hertil kommer endnu den besynderlige Maade, paa hvilken Pligten til at forsørge de Fattige er bestemt, og som giver endog den Dovnestte og Lideligste Udgang til at leve paa sine Medborgeres Bekostning, hvilket flige Menneſker i den Grad have gjort til deres Palladium, at de med Trodsighed lade sig mærke med, at Fattigvæsenet dog, naar alt kommer til alt, skal føde dem."

"Selv for Sælgerne af Parcellerne har Parcelleringen havt skadelige Følger. Istedet for at anvende den modtagne Capital til en bedre Drift, bleve Pengene i Almindelighed brugte til formeret Velselvnet, eller til at figurere paa en kort Tid som Pranger."

Teilmann giver os sin Mening om Parcelleringen tilkiende med følgende Ord:

"Til Folkemængdens Forøgelse har Parcelleringen betydeligen hidraget, men sikkert ikke til Velstand, snarere til Armød. Hvor de udparcellerede Jorder ere kjøbt af Gaardbrugere, har Tingen jevnet sig selv; det, den ene Gaard har tabt, har den anden vundet. Hvor derimod Parcellerne ere bebyggede, begynder det desværre kun for tydeligen at vise sig, at de Fattiges Antal i høi Grad formeres, de faa Tilfælde fraregne, hvor en Gaard var stor nok til at deles imellem 2 Beboere, som hver for sig kunde faae Plovdrift. De, som kjøbt og bebyggede Parcellerne i den Tid Parcelleringen var stærkest i Gang, omtrent fra 1797 til 1810, vare almindeligviis ikke de driftigste Folk, men saadanne, som ei havde Lyst at tage fast Tjeneste. Et Stykke Hede eller skarpt Ugerland kostede ei nogen stor Capital, og Credit var den Gang ei vanskelig at erholde. Saalænge Mand og Kone vare unge, og kunde gaae i Dagleie, eller behjælpe sig paa andre Maader, Konen f. Ex. ved at fabrikere sorte Potter, og Manden ved at kjøre dermed til det Slesvigſke og Holſteenske, gik det an endnu, dog blev det aldrig andet end af Haanden i Munden. Men efterhaanden som Børn samles, og Parcellisterne selv blive gam-

le eller sygelige, maae Beboerne af saadanne smaae Steder, der neppe kunne føde een Familie, mindre to, falde Sognene til stor Byrde. I Henseende til Agerdyrkningen og Creaturers Tillæg har Parcelleringen ingen Forandring tilveiebragt. Ved de større og velhavende Parcellister ere disse Ting paa samme Fod som hos andre Bønder; og hos de mindre, som sidde i flette Omstændigheder, og leie den Smule Land, de have, dreven af andre, kan ei ventes andet end maadelige Creaturer og flet Dykning."

Hr. Rosenørn paa Nørholm beretter, at de smaae Parceller i Vester- og Øster Herred have forøget Folkemængden, men at Armod tillige har udbredt sig. Da der er for lidt Eng til at fremme nye Opdyrkninger, kunne Beboerne af Parcellerne i Hederne kun i meget gode Aar vente en tarvelig Avl, i middelmaadige ere de altid trængende til Hjælp, og indtræffer blot eet flet Aar, ere de strax satte saa langt tilbage, at de seent eller aldrig forvinde deres Tab. De Sogne, hvori Nørholms Gods ligger, have derfor i disse Aar ei havt nær saa stort Antal Fattige at forserge som de andre. Udparcelleringen har saaledes upaatvivteligen været til Skade for Egnen, thi Staten er vist bedre tjent med 10 Gaardmænd, der staae sig vel og svare hvad de skulde, end 50 Huusmænd, som intet kunne betale, men maa trygle sig frem. Saaledes var Algod Sogn, som er beboet af lutter Selveiere, for 20 til 30 Aar siden, det meest velhavende Sogn her paa Egnen, og adskillige af Beboerne vare endog rige. Nu er der maaskee 3 eller 4 Gange saa mange Beboere, men Sognet er ogsaa det fattigste i Øster Herred, skjøndt det i Henseende til Jordboniteten er det bedste. Store og vidtloftige Gaardes Parcellering kan være gavnlig for Avlingens bedre Bedrift og det byrkede Lands Forsøgelse, men der maa da ikke mangle Eng, og Parcellerne ikke gøres for smaae. Meer end een Huusmandslod burde der ei tilstedes ved en Gaards Parcellering, og forresten ei mindre Løbder end til egen Ploddrift, thi her paa Egnen er der ingen synbarlig Fortjeneste for Huusmænd, med mindre de ere Haandværksfolk.

Hr. Pastor Stokholm beklager meget de mange smaae Beboere, som Parcelleringen i Vester Herred, især i Dutrup Sogn, har frembragt, og hvoraf de fleste ikke kunne holde meer end

1 til 2 Røer. Det gaaer nu an, tilføier han, som det kan for nogen Tid, men naar de mange Folk, som kjøbe saadanne Parceller, faae en Børneskole, og især naar det kommer saa vidt, at de i Tiden skulde have lidt Aftægt paa deres gamle Alder, hvordan vil det saa blive? Vi have Exemplet for os. En Proprietair Smidt paa Frøstrupgaard bosatte 7 Familier paa en Hede, hver med 2 Skpr. Hartkorn. Den første Slægt ernærede sig nogenlunde ved Pottemageriets Hjælp. Men nu kommer den anden Generation. Den skal ernære Børn og de Gamle med. Følgen er jammerlig Armød!!

Hr. Lautrup samstemmer med de forannævnte; dog tilføier han, at der kan være Tilfælde, under hvilke Afhændelsen af en Parcel ikke alene kan være uskadelig, men endog almeennyttig. Naar f. Ex. en Gaardmand har en Løb, som er ham for langt fraliggende til at dyrkes behørigt; naar Lødden ikke bestaaer af Hede alene, men har et passende Tillæg af Ager og Eng, og er forsynet med Bygninger; men fremfor alt naar Parcellen er stor nok til at skaffe egen Ploddrift. Under flige Omstændigheder taber ingen ved Forandringen. Sælgeren faaer sin Eiendom benyttet til større Fordeel, end han selv kunde udbringe. Køberen kan maaskee udbetale det mindre Sted, og er altsaa bedre tjent dermed end med en Gaard, hvorpaa han skulde forrente Penge, især i en saa sorgelig Tid som den nærværende, da Capitalopsiggelse og Debtors Odelæggelse ere saa godt som uadskillelige. Staten kan heller ikke berygte nogen Byrde af en Eiendomsbesidder, som ingen betydelig Gjæld har paa sit Sted, og altsaa ikke trænger til Andres Hjælp. I saadanne eller lignende Tilfælde burde formeentlig ingen Vanskeligheder lægges iveien for Udparcellering.

Dette vil være tilstrækkeligt til at vise hvor lidet yndet Parcelleringen er i Ribe Amt. Imidlertid har Forfatteren dog ingen Anledning heraf fundet, til at tilbagekalde sin, i Beskrivelsen af Veile Amt, vedkjendte Mening, denne Sag betræffende. Hvad han der har anført, er Resultatet af mange Aars Jagttagelser. Han henviser derfor sine Læsere til benævnte Skrift, ligesom til den saa lærerige Beskrivelse af Hjørring Amt, og mener, at flere af hine Paastande der ville findes gjendrevne. Bednoie Eftertanke vil man ogsaa snart blive vaer, at de paaankede

Mangler ved Parcelleringen egentligen træffe de stedfundne Misbrug; Misbrug, som det aldrig er falden Forfatteren ind at forsvare, ligesaa lidet som en ubetinget Tilladelse til Udstykning, skøndt det er meget tvivlsomt, om Staten virkelig har opnaaet sin Hensigt, ved at forbyde Udstykingen i smaae Parceller. Fra alle Kanter af Landet hører man hvorledes Forbudet daglig eluderes, og den ene Familie efter den anden nedsetter sig paa fæstede Jordstykker! Lidt Genfærdighed synes ikke heller ganske at kunne frakjendes de anførte Betragtninger. Forfatteren har paa flere Steder i Ribe Amt modtaget den Forsikkring, at Pluraliteten af Parcellisterne stod sig godt, og svarte punctlig deres Skatter og Afgifter. Saaledes f. Ex. i Maltz og det saa meget udraabte Elgod Sogn, hvor Sognefogden Anders Northensen paa Gammelgaard erklærede, at Parcellisterne vare nær ved at staae sig bedst. Pastor Sommer, som ellers ingen Ven er af Parcelleringen, kan ikke nægte, at de Beboere, som i hans Sogne staae sig bedst, sædvanligviis ere saadanne, som have begyndt med at opbyrke et Stykke sort Heide, rigtignok ved Hjælp af Mergel. — At Tjenestefolkene nu ere kortere for Hovedet end i ældre Tider, kan vel være, men kommer vist ikke saa meget af Parcelleringen, som af den, ved Stavnshaandets Løsning og Affkaffelsen af Træhesten eller Ladefogedpidffen, opnaaede større Frihed for dem. Frie Mennesker lade sig naturligviis ikke saa let som Trælle føre ved Ledebaandet. At Udviklingen af Statskræfterne skulde underordnes denne Gjenstand, ved Bestemmelse af et fast Antal Boepæle, som ikke maatte overskrides, var dog ogsaa at forseile et høiere Diemed. Tjenestefolkenes Ave opnaaes vist langt hensigtsmæssigere ved et godt Politie, og dette ville vi ønske maa blive os snart tilbeelt. Alle de, som have solgt Parceller, have langt fra ikke heller været Idelander, eller afgivet sig med en for dem fordærvelig Handel. Mangfoldige drive endnu Landprang til Gavn og Held for Landet, og almindeligviis ere disse Folk de meest velhavende i Heideegnene. At de smaae Parcellister skulde tiltrods sig Fattiggæssens Hjælp, er vel en ofte hørt Paastand, men som i Virkelighed vist yderst sjældent finder Sted. Nodig hengiver vor Almue sig under Fattigvæsenets Protection, dens smule Gienbøle ere den for kjære; og ere vore Love i saa Henseende

mangelfulde, staaer jo denne Feil saare let til at afhjælpe, uden at røre ved Parcelleringen. Endelig bliver det altid et Spørgsmaal, om Landet uden stedsfunden Parcellering vilde have havt færre Fattige. Vi have seet, at i de Sogne sønden for Konge-Læen, hvor ingen nye Boelsteder ere oprettede, dog findes et stort Antal Huusmænd, som boe til Leie hos Gaardmændene, og vist ikke ere bedre farnede end de smaae Parcellister *). Skulde det nu ogsaa være enhver, der ikke har en Gaard at tiltræde, formeent at gifte sig, maatte jo snart en total Mangel paa Arbeidere forhindre al Fremblomstren af vor Industrie; eller en, ved den groveste Immoralitet fremavlet Ungel erstatte denne Mangel! At de Fattiges Antal tiltager, viser ikke altid et Lands Tilbagegang i Velstand. Forholdet imellem de mere Velhavende og de Fattige kan ved forøget Folkemængde endnu være det samme. Overhoved har man nok ofte i vore Dage tilskrevet Parcelleringen hvad der var Folge af andre langt mere indgribende Omstændigheder: Reactionen i Pengevæsenet, Overgangen fra en langvarig Krig til dyb Fred! Men en panisk Skræk for en Overbefolkning synes at have udbredt sig hos os, og dog er intet viskere end at Danmark saare let kunde ernære 3 Gange saa mange Mennesker; thi ikke alene har det et stort Overflod af Producter og uhyre Strækninger at opdyrke, men kan ogsaa let bringe de for Dieblicket under Dyrkning værende Jorders Production til det dobbelte. Mangfoldige Næringsveje staae desuden endnu aabne for Vindskibeligheden!! Hvilken Røre, hvilken Driftighed, hvilket Gavn Parcelleringen har bevirket, kan kun den gjøre sig et rigtigt Begreb om, som med fordomsfrie Blik har betragtet Sagen, og seet hvorledes langt bortliggende Marker have faaet Dyrkere, feilfulde Udskiftninger ere rettede, vindskibelige Mennesker nedsatte hvor før ikke en levende Sjæl kom. Med Forbauselse vil man erfare, hvorledes smaae Parcellister have opsvinget sig til Eiendomme af store Gaarde, med en Besætning af 30 til 80 Hoveder. Ja, Forfatteren kjender endog en Parcellist i Haderslev Amt, som, ved godt Kvotbrug og ved Dvæghandel, har sammenbragt en Gaard, hvor

*) At paa Norholm Gods ikke ere mange Fattige, er let at forklare. Overfluddet af Populationen tæer til Selveieregneene.

nu hver Vinter skalbes 250 Stude! Saaubelig, saadanne Resultater opveie nok de smaae Inconveniensers, Parcelleringen kan have havt; og har Ribe Amt ved Parcelleringen end tabt de fleste af sine store Udskaarde, har Staten i det mindste den Fordeel deraf, at Høvet er forsvundet, og at ingen kostbar Administration, som i andre Amter, behøves.

5.

Dyrkningsmaaderne.

De almindelige; Afvigelserne deraf; Brak; Bøvelbrist; varigt Græsland.

De almindelige Dyrkningsmaader.

a)

I den sydøstlige Deel af Amtet, eller i Andst, Slaugs-, Malt- og en Deel af Gjording Herred, er følgende Dyrkningsmaade meget almindelig. Den udhvilede Jord brækkes i Efteraaret, eller, om Vinteren paafalder, saasnart Foraaret bryder frem, sjældnere, og almindeligviis kun naar en vaad Høst levner Tid, allerede i August. Denne Ploining foretages saa tyndt som muligt, og kaldes at fælde; Furestrimlen lægges flad ned. Mod Enden af Mai vender man Furen op igjen, men bringer nogen løs Jord ovenpaa ved dybere Ploining, og tilsaar Jorden med Boghvede. Efterat Boghveden er indhøstet gjøder man, og saar Rug (første Kjør Rug). Aaret derefter følger atter Rug (anden Rugkjør). Til Rug pløies aldrig mere end een Gang. Rugstubben efter anden Kjør Rug fældes om Foraaret, og først i Juni pløies noget dybere til Boghvede. Derefter følger tredje

Kjær Rug, og, hvor Jorden ikke er altfor bar, til Slutning endnu Havre. Jorden bliver nu liggende, og hviler i 5 eller 6 Aar.

I Seest Sogn, tæt ved Colbing, opbrydes Grønlandet til Boghvede, derpaa gjødes til Rug, hvorpaa følger Byg, saa Rug uden Gjødse, og endelig een, ja vel ogsaa to Kjarve Havre (to Gange Havre). Til Udlæg saaes Klexer, hvormed Jorden hviler i 6 Aar. Paa de kolde Jorder i Hjarup Sogn er Sædsfølgen: 1) Byg eller Havre i Grønland, 2) Gjoderug, 3) Byg, 4, 5) Havre. Jorden hviler i 5 til 6 Aar. Klexer saaes, dog udlægger ingen en heel Tægt hermed, men kun enkelte Aagre. Paa Præstegaarden bruges Udsæd af Klexer i hele Udlægget, men denne Foderplante arter kun maadelig, da Grunden er for vaad, og Frost om Foraaret borttager den.

I den østlige Deel af Andst- og Gjesten Sogne, hvor Underlaget er noget vandholdende, ligesom paa de kolde Jorder i Malte- og Brørup Sogne, tages: 1) Boghvede, 2) Rug, gjødet, 3) Boghvede, 4) Rug og 5) Havre. Paa den bedre Jord i Malte-, Veien- og Brørup Sogne saaes 1) Boghvede, 2) Rug, 3) Byg, 4) Boghvede eller Havre, 5) Havre. Jorden hviler i 5 Aar.

Paa nogle Steder er det Brug at tage 2 Havrekjarve efter de sædvanlige Rugkjarve, endog paa skarpe Jorder. Ogsaa tages undertiden 5 Rugkjarve, det vil sige 5 Gange Rug i et Dmlob. Men dette hører til Sjeldenhederne.

b)

I den nordvestlige Deel af Amtet, eller i Øster-, Vester- og Skads Herred er Boghvedesæden ikke nær saa almindelig som i det omtalte Strog; især frembringer Vester Herred meget lidt Boghvede. Almindeligviis brækker man Grønlandet til Byg, og saaer kun Boghvede midt i Dmlobet. Denne Forskjel beror ikke saa meget paa Jordens forandrede Bessaffenhed, der egentlig kun finder Sted i nogle Dele af Skads Herred, som maaskee i den større Høeavl og bedre Gjødningssstand, Jorderne besinde sig i, maaskee ogsaa i Nærheden af Vesterhavet og Havsugens Indflydelse. Overhoved hører nok Byg i Grønland til Eiendommelighederne ved Dykningsmaaden i Jylland, ligesom Boghvedesæden til det Særegne ved den helstøenfte Driftsmaade. Fra Hertugdøm-

merne, som fra en mildere Egn, har sandsynligviis Boghvedesæden udbredt sig til os, hvor den, med de tiltagende Dyrkninger, og deraf følgende Formildning af Klima og Jordsmøn, venteligen meer og meer vil udbrede sig. I de sidste 5 Aar har virkelig Boghvedesæden taget meget til i de anførte Herreder.

I Vester Herred er det Brug at tage een Byg- og tre Rugfjærve. Til Bygget gjødfkes og ploies to eller tre Gange, og hvor Jorden er meget ringe, gjødes lidt til anden Kjær Rug. Det lidet Boghvede, som avles, saaes gjerne efter første Kjær Rug. Jorden hviler i 4, 5 eller 6 Aar. Er Jordbunden kold, tages Havre istedetfor tredje Kjær Rug. Paa Varde Mark er Dyrkningsmaaden i det hele den samme; dog tages undertiden kun 2 Gange Rug efter Byg. Kjærjorderne dyrkes afvekslende med Havre og Byg i 3 Aar, og hvile i ligesaa lang Tid. Hvor Jorden ikke er for fugtig saaes Klever.

I Øster Herred er Sædskiftet 1) Byg i Grønland og gjødfket, 2) Rug, 3) Boghvede, 4, 5) Rug, undertiden ogsaa, til sidste Kjær, Havre, hvorpaa Jorden hviler i 4, 5, 6 eller 7 Aar.

Skabs Herred har følgende Dyrkningsmaader: 1) Byg i Grønland, gjødfket og to Gange ploiet, 2) Rug, 3) Rug, 4) Boghvede, 5) Rug, hvorefter Jorden hviler i 5 eller 6 Aar. Ogsaa opbrækkes Grønlandet, hvor Jorden er stærk, med Boghvede istedet for med Byg, men Sædskiftet forbliver øvrigt uforandret. Havre saaes sjældent i den egentlige Ugermark, og da kun i lave Ender. I Jerne- og Brøndum Sogne, der have leeragtige Jorder, saaes i det gjødfkede Grønland 1) Byg, 2) Rug, 3, 4) Havre, eller ogsaa 1) Byg, 2) Rug, 3) Rug, 4) Havre.

Paa Fanø er den almindelige Dyrkningsmaade 3 Aars Drift og 3 Aars Hvile. Den høiere og tørrere Jord dyrkes 3 Aar i Rød med Baarrug (Valling, Vavling), hvortil aarlig gjødes og i 3 Aar ploies 5 Gange. Den mere sidd og muldrige Jord tilsaas 1) med Havre, 2 og 3) med Byg. Til sidstnævnte Sæd gjødfkes hver Gang og gives 2 Ploiningen. Havren saaes derimod paa een Fure og uden Gjødfke. Stærk gjøder man vel ikke, men umueligt vilde det dog blive at tilveiebringe den fornødne Gjødfke, dersom ikke saa meget Høe hentes fra Faaerlandet. Forhen var det Brug i Havnebyerne, at lade Fruentimmerne gra-

ve den til Sæd bestemte Jord, og dette finder vel ogsaa endnu Sted, forsaavidt Runderne eller de smaae dyrkede Pletter imellem Klitterne betræffer; men hvor Ploven nogenlunde kan komme frem, bliver alting nu pløiet. Man leier dertil de egentlige Bønder i de adspredte Gaarde uden for Byerne. Denne Forandring maa sandsynligviis tilskrives en i helbige Aaringer tilveiebragt større Velstand, som maaskee har gjort Faneerne mere galante imod det andet Kjøn, eller bevirket mere Magelighed hos dette.

c)

Vende vi os til den sydvestlige Deel af Amtet, eller Strøget langs med Havet fra Sneum Uae til Møgeltonder, finde vi atter her en betydelig Forskiel i Dykningsmaaden, i Sammenligning med de allerede omtalte Districters. Forskiellen bestaaer deri, at der tages færre Kjærve og at Jorden tildeels ogsaa hviler længere. Grunden hertil maa sandsynligviis søges i Besiddelsen af Marssengene og Nærheden af Kogene, hvorved Nvægavlen er bleven Hovebindtægtskilben. At lade Jorderne behørigen hvile og ikke udslippe dem ved for mange Kjærve, er desuden Grundsfætning i Hertugdømmerne.

Allerede i de første Marssbyer: Darum, Bilslev, Farstrup og Ribe er den omtalte Forskiel kjendelig. Man tager 1) Byg, hvortil gjødes, 2 og 3) Rug. Til Bygget pløies to Gange, til Rugen kun een Gang. Jorden hviler i 4 til 5 Aar. Nogle tage undertiden Boghvede imellem første og anden Rugkjærv. I Vester-Redsted opbrækkes de skarpe Sandmarker often for Byen med Boghvede (her kaldet Tadder), hvorpaa følger to Gange Rug, og Jorden hviler i 5 Aar. Paa de fugtige Sandjorder i Østrup Sogn, eller paa de af Klæg, Sand og Muld bestaaende fugtige Strøg imellem Sandmarkerne og Marssengene i Farstrup- og Bilslev Sogne, samt paa det saakaldte Bygland i Vester-Redsted, er Sædsfølgen 1) Havre efter een Pløining, 2) Byg efter tvende Pløininger og gjødsket, 3) Rug eller Havre, efter Jordens Beskaffenhed. Mere end 3 til 4 Aars Hvile bruges imidlertid ikke, da Jorden ellers tilgroer med Siv. Nogle i Farstrup Sogn tage undertiden en Byg- og en Havrekjærv mere, men gjøde da paa ny til Bygget og lade Jorden hvile et Aar længere.

Længere sydpaa i de gode Byer imellem Troiborg, Ballum, Møgeltonder og Høier er den almindelige Dyrkningsmaade 1) Havre i Grøntland, 2) Byg, som gjødes, 3) Rug med lidt Gjødske. Undertiden følger Rugen ovenpaa Havren, og Bygget først da bag-
 efter. Undertiden tages ogsaa en 4de Kjør, nemlig Havre. For-
 den udlægges med Klexer og hviler i 6 til 8 Aar. Forhen var det
 Brug at saae al Sæd med een Fure, men man begynder nu at
 toploe til Byg, og kalder dette at halvbrække.

I Ballum har i Aarhundrede en stor Deel af Marken været
 dyrket som Alsædjord, sandsynligviis en Følge af Jordens Fortrin-
 lighed, den store Høbjerging og de gode Græssange i Marken.
 Hvert 3^{ie} Aar gjødes, og Jorden besaaes uafbrudt med Sæd,
 fornemmeligen Byg, undertiden dog ogsaa Havre, og hvert 6te Aar
 med Urter.

I Møgeltonder-Kog er Dyrkningsmaaden i første og andet
 Aar: Havre, i 3^{die} Byg, som gjødes og toploies, hvorefter Jorden
 udlægges og hviler i 7 til 10 Aar. En Deel saae Klexer.

Overalt i Markkengene bliver der saaet en Mængde Havre.
 Eftersom Marken er mere eller mindre feed, tages 3, 4, ja vel og-
 saa 6 til 8 Kjørve efter hinanden, uden i mindste Maade at gjøde
 dertil. Jorden hviler da i 8 til 12 Aar.

Virningen af den lange Hvile er paaafaldende. I Møgel-
 tonder har man paa Gæsten 15 til 16 Tdr. Havre, 10 til 12
 Tdr. Rug, og 17 til 18 Tdr. Byg af en Demat. Norden for
 Konge-Aaen avler man almindeligviis ikke over 4 til 5 Fald. For-
 derne i Møgeltonder bestaae af muldblandet Sand!

Paa Troiborg, hvor Jorden holdes 3 Aar i Drift og hviler 6
 Aar, hvor al Vaarsæd, tilligemed flere Tusinde Tønder tilkiøbt
 Korn, opfodres, og en saare betydelig Høbjerging have, ere
 Markerne bragte til en Frugtbarhed, som sætter dem ved Siden af
 den bedste Mark. I Møgeltonderkog og Markkengene avles 16
 til 20 Fald, ja vel endog 24. Hvor Markkengene dyrkes med
 Havre og Jorden under Hvilen afgræsses, mærkes ingen Af-
 gælle i Frugtbarheden, naar Jorden atter kommer under Drift,
 men benyttes Græsset til Slet, er Afgangen paa Havren strax
 kjendelig. I Ballum vil Vintersæden paa Alsædjorden ikke lyk-
 kes længere, og Ufrubtet har taget saaledes Overhaand, at man

har seet sig nødsaget at holbe Brak, saae Klexer og lade Jorden hvile. I Ejæreborg, hvor man ligeledes har havt Alsædjord, er denne Dyrkningsmaade nu ganske affkaffet.

Til Særegenhederne ved Dyrkningsmaaderne i denne Egn fortjener her endnu at anføres den saakaldte Undersæd, som i Vester-Vedsted, Ballum, Tjerpsted og maaskee flere andre Steder bruges, naar man saaer Byg. I Vester-Vedsted er Fremgangsmaaden derved følgende. Havrestubben fældes om Efteraaret, gjødes stærk om Foraaret, ploies en til to Gange, og harves flarp, især efter den sidste Ploining. Bygget saaes nu og nedploies. Saasnart Byggets Blade have naaet en Fingers Længde, harves med en stiv Harve, kaldet Faldharve, der af Karlen jevnlig lettes. Denne Harvning har til Hensigt at undertrykke Ukrudet, især Rikiken. Pastor Hansen i Ballum fortæller at han paa Als har seet denne Fremgangsmaade flere Gange prøvet, men at Forsøgene altid ere mislykkedes. Maaskee at Undersæd kun er anvendelig paa meget løse Jorder.

Dette vil være nok til at lære at kende de almindelige Dyrkningsmaader i Ribe Amt. De ere, paa nogle Ubetydeligheder nær, de samme endnu som under Fælledsskabet, og sandsynligviis som fra Arrildstid af. Alle de Esterretninger, Forfatteren har indhentet, samstemme deri: at det simple Kobbelsbrug, med afverlende Drift og Hvile, steds har været i Brug i Ribe Amt. Ogsaa i en Beskrivelse over Skabs-Herred fra 1762, af salig Etatsr. Teilmann, og som endnu opbevares i Manuskript paa Endrupholm, fremsættes de samme Dyrkningsmaader, som her ere opgivne for dette Herred. Dette bekræfter altsaa den af Sluffen allerede fremsatte Paastand: at Trevangsbrugen neppe har været kjendt paa den cimbriske Halvøe. De eneste Spor dertil findes i den saakaldte Alsædjord, hvor paa dog i det hele Exemplerne ere temmelig sjældne; thi almindeligviis finder man kun Alsædjord, hvor et stort Overmaal af Enge, med et lidet Areal af Agerjord, sætte Beboerne istand til at gjødskle saa meget stærkere.

Med Hensyn til Jordens Dyrkning, fortjener endnu følgende her at tilføies. I den sydlige Deel af Amtet ploies meget grundt, almindeligviis kun lidet dybere end man har fældet. I den nordvestlige Deel, nemlig i Vester- og Øster Herred, har det forekommet

Forfatteren at man ploier noget dybere. I Varde hørte han en Borger ytre sin Forundring over at man paa de gode Leerjorder ved Østkysten af Landet ploiede saa grundt, hvilket han kaldte at flærploie. Det synes at man i benævnte Herreder tænker paa Agerfforpens eller Madsjordens Jorddybning, i det mindste ansees det for gavnligt, at ploie 5 til 6 Tommer dybt, med mindre et alet Underlag skal sætte Hindringer i Veien herfor. Hr. Kampmann paa Sneumgaard pleiede altid at ploie lidt dybere hver Gang en ny Afgrøde af Havre skal tages i hans Markeng. Paa Synderflov i Malt-Herred har den driftige Landmand Hr. Mumsen gjort sig det til en Regel, at bearbejde sine Marker i en Dybde af 9 til 10 Tommer. Han troer sig overbeviist om, at de fleste Værter man dyrker, udbrede deres Rødder og søge deres Næring i en saadan Dybde, hvilket, siger han, bedst bemærkes i tørre Somre. At Ploven, ved stedse at gaae eller glide i samme Dybde, skal under Madsjorden tilveiebringe en fast Skorpe, som kunde forhindre Regnvandet fra at synke for tidligt, er intet Steds bemærket. Ikke heller indseer man Nytten deraf, da en saadan Skorpe jo maatte have megen Liighed med et alet Underlag. Derimod holder man sig overbeviist om, at en dybtbearbejdet Jord, være sig Sand- eller Leerbund, længere vil holde ved Fugtigheden, end der, hvor man kun flærploier.

At tromle Baarsæden er endnu kun lidt brugeligt. Dog have flere i den senere Tid begyndt at anskaffe sig Tromler. Nogle ville paastaae at den tromlede Sæd er mere udsat for Nattefrostens Indvirkning; andre, at det er til ingen Nytte, ja endog skadeligt at tromle Sandjorder, fordi Vinden da snarere bortfører de fine Muldele og Sandet. Vanskeligt falder det at forskaffe sig Materialierne til Forfærdigelsen af Tromler. Dette Redskab vil derfor neppe nogensinde blive almindeligt i Vesteregnet.

De Sædarter, som dyrkes, ere den lille, brune, jydsk Rug, og almindelig serradet Byg. Paa de skarpe Jorder saaes Sandhavre, en meget let Havreart, paa bedre Jorder Blandingshavre. Boghveden er den samme som overalt i Danmark dyrkes. Om disse Sædarters Bessaffenhed mere i 15de Afdeling.

Sædvanligviis finder Rug sæden Sted fra midt i September til medio October, dog følge de østlige Sogne af Andst- og Slang-

Herreber endnu for en Deel Østeregnens Skik, saa at man ofte der seer Rug at blive saaet i November. I Vester Herred derimod begynder Rugsæden gjerne først i Septbr. og vel ogsaa sidst i August. Den Rug, som er længst fra Gjødsken, saaes først, ligesom Gjøderugen sidst. Hensigten dermed er at skaffe 2^{den} og 3^{die} Kjerne Rug nogen Erstatning for den manglende Gjødske, ved en gunstigere Saaetid og længere Vegetationsperiode. Vaarsæden lægges saa tidligt som mueligt, især paa de skarpe Jorder, hvor det ikke er ualmindeligt at saa Byg sidst i April, af Frygt for at den ikke siden skal løbe op. Boghveden saaes i to Afdelinger med et Mellemrum af 14 Dage, nemlig først den 18de eller 20de Mai, og siden igjen den 3^{die} eller 4de Juni. Man attraaer derved, om mueligt, at sikkre een af Afdelingerne mod Indvirkningen af ugunstig Veirlig.

Den Grundsætning følges, at besaae de bedre eller gjødskede Jorder tykkere end de skarpe eller længere fra Gjødningen. Intet er bedrageligere, siger Pastor Sommer i Grindsted, end at strøe for megen Sæd paa magre Jorder. Spirer end hver Kjerne, avles dog intet. De saakaldte Rugdrenge, d: kvarterlange Straae med een Kjerne eller to høist, indtage hele Glader. For at Sæden paa skarpe Jorder kan lykkes, maae altfor mange Planter ikke kjæmpe om den Smule Næring, Jorden indeholder. Forresten pleier man at saa den tidlige Efteraars- og silbige Foraarssæd noget tyndere, ligesom den silbige Efteraarssæd og den tidlige Foraarssæd, isærdeleshed ved ugunstig Veirlig, eller i naturlig koldt, men kraftfuldt Land, noget tykkere. Comparative Forsøg med tyk og tynd Sæd vides ikke at være anstillede. De bedre Jorder tilsaaes almindeligviis med 8 til 10 Skpr. Rug eller Byg, 12 til 14 Skpr. Havre og 5 Skpr. Boghvede paa 14000 □ Alen. De magre Sandjorder med 4 til 6 Skpr. Rug, 5 til 7 Skpr. Byg, 8 til 12 Skpr. Havre og 4 til 5 Skpr. Boghvede. I Marsken saaes indtil 2 Tdr. Havre i en Demat.

Naar Jorden udlægges til Hvile, saaes aldrig Græs eller Klee verfvøe. Til at frembringe Klee ere Sandmarkerne paa de fleste Steder ogsaa for magre eller alt for afkræftede. Jorden maa derfor af sig selv frembringe det Græs, der voxer i Hvileaa- rene; men det varer længe inden Græsstorpen lukker sig, sjældent

førend i 3^{die}, undertiden først i 4de eller 5te Aar, efter som Jorden er mere eller mindre udslippet. Det sørgeligste herved er, at naar Ageren atter bliver gammel, og skulde samle Kraft, gaar Græsset bort, Overfladen bliver sort, og en fæl Mos sætter sig derpaa; snart kommer ogsaa Lyngen. Men det er netop hvad alle erfarne Bønderboere saameget befrygte; thi Lyngen i dens Dypvært ansees at tære paa Jorden. Dette maa dog nok forstaaes saaledes, at Lyngen berøver de dyrkede Jorder deres Forraad af Humus eller Muld, og istedet derfor efterlader sig intet uden Maar, en Substantz, der, som vi vide, først maa udsættes for Luftens, Gjødsfens eller Mergelens Indvirkning, for at blive fikket til at frembringe de Bærter, vi dyrke, og altsaa, saalænge dette ikke finder Sted, giver Jorden en momentan Ufrugtbarhed. Heri ligger Grunden, hvorfor Jorderne almindeligviis kun hvile i 5 til 6 Aar. Hvor længere Hvile finder Sted, er det, de gode Byer ved Schackenborg fraregnede, en Følge af Tiernes Afsmagt, eller Misbrug af Mergelen. Nogle ville have erfaret, at naar man omploier Græsmarker eller Baarer, som begynde at springe med Lyng, holder dette Lyngen borte endnu i nogle Aar; dog er Virkningen større paa leerblandede end skarpe Sandjorder, fordi sidste saa seent igjen tilgroe med Græs.

Afvigelserne fra de gjængse Dyrkningsmaader.

I Seest, ved Eolding, tage undertiden Nogle Byg i Grønland, og give dertil halv Gjødske, saae derpaa Rug, atter ved halv Gjødske, dyrke derefter Kartofler og libet Bikkler, saae igjen Byg, og endelig Havre, med Kvever til Udlæg.

Paa Estrup begyndte man for nogle Aar siden at treploie til Boghvede. Denne Fremgangsmaade, fortæller Hr. Laurrup, fandt i Begyndelsen stor Modsigelse. Det heed, at Boghveden holdt meest af en Jord, som ikke var for fjør, og at Treploiningen kun vilde fremavle Ukrud. Men da det Mødsatte viste sig, saa at baade Boghvede og de følgende Sædearter bleve renere og bedre, antog ikke saa Beboere denne Fremgangsmaade. I de 10 Aar fra 1803 af at regne, da Boghveden næsten altid slog feil, saa at mange vare nærved at opgive denne Sæd, havde

Hr. Laurrup altid god Boghvede, ved at følge hiin Fremgangsmaade, samt saae noget silbigere end ellers, fra 7de til 15de Juni. Vel kunde Boghveden endnu blive svang i Toppen, men den vorede dog altid godt til og gjorde Jorden beqvem til Rug *).

I Varde have Nogle indført følgende Dyrkningsmaade: 1) Byg, som gjødsles, 2) Rug, 3) Kartofler, 4) Rug, som atter gjødsles, og 6 Mars Hvile til Græsning.

I Lunde Præstegaard havde Hr. Pastor Stokholm forandret den gamle Dyrkningsmaade med Byg og 3 Kjærve Rug, som han fandt for afkræftende, til 1) Byg med halv Brak og god Gjødsel, 2) Rug, 3) Boghvede, 4) Rug, og 5 Mars Hvile. Paa Nørholm, hvor man var bleven kjed af Byggets Mislykken i de foregaaende tørre Somre, skulde Grønlandet nu optages med Boghvede, istedetfor med Byg.

I Grindsted have Nogle i de senere Aar forsøgt at gjøde deres Jord to Gange i et Omløb, nemlig først givet en ordentlig Gjødsning til Byg og siden en svagere til 3^{die} Kjærve Rug. Men Folgen deraf er at man ikke kan optage et saa stort Stykke af Hvilen, og at man har sine gamle Agre begroede med Lyng, før end man tænker derpaa.

Brak.

Brak bruges kun af enkelte, meest i den østlige Deel af Amtet. Saaledes f. Ex. paa Vamdrupgaard, Østerbyegaard, Virkeby, af nogle Bønder i Seest, paa Estrup, og paa Røn ved Møgeltonder. Efter Brakken lader man altid følge Vinterfæd. Paa Østerbyegaard og Vamdrupgaard er Sædskiftet 1) Brak, 2) Rug, 3, 4) Byg, og 5) Havre, med Udlæg af Kveier.

I Almindelighed holdes Brakken for overflødig, ja endog skadelig for de sandige Jorder. Ufføde Kampmann paa Sneumgaard vilde have bestemte Erfaringer dette Punct angaaende, og de fleste istemme hans Mening. Den gamle erfarne Landmand, Hr. Hansen paa Høsfelmed i Vester Herred, siger: at reen Brak vilde gjøre de

*) Det er en gammel Erfaring, at silbig Boghvedesæd giver de stærkeste, men ikke de givrigeste Afgrøder.

lette Sandjorder for aabne og løse, om end efter Udsæden brugtes nok saa svær en Tromle. Smidlertid paastaar Hr. Lanttrup paa Estrup at have erfaret hvorledes den rene Brak, selv paa Sandjorder, naar de kun ikke ere alt for meget blottede for Muld, ytrer sin overordentlige Virkning til at frembringe reen og givtrig Sæd. Men Estrup Mark er, som vi vide, noget kold og sidd. En Grund ogsaa hvorfor Brakken paa de lette Sandjorder forkastes, er at den Græsslamme, som i Hvileaaarene skulde befrugte Jorden, ved den udryddes.

Vereldrift.

Af afbøde Generallieutenant Düring var allerede meget tidligt Vereldrift med Brakfringtavl indført paa Vandrupgaard. Men dette Exempel er længst forsvundet. Kobbelsbrug med Brak er traadt istedet; hvorfor, har Forfatteren ikke været saa heldig at erfare, hvor megen Umage han end har gjort sig.

Derimod har en ung Landmand Hr. Lindberg, en Præstesøn fra Ribe, sat sig for at indføre Vereldrift paa en liden Bondegård, ved Navn Dymos i Jernved Sogn, ikke langt fra Gredstedbroe. Sagen understøttes af det Kongl. Landhuusholdnings-Selskab. Jorderne ere af yderst ringe Beskaffenhed og beliggende paa en tør Bakke. Nogen Mose hører til Gaarden, men kun et lidet Stykke mager Eng, begroet med Carices. Paa en Hede, som opdyrkes med Brak og Mergel, er Sædskiftet bestemt at være: 1) Kartofler, klatgjødslede, 2) Byg, hvortil gjødsles og Sæden nedpløies, 3) Boghvede til Grenfoder eller Høe, 4) Rug, hvormed om Foraaret saaes Klexer og Raigræs. Den mere sandige Agerlod skal dyrkes afvejlende i 4 Aar med Boghvede og Rug. Første Kjærv Rug bliver overgjødslet, og med sidste saaes Græsfroe. Jorderne ville komme til at hvile i 4 til 5 Aar. Desforuden opdyrkes en Mose paa en særegen Maade, der ved en anden Leilighed skal blive omtalt.

I Bang, Nykirke Sogn, er der ogsaa en Bonde, ved Navn Christen Thomsen, som siden 1822 har bestræbt sig for at sætte Vereldbrugens Grundsætninger i Udøvelse paa sin Gaard. I

Følge de Forfatteren af Bonden selv meddeelte Skriftlige Efterretninger, have efterstaaende Bestemmelser været fulgte siden nævnte Aar.

Den bedre Ugermark bliver Sommeren forud sælket, derpaa næste Foraar pløiet noget dybere og tilsaaet med Havre. Naar Havren er indhøstet, bliver pløiet saa dybt som mueligt, i Februari eller Marts harvet, og derefter Gjødskke paakjort for strax at nedpløies, hvilket skeer meget grundt. Forst i April harves atter, og 14 Dage derefter trækkes Furer med Kartoffelploven, en Alen fra hinanden, hvori Kartoflerne lægges. Furerne efterpløies, og Jorden bliver liggende indtil Ukrudet spirer. Gjentagne Harvninger følge nu, indtil Kartoflerne ere saa store, at de kunne hypses, hvilket skeer med Hypeploven. Efter Kartoflerne følger Rug, derefter Boghvede, bestemt til Staldfodring eller Nedpløining, og endelig Rug. Jorden hviler i 4 Aar, og vil blive udlagt med Klexer, saafremt Nytte deraf spores.

Den lavere, fugtigere Jord, oprindeligen høit England, eller opbrækket, siid Hede, drives 1ste Aar med Havre efter een Pløining, i 2^{det} Aar med Byg, efter Gjødskke og 3 Pløiningen, i 3^{die} Aar med Staldfodringsvæxter, som: Urter, Vikker, Byg, Havre, og endelig i 4de Aar med Havre og isaaet Klexer. Jorden hviler i 4 Aar.

Af Hedelandet indtages aarlig $\frac{2}{3}$ Tdr. Land. Efter at Jorden i 2 Aar har været pløiet 3 til 4 Gange, saaes Boghvede. Denne nedpløies, og Aaret derefter lægges Kartofler. Paa Kartoflerne følger Havre, med Klexer, og 4 Aars Hvile.

De skarpe Sandmarker dyrkes med Boghvede og 3 Kjerve Rug.

Heraf sees, hvor lidet man endnu af Erfaring kjender Vexeldriften; ikke desmindre dommer man saare ilde derom. Man tiltroer ikke de sandige Jorder den Evne at frembringe Brakfrugter, og beraaber sig paa den Noie, det allerede koster at faae disse Væxter til at trives nogenlunde i Haver. Foderurter vilde, siger man, af 10 Gange ikke lykkes een Gang. Dyrkningen af Foderurter og Rodvæxter maatte desuden, menes der, mere skade end gavne Sødeavlen ved at skjorne Jorden alt for meget. Den erfarne Eier af Hæsselmed fortæller, at Rugen i tørre Somre lykkes

bedre efter Byg end Boghvede, dog tilstaaes, at naar Torken ikke er for stærk, giver Boghveden den givtrigeste Rug. Nogle give endog Kartoslerne Skylden for Sædeprisernes Falden, og mene at dette Ende kun endnu mere vilde forøges, dersom Dyrkningen af Kartosler blev mere udbredt. Overhoved troer man ikke at Dyrkningen af Brakfrugter vilde blive meget indbringende, saalænge Sæden er i en saa lav Priis, at den med Fordeel opfodres, da Concurrencen af dyriske Producter derved kun endnu mere blev forøget. At holde Sandjorderne uafbrudt under Dyrkning holdes flertallet ikke for gjørligt. Hvilen er ene istand til at gjengive dem den Fæsthed, de saa let tabe, og uden hvilken man ikke med Sikkerhed kan gjøre Regning paa at aale god Sæd. Hvor Engbund mangler, Jorden desuden er saa daarlig at intet uden Rug og nogle faa Græsarter sparsommeligen trives, er Hvilen det eneste Middel til at gjengive Jorden de tabte Kræfter. I Marskbyerne ved Ribe anføres den Ufred, eller rettere, almindelige Løsgang, som om Efteraaret maa taales, blandt Aarsagerne, der forhindre Vexeldriftens Indførelse, en Aarsag, der ikke vil blive hævet, førend en Indbudding af Kysten finder Sted. Endelig beraaber man sig paa Mangelen af practiske Exempler.

Uden at indlade sig i en vidtløftig Drøftelse af disse Indvendinger, eller fralægge dem al Værd, vil Forfatteren her kun bemærke:

1) At flere Erfaringer, som i det Følgende ville forekomme, noksom bevise, at Kartosler meget vel lykkes i lette Sandjorder.

2) At Kartosler ikke skulle dyrkes til Mennekesføde, men som et Surrogat for Høet.

3) At saalænge der er Fordeel ved at arbejde paa Høets Forøgelse, eller endog kjøbe Hø, maa Brakfrugtavlen kunne betale sig; thi Dyrknings-Bekostningerne ere ingenlunde saa betydelige, at et Misforhold opstaaer. Net indbringende vil imidlertid Dyrkningen af Brakfrugter først blive, naar Sæden stiger i Priis, og ikke længere anvendes paa Creaturerne.

4) At Boghvede og Spergel, som overalt vore i Sandegnene, ere meget gode Foderurter.

5) At det aldeles ikke er nødvendigt at udelade Hvilen, for at dyrke Brakfrugter eller Foderurter.

6) Og endelig, hvad den forlangte praktiske Oplysning angaaer, vil denne, ifølge det foranstøt, snart blive at faae.

Varigt Græsland.

Uf Ribe-Amts Areal afbenyttet en stor Deel til varigt Græsland, dog er kun i de færreste Tilfælde dette en Følge af Jordens Beqvemhed til dette Brug. Hederne i deres nærværende raa Tilstand tilstede ikke nogen synderlig anden Afbenyttelsesmaade, og Skovlodderne i Andst- og Malt-Herred har man endnu ikke fundet forgodt at befrie fra Dvægets Land. Kun de til varigt Græsland ublagte Dele af Marsken ved Vesterhavet kunne siges at svare til deres Bestemmelse.

I Hederne græsser man kun Ungkvæg og Faar. Begge Slags Creaturer gaae sammen i een Hjord, under Vogtning, sædvanligviis af et Par Born. I Middagsstunden eller om Natten indespærres Faar og Ungkvæg i Fjold, saakaldte Faareboder, der ere opreiste i Hederne. Disse Fjold ere opførte af Seier eller Gladtjørn, og tækkes med Lyng. Fra Maibag til Mikkelsdag afbenyttes Fjoldene, og da man stroer flittigt med Lyng, Seier eller Moos, samles en ikke ubetydelig Mængde Gjødske. Imidlertid faae Forfatteren dog ikke mange saadanne Faareboder, uden i den nordøstlige eller hederigeste Deel af Amtet. Det synes at man i Almindelighed foretrækker at drive Creaturerne hjem, venteligen for at lette sig Transporten af Gjødsken, der gjerne er bestemt til den nærliggende Aggermark. Men for at Sæden omkring Gaardene eller Byerne ikke skal lide af Ufred ved Creaturerne Frem- og Tilbage drivning, har man paa nogle Steder opreist Steengjærder ved Siden af Veiene saalangt Sæden strækker sig, saaledes f. Ex. i Vaarbasse; eller ogsaa Hederne holdes i Forbindelse med Gaardene ved en smal Hedeskrimmel, der ikke bliver opdyrket; undertiden give de tilstødende Baarer (Agre i Græsleie) Leilighed til fri Fart med Creaturerne.

Imidlertid har Driften i Hederne meget aftaget. For Udristningen holdt hver Bye sin Hyrde, og Faarene eller Dvæget græssede i Fællig. Men da Markerne vare blevne deelte imellem Mand og Mand, maatte denne Indretning nødvendigen forsvinde; thi

deels fik Hødelobberne andre Bestemmelser, deels vare mange af dem, især i de bedre opdyrkede Dele af Amtet, for smaae til at lønne en egen Hyrde, deels havde Erfaring noksom lært at Driften i Hederne er meget usund for Faarene. Paa mange Steder afbenytttes Hederne derfor nu ikke til synderlig andet end til at fljære Flager, eller, hvor det lader sig gjøre, til at tvære Ungkvæg og Heste. Især er dette Tilfældet i Vester-Herred, og overhoved i hele Kyststrøget ved Vesterhavet.

Hvad Græsgangen i Skovlobberne betræffer, da gaar Creaturerne overalt løse indenfor det opreiste Hegn, og blive Nat og Dag ude. Kun Ungkvæg, sædvanlig Stude, som fra Fødselen af ere vant til Gangen, græsse her. Det Rum, disse Skovlobber indtage, er ikke ubetydeligt, og megen Skov er allerede ved denne Fremgangsmaade ødelagt, saa at mange af disse Skovlobber ere at betragte som sande Fællede.

I Marffen have bestandigt Græsland til Byerne Ballum, Forballum og Ottersbøl. De øvrige Marffbyer have lidet eller intet udlagt til varigt Græsland. Sædvanligen fæder man her Stude. Studene gaar løse hele Sommeren uden at komme ind om Natten, og man lader gjerne nogle Plage græsse sammen med dem. At flytte Dvæget fra een Fenne i en anden, er ikke brugeligt; det bliver hele Sommeren i den Fenne, hvor det engang er bragt. 3 Leie af en Demat gives 3 til $3\frac{1}{2}$ Species. For Eftergræsningen i Engene $\frac{1}{2}$ Sp. Sædvanligen regnes 1 Demat for at græsse en 3 til 4 Aars Stud. Naar Land udlægges i Marffen, tager Græsset med Aarene til i Mængde og Tynd, altsaa ganske det modsatte af hvad der finder Sted paa Sandmarkerne.

6.

Sommerstaldfodringen.

I Andst-Herred have Enkelte forsøgt Dvægets Sommerstaldfodring, men ikke været synderligen heldige. Hr. Pastor Junghans

i Gamst var maaſkee den forſte i Egnen, ſom ſatte ſig for at prøve
 Dvægets Røgtning paa Stald om Sommeren. Han valgte
 hertil en Toft paa 6 Tønder Land af Gaardens bedſte Jorder.
 Halvdelen deraf blev, i 3^{die} Aar efter Gjødſken, beſaaet med Havre
 og Kleverfrøe. Men der blev ingen Klever at ſlaae, dog græſſede
 diſſe 3 Tdr. Land 4 Køer og 2 Heſte i den forſte Sommer, og
 Aaret derefter 3 Køer. Med den anden halve Deel af Toften
 fulgtes ſiden den ſamme Fremgangsmaade, men Kleveren laae
 ved Midſommer ſom afbrændt af Nattekulden, hvorfor Forſøgene
 ophørte. Et Par Mænd i Seest begyndte ogſaa at ſtaldfodre,
 men have for længe ſiden ophørt dermed. Paa Bامdrupgaard
 har Staldfodring været brugt, men er nu aldeles opgiven. Ogſaa
 Hr. Poſſelt i Hjarup-Sogn har brugt Staldfodring, og holdt 8
 Køer, tilligemed 4 Heſte, inde om Sommeren. Han fodrede forſt
 med Grønrug, ſiden med Klever, og endelig med Vikkehavre eller
 andet Blandingsfoder, men ikke heller paa denne Maade vilde
 Sagen lykkes. Tørken forværrede alt. Naar undtages Warde, hvor
 Enkelte kunne holde et Par Høveder i Huus med Grønt, eller den
 i forrige Capitel omtalte Chriſten Thomsen i Bong, ſom holder
 noget Ungkvæg paa Stald om Sommeren, bliver Sommerſtaldfo-
 dringen aldeles ikke brugt i de øvrige Herreder. I Marſkhyerne er
 denne Sag ikke en Gang kjendt af Navn. Næſten ligesaa ſjelden
 er Heſtenes Røgtning paa Stald om Sommeren. Paſtor Eiler
 i Leierſkov holder 4 til 6 Heſte inde det meſte af Sommeren, og
 lader dem kun komme en Maanedſtid paa Græs. Det ſamme
 finder Sted i Hjarup-Præſtegaard, hvor et Par Heſte holdes inde
 med Skaftehavre og iſkaaret Grønt til Slætten er forbi. Paa
 Synderſkov finder en regelmæssig Staldfodring af Heſtene Sted,
 hvortil 4 ſmaae Tofter omkring Gaarden, i Ly af den tætvæd lig-
 gende Skov, afbenytttes. Man dyrker afvejlende Rug, Klever,
 Vikkehavre o. ſ. v., alt beſtemt til at opfodres grønt. Localiteten
 er ſaare gunſtig.

Som en gyldig Grund for Veſterboerne til ikke at befatte
 ſig med Staldfodring, anſees Jordens Ringhed, der gjør Dyrk-
 ningen af Foderurter meget miſlig. — Den, ſiger Hr. Hanſen
 paa Heſelmed, ſom i Nærheden af ſin Gaard kan have et lavt
 liggende Stykke Jord, hvor, ved god Gjødſkning, kan dyrkes ſaa

megen Klever, at en Givt deraf daglig kan gives til Køerne i den tørreste Tid af Sommeren, den maa prise sig lykkelig! Nødvendigheden for de engløse Egne at indsamle alt hvad der kan give Foder til Vinteren, qvæler naturligviis ogsaa enhver Tanke om Sommerstaldfodring; thi desværre, Foderet slipper for det meste kun for tibligt op, og Dvæget maa ofte allerede i Marts og April søge sit Ophold paa de nøgne Marker, eller fodres med Lyng. Er end Staldfodring saaledes ikke synderlig brugelig, samles ikke desmindre en betydelig Mængde Gjødske om Sommeren; thi overalt komme Køerne hjem om Natten, og paa mange Steder endog om Middagen.

7.

Kunstige Gjødningsmidler.

Compost-Møddinger, Redploiningen af grønne Afgrøder, Fiskelevninger, Mergel, Grønsværens Brænding, Afsejodning.

Compost-Møddinger.

I Ribe Amt er det en meget almindelig Mening, at de lette Sandjorder ikke taale det rene Møg, men at dette maa være blandet med kjølede Substantier, hvorfor man ogsaa paa de fleste Steder seer Compostmøddinger at opføres, bestaaende af Klægmøg og saakaldte Lyngsager: Moos, Lyng, Skuer &c. Imidlertid maa dog Landmanden i den vestlige og sydøstlige Deel af Amtet være af andre Tanker; thi man bruger her det rene Møg uden Blanding, ofte endog i en temmelig frisk Tilstand, skøndt Jorderne ganske ere af samme Natur som længere ind i Landet. *)

*) I Ribe vil man dog have erfaret, at den Sæd, som er nærmest Gjødsken, snarest tager Skade i tørre Somre. Andre Erfaringer i Amtet lære imidlertid, at denne det rene Møgs skadelige Virkning meget formindskes ved dyb Ploining.

Dgsaa vil man sige, at Compostmøddinger paa nogle Steder, s. Gr. i Maltes- og Veien Sogne, ikke længere saa meget bruges siden Merglingen kom i Gang. Hiin Theorie er derfor neppe Grunden til den af Fædrene arvede Skik, at blande Jord med Møget. Meget mere maa man antage, at Hensigten har været Møgets Forøgelse og Paaførelsen af Muld til de sandige Jordens Befæstelse. Men det forholde sig hermed som man vil, Blandingsmøddinger opføres endnu med største Iver i de Egne, som have megen Hede, og en Bondes Værd som Agerdyrker i disse Egne bestemmes efter hans Møddingers Omfang.

To Gange aarlig, Foraar og Efteraar, fyldes Gaardspladsen og de tilstødende Udgange med et godt Lag Gladtørv eller Skuer, der skjæres i Heden, hvilket kaldes at samle til Træk. Kan man faae Moos, ansees saadant som fortrinligt til dette Brug. Lyng, ruffet eller flaaet, bliver ikke meget afbenyttet, men med Gladtørvene følger altid en Deel Lyng. Det bedste Material til at blande med Møget er Skuer, begroede med Græs og Moos, ligesom Jorden af gamle forfaldne Diger, opførte af Maartørv.

De paa Gaardspladsen henlagte Lyngtørv og andre Substanter, blive her liggende et halvt Aar, for at gjenneutrækkes af Gaardvandet og trædes smaae, hvorpaa man sammenskovler hele Massen i Dynger. Som man samler animalsk Gjøde, eller densne tager til, kaster man et Lag Træk op paa Møddingen, hvilket skeer to eller tre Gange i et halvt Aar. Forholdet imellem Møget og Materialerne, som blandes til, er meget forskjelligt, eftersom Meningerne helde til Theorien om Skadeligheden af det friske Møg for Sandjorderne, eller Ild sporer Beboerne. Det høieste er dog nok 3 Dele Træk mod 1 Deel Møg.

Blandingsmøddingerne opføres for det meste altid hjemme i selve Gaarden. Kun enkelte, som ville gjøde et langt bortliggende Stykke Jord, kunne, efter fuldbragt Boghvedesæd, opføre en Markmødding. Almindeligviis henstaae Møddingerne kun et halvt Aar, ofte mindre, inden man tager til dem. Dog have enkelte bragt det til et saadant Forlag, at deres Møddinger staae Aaret om. Omstikning finder aldrig Sted, og ansees som oversflødig, da ved Paalæsningen Blandingen af de forskjellige Materialier

tilstrækkeligen opnaaes, og disse besuden ere porøse nok til at optage Møgdunsterne.

Med Forundring hørte Forfatteren af Nogle paaستااes: at Torve: eller Klynsmuld skulde være aldeles uskikket til at blande med Møget, eller til nogensomhelst Forbedring af Ugerskorpen. Men andre have igjen forsikket ham, at selv Smulden af Kul-torv kan, ved at henligge 2 til 3 Aar i Dyrger, som holdes noget fugtige, forvandles til en frugtbar Muld.

Tang bliver kun lidet afbenyttet til at blande med Møget. Aarsagen er nok at de fleste Kystbeboere have Marssenge i Overflodighed, eller for lang Vei til Stranden. Man finder derfor dette Middel til Møgets Forøgelse kun afbenyttet i nogle Byer af Vesters- og Skabs Herred, fornemmelig i Tjæreborg. Tangen strøes under Dvæget eller blandes i Møddingerne. Men der klages over at den ikke vil raadne, hvilket maa komme af den Mængde Salt, samme er svangret med. Man vil paaستاا, at Vesterhavet ikke kaster saa megen Tang som Østersøen. Den er i det mindste af en finere Art med smallere Bændler.

Nedploiningen af grønne Afgrøder.

Hr. Mumsen paa Synderkølv havde engang den Idee at nedploie en heel Tægt med Boghvede i hver Rotation. Men denne Plan blev snart opgivet, uvidt af hvad Grund.

Hr. Lindberg paa Dyemos provede for nogle Aar siden at nedploie et Stykke Boghvede. Veirliget var denne Sæd gunstig, saa at den kunde have givet en god Afgrøde. Rugen blev rigtig nok ogsaa god, dog kunde af Mangel paa comparative Jagttagelser ikke bestemmes, om den bedre Rug erstattede Boghveden. Bønderne fordomte Hr. Lindberg, og ingen tog Antledning heraf til at anstille nye Forsøg.

I Seest har Møller J. Jørgensen flere Gange nedploiet Boghvede, og, som der siges, med Nytte. Christen Thomsen i Dvong har ligeledes brugt denne Maade at gjøde Jorden, men finder at det betaler sig bedre at lade Boghveden, som i de senere Aar er lykkedes saa godt, modne; eller ogsaa at slaa den til Staldfodring. Sognesoged Peder Jacobsen i Billum roser meget Virk-

ningen af nebploiet Boghvede. Skade at Forfatterens gjentagne Forespørgsler ikke have lebet til omstændeligere Efterretninger derne Sag betræffende.

Sistelevninger.

Paa Fanø benytttes Indvolbene og Hoveberne af Hvillingen og Flynderen til at gjøde Jorden med, og det er en Grund til, hvorfor Bønderne her befatte sig saa meget med Fiske-
ren bliver imidlertid dog først udtaget og brændt til Tran. Almindeligviis fores dette Gjødningsmiddel ublandt paa Marken, dog overgjemmes meget deraf i Møddingerne. Hvad der samles ved Baarfiskeriet bliver strax brugt til Byg, hvorfor Bygsæden ogsaa opfattes det længste muligt. Dette er vistnok ogsaa saare vel, da Stanken af de forraadnede Fiskeindvolbe om Sommeren ellers maatte blive utaalelig. Virkningen af dette Gjødningsmiddel er isiesalbende. Man seer en tyk Duff vore efter hvert Fiskehoved. Nogle paastaar dog at Indvolbene give Ukrud. Ikke heller i Vester Herred gaaer dette Gjødningsmiddel ubenyttet. Kun ved Nymindegab, hvor Fiskene reengjøres ved Stranden, gaaer maaskee noget deraf tabt.

Sognefoged Peder Jacobsen i Billum har forsøgt at gjødfe med Muslinger, som, spredte over Ageren, bleve liggende til alle animaliske Dele vare forraadnede og tilfillede Jorden. Skallerne bleve derpaa sammenrevne og brændte til Kalk, som atter jævnedes ud paa Marken. Virkningen var paafalbende. Tvende andre Mænd i Sognet have til samme Brug i afvigte Sommer bjerget en Deel Muslinger.

Mergel.

Den Første, som i Ribe Amt begyndte at bruge Mergel, saafaldet Jordmarv, var sandsynligviis Etatsraad Andreas Charles Teilmann til Nørholm, som efter nogle Forsøg i det Smaa, allerede 1760 havde fattet den Beslutning at oversætte sin hele Mark med Mergel. En af de Folk, Etatsraaden havde brugt ved Merglingen, kom i Tjeneste paa Allusgaard i Skads Herred, hvor en

Begyndelse med at mergle ligeledes sandt Sted. Senere lod Statsraad Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm søge efter Mergel, og Kammerassessor Lautrup til Estrup lærte Beboerne af Malt Herred at anvende samme. Saaledes blev Brugen af Mergel snart udbredt over hele Amtet.

Uagtet Merglen altsaa allerede længe har været bekendt, her-
sker der dog endnu megen Fordom og mange vrangte Begreb om
sammes Natur og Virkning. Vel bliver Merglen meget søgt og
afbenyttet til dermed at oversætte sibe, folde Strøg i Heberne,
som man vil opdyrke; men tørre Heber eller den gamle Agermark
have kun Enkelte endnu vovet at overmergle. Ja der gives Eg-
ne, hvor Mergling slet ikke er prøvet endnu, f. Ex. Kyststrøget ved
Ribe; og i de gode Byer imellem Ballum og Møgelstønder er det
først nu, at Merglingen begynder at finde Indgang. En Anke,
som man ofte hører anføres, er at Rug, avlet efter Mergel, ikke er
tjenlig til Sæd, og at Rugen ikke lykkes paa merglede Sandjor-
der i 2^{den} Rotation, men bliver ringere af Væxt og urenere, end
hvor der ikke er merglet. Saaledes skulle ligeledes bemerglede
Jorder, naar de udlægges, springe med Siv, og Tidster tage D-
verhaand. Ogsaa Ordsproget om de rige Fædre og forarmede
Sønner, tjener Mange endnu som et affrækkende Varsel.

Det kan ikke benægtes, at nogle af de anførte Uleiligheder
hist og her ere erfarede. Men Skylden ligger ikke i Mergelen.
At Rug, avlet efter Mergel, skulde være utjenlig til Sæd, strider
imod al Erfaring. Provstiet, som leverer saa megen Sæderug, er
saa stærk bemerglet som nogen Egn vel kan være. En lignende
Fordom med Hensyn til Bygget, havdes ogsaa for en Snees Aar
siden i Østereggen, nu taler ikke en Sjæl længere derom. At
Rugen i 2^{den} Rotation efter Mergelen skal have vtiist sig mindre
frobog, maa have sin Grund i andre Aarsager. Fortsatte Erfa-
ringer ville sikkert ikke stadfæste denne Paastand. Hvor mange Mar-
ker, baade med sandede og lerede Grundblandinger, som for længe si-
den have været merglede, vedblive ikke at yde fortrinlige Rugafgrø-
der? At Mergelen ved sin oplivende Kraft lokker en Deel Ukrud frem
er vist, men ville Besterboerne nyde Fordelene af en bedre Jordblan-
ding, maae de ogsaa finde sig i de Uleiligheder, som dermed følge.
Til at udrydde Ukrudet eller gjøre samme uskadeligt, gives desuden

Midler nok. Siv fremelskes ikke af Mergel, men vise at Jorden lider af Fugtighed. Hvor Markerne efter Merglen have viist sig i en affrættet Tilstand, geraader denne Erfaring vor Tidsalder til liben Vre. At udslippe sine Jorder ved for mange Halme, er unægteligen den groveste Feil, en Landmand kan gjøre sig skyldig i! Imidlertid bliver det dog altid et Spørgsmaal, om Merglingen af de magre Sandmarker tilstrækkeligen vil lønne sig. Jo ringere Jorden er, eller rigtigere, jo færre animalske og vegetabiliske Stoffe Mergelen finder at virke paa, desmindre paasatdende maa Virkningen ogsaa være, thi den indskrænker sig da til at frembringe en bedre Jordblanding.

Fra disse Raisonnements gaae vi til Facta, og meddele her frem og først Hr. Pastor H. Krarups 27 Aars Erfaringer om Brugen af Mergel paa Sandjorder.

Paa Bækboilling-Præstegaards Jorder har Hr. Krarup anvendt Mergel, saavel til forhen ubrugte Jorders Opdyrkning som paa de gamle Sandmarker. En Deel af sidste er imidlertid opdyrket af Hebe under hans Formand, men uden at have faaet Mergel, og skal kun have givet maadelig Afgrøde. Ved Hr. Pastorens Tiltrædelse af Embedet, i Aaret 1800, viste Lyngen sig allerede her i andet Aar efter Hvilen, og efter 2 til 3 Aars Forsøb var alt Græs fortrængt. Da Marken laae i Nærheden af Præstegaarden, blev den lidt efter lidt pløiet og bemerglet, omtrent med 100 Læs paa 10,000 □ Alen. Tillige blev gjødsket, men sparsomt. Fem gode Kærve habdes herefter, to af Rug, to af Boghvede og een af Havre. Af Mangel paa Kloverfrøe blev Jorden uden videre udlagt. Den ydede i Sammenligning med andre Marker af samme Bessaffenhed, men som kun vare gjødskede, ikke merglede, kjendelig bedre Græs. Lyngen blev og længere borte, men begyndte dog at vise sig i 4de eller 5te Aar. For nu at forebygge Jordens Affrættelse ved Lyngen, blev Marken ompløiet, men kom dog ikke under Drift førend det tilfaldt den, efter den Orden Præstegaardens Jorder bruges. I Aaret 1822 blev der saaet Boghvede, hvorpaa fulgte Rug, stærk gjødsket. Rugen afgav den onskeligste Afgrøde og kunde neppe have været bedre, baade med Hensyn til Straa og Kjerne. Næste Aar saaedes atter Rug, men den blev kun middelmaadig, dog ikke slet. Efter

Rugen fulgte Boghvebe, som groede godt, og endelig Havre, hvormed Marken blev ublagt i Foraaret 1826. Havren tegnede sig ypperlig og udholdt længe dette Aars strænge Tørke, men blev til Slutning kun maadelig, dog bedre end paa lignende Jorder, der ei havde faaet Mergel. I Foraaret 1827 blev Havrestubben stærkt opharvet, og Jorden besaaet med en Blanding af Raigræs- og Klexerfrøe. Udsalbet har viist at Græsset groede fortrinligt.

Desuden har Hr. Krarup overmerglet et Stykke Agermark paa 4 til 6 Tdr. Land, som fra umindelige Tider af havde været under sædvanlig Dyrkning. Jorden bekom tillige Gjødske og gav 5 gode Sædeafgroder. (Da den samme Mark en Deel Aar i Forveien var under Dyrkning, men ved blot Gjødske, bar den høist maadelig). Jorden blev ublagt med Klexer, som afgav en ret god Afgrøde til Slæt, og Græsværten var endnu i 3^{die} Aar usforlignelig ved Siden af den ubemerglede Jord.

Lignende Erfaringer ville snart kunne samles paa flere Steder i Amtet. Sognefoged Anders Mortensen paa Gammelgaard i Dalgod Sogn mergler uden Betænkning alle sine Jorder, og finder sig vel tjent dermed, uagtet han maa kjøbe og hente Merglen langt borte. Paa Lindberggaard har nuværende Eier, Hr. Kammerraad Hylbgaard, overmerglet store Strækninger Hedeland. I Plougstrup, Fjernved Sogn, bruge nogle Bønder Mergel paa deres Rugmarker, og, efter Sigende, med Held. I Malte- og Brørup Sogne, samt i nogle Sogne af Andst Herred, have adskillige ogsaa begyndt at mergle den gamle Agermark. Men frem for alt vil Synderfskov om nogle Aar afgive lærerige Erfaringer om denne Sag, da Eieren af denne Gaard i de sidste 7 Aar, efter eget Opgivende, har ladet føre paa sine sandige Marker circa 30,000 Læs Mergel. Han bringer 240 til 250 maadelige Læs paa en Tde. Land, og forener hermed en dyb Bearbejdning af Jorden, ligesom et godt Sædkifte. For Omegnen af Møgeltonder har Hr. Boy Jøbbersen jun. opstillet folgebærdige Exempler, med betydelig Mergling saavel paa Røye som Synberggaard. Paa sidste Sted er alene i afvigte Sommer overmerglet 25 Tdr. Land. Hvad betræffer den af salig Etatsraad Teilmann lagte Plan til at overmergle Markerne ved Nørholm, da kom den kun for en Deel til Udførelse, af hvad Grund vides ikke bestemt, der menes af Mangel paa

Mergel. Forfatteren har seet den Deel af Nørholm Mark, som har faaet Mergel. Den ligger for Diebliffet i Hebe, men Lynge er kort eller staaer tynd, og meget Græs vover derimellem, saa at dette Stykke Jord altid afgiver en langt bedre Græsning end andre tilstødende Heber.

Men befrygte end Besterboerne ved Merglen at fordærve deres Sandjorder for Rugavlen, erkjende de dog eenstemmigen dette Fosfils næsten vidunderlige Kraft til at frugtbargjøre kolde, raare Jorder. Uden Mergel vilde Dyrkningen af Baarsæd være saare indskrænket i Hebeegnene, og Klever intet Sted kunne trives. Hvor der er merglet er Virkningen deraf altid kjendelig i Græsningsaaene. Creaturerne søge med største Begjerlighed de bemerglede Agre fremfor de ubemerglede, og Lynge udebliver altid længere, man antager dobbelt saa lang Tid, ja kommer neppe nogenfinde til sin forrige Frodighed.

I Baarbasse Sogn skal en Mand have gjort Forsøg med at kjøre simpelt Leer paa Sandmarkerne, men uden synderlig Virkning enten paa Sædeavlen eller Græsværten. Sognesoged Peter Jacobsen siger, at denne Sag ogsaa er prøvet i Vester Herred, men uden betydelig Nytte. Saa meget Forfatteren end har forespurgt sig, har han dog ikke kunnet bringe i Erfaring flere Forsøg af dette Slags. Men vist er det, at Bønderne tage dem meget iagt for ikke at bringe af det Leer, som findes oven paa Mergelen, med paa Marken, da Erfaring har lært dem at Tidslær i Mængde berester fremkomme, især naar der er taget 3 eller 4 Kjærve af Jorden. Den med Hebeegnenes Egenheder saa fortroelige Eier af Røigaard paastaar dog, at det vilde være til Nytte at kjøre reent Leer paa magre Sandjorder, men at det dobbelte Antal Pløiningen da maatte gives, og Gjødning ingenlunde forsømmes. I modsat Fald vil man see sin Jord tilgroe med Sennegræs og andet Ukrud. Bonden Christen Pedersen i Hinkbølling har blandet Sand istedet for Maartøv i sine Møddinger, og erfaret fortrinlig Nytte deraf paa sine kolde, leeragtige Jorder.

Da Kalk ikke findes i Amtet, er dette Mineral ikke heller noget Sted kommet i Brug som Gjødningmiddel. Dynd forekommer kun sjældent. Vel fyldes Jordbøiningerne, ved det tilstøbende Vand, overalt med en sort Substant, men som for det meste

bibhører af forraadnet Lyng, og derfor ikke heller agtes høiere end Maar. Hr. Hansen paa Hesselmed, der har brugt Dynd, siger at derefter fremkommer meget Ukrud.

Grønsværens Brænding.

Tre Forsøg af dette Slags ere Forfatteren bekendte. Næmlig:

1) Paa Røilund i Andst Herred, hvor den daværende Eier Hr. Fr. Stauts i Foraaret 1824 lod pløje et Stykke suur, moseagtig Jord og, da Jurene vare tørre, stikke Jld i dem. Jorden modtog tillige lidt Gjødske, og blev tilsaaret med Byg, som bar fortrinlig. Om Efteraaret blev der atter gjødsket lidt og saaret Hvede, der lykkedes meget godt. Hr. Stauts var særdeles tilfreds med Resultatet af dette Experiment.

2) Paa Synderstov, hvor Hr. Mumsen ved Brænding ligeledes har opdyrket nogle raee, moseagtige Jorder med Sand til Grundlag. Jorden har 2 fortrinlige Afgrøder af Vaarsæd, men i det 3^{die} Aar, nemlig i den tørre Sommer 1826, var Høsten langt ringere end paa den ved Siden af merglede Jord. Hr. Mumsen drog heraf den Slutning, at den store Anstrængelse Afsen i Jorftningen bevirker, kun efterlader sig en saa meget kjendeligere Slappelse, og at Grønsværens Brænding derfor ingen Anbefaling fortjener, men staaer langt tilbage for Merglingen. Denne Slutning er dog nok lidt for overilet. Den brændte Jord vil, ligesaa lidt som den bemerglede, kunne forblive i Kraft, uden Hjælp af Gjødske!

3) Det 3^{die} Forsøg er anstillet af Hr. Lindberg paa Dyemos med en, i Forhold til Gaardens Omfang, ikke ubetydelig Mose. Underlaget i denne Mose er vandtæt, hvorfor Udgroftning finder Sted i Forening med Brændingen. Mosejorden selv er 3 Dvt. til 1 Alen dyb, og i den Grad bunden ved en Syre, at der under Brændingen, eller naar man pløier første Gang, stiger en høist modbydelig Lugt op af Jorden. Da Hr. Lindberg begyndte at bruge Brænding, nemlig i Sommeren 1825, lod han alle fremstaaende Tuer og Knolde affstikke med Tørvespaden, og aldeles opbrænde ved fuld Flamme; Afsen blev spredt, og næste Foraar,

Jorden efter een Ploining besaaet med Havre. Der vorte ikke 10 Straae! (Sommeren var overordentlig tør og ufrugtbar). Dog, Hr. Lindberg lod sig ikke herved affrække, ligesom overhoved denne unge Mand's Driftighed fortjener megen Roes. Næste Aar bleve alle fremstaaende Knolde ligesom første Gang affrukne, men Mosen tillige pløiet, og som Ploven freed frem, Tuerne eller de affkaarne Tørv flyttede over paa den pløiede Jord. Da Tørvene vare tørre, bleve de samlede i smaae Dyrger, og efter at være stukne i Brand, kastede tilbage over de pløiede Furer, som saaledes ved en jevn Jld bleve forvandlede til Aske. Denne Fremgangsmaade fulgtes imidlertid kun med det halve Areal. Paa den anden halve Deel bleve Tuerne vel ogsaa samlede, men saa snart de stod i Brand, de pløiede Furer kastede oven paa, saa at man kunde have antaget disse Dyrger for brændende Kulmiler. Mange Furer forbleve hele, og vare altsaa kun afdampede eller gjennemhede. Men netop paa dette Stykke viste Havren i det følgende Aar den stærkeste Frodighed. Dette bestemte Hr. Lindberg til i Fremtiden at følge sidste Fremgangsmaade. De Resultater Hr. Lindberg uddrager af disse Forsøg ere: 1) At Jlden eller Varmen bidrager mere end Asken til at frugtbargjøre Jorden. 2) At Jlden hurtigere end Mergelen fordriver den for Vegetationen saa skadelige Syre i Tørvejorden. 3) At Jorden under Brændingen maa udsættes saa meget som mueligt for Jldens eller Varmens Indvirkning. Og endelig 4) at Brændingen skeer bedst langsom og uden Flamme, altsaa i stille Veir.

Hr. Lindberg vedbliver at brænde et Stykke Mose hver Sommer. Han er saa overbevist om denne Operations Gavnlighed, at han anseer den for den hurtigste og fordeelsagtigste Maade at opdyrke udtørrede Møser. *)

*) Forfatteren kan tilføie, at de Forsøg med Askeforpens Branding paa Aldebertsminde, som ere fortalte i Bækr. af Weile-Amt, i det hele have havt et bedre Udfald, end Indberetningen den Gang lod paa. Overalt hvor Jlden ikke trængte til Underlaget, har der, efter at Jorden var lagt ud til Hvile, samlet sig en tæt Grønsvar af de bedste Græsarter, som med hvert Aar har taget til i Frodighed, hvorfor det nu ogsaa er bestemt at lade Jorden ligge til Eng.

Afsejodning.

En gammel, af nogle endnu fulgt Skik er Afsejodning eller som det ogsaa kaldes Afsejodning. Man afsejer nemlig Overfladen af et Stykke Hebe, samler Glæderne i Dynger og brænder dem til Afse. Afsejodningerne blive strax tilbakkede med Jordtør. Imidlertid er et andet Stykke Hebe blevet brækket. Naar Tiden til at saae Rug nærmer sig, fører man Afsejodningen derpaa, omtrent 20 Læs paa en Tde. Land og nedploier samme. Af en saaledes behandlet Jord tager man 3 Rugkjerne. Folgen er naturligtvis en total Afsejodning.

Man har meget dækket denne Operation, især fordi det Stykke Jord, hvorpaa der har været saet Rug, ligesom det Sted, hvorfra Afsejodningen er taget, for en lang Tid ere giorte ufrugtbare. Men naar det gjælder en tyndbeboet, udrykket Egn, ville saadanne Grunde, hvor vigtige de i og for sig selv kunne være, lidet ændres; thi ikke alene er en ertensiv Dykning paa sit rette Sted her, men Skaden, som afsejodningen, altid tidlig nok afhjulpen. Dgsaa i fysisk Henseende har man havt at udsætte imod Brugen af Afsejodning. Afsejodningen er nemlig altid blandet med noget Sand. Man siger derfor om Afsejodningen: at Sand føres paa Sand. Men hvad Skade skulde vel nogle Læs Sand meer eller mindre bringe paa et Glæderum af en Tønde Land? Erfaring lærer desuden at netop den sandblandede Afsejodning er den meest virkende, og langt fortrinligere end den ublandede af Mosejord. Iøvrigt skal Brugen af Afsejodning have taget meget af siden Mergelen kom i Gang. En anden Anvendelse af Afsejodningen finder Sted som Blandingsmaterial i Compostmøddingerne, men er dog temmelig sjelden.

Derimod har Græskorpen, paa de Steder hvor Mulden eller Tørvejorden aldeles afbrændt, efter 6 Mars Forløb, endnu ikke villet lukke sig.

8.

Arbeidsdyr.

I den sydvestlige og sydøstlige Deel af Amtet bruger man alene Heste til Markarbeidet. I de øvrige Districter snart Heste snart Stude, vel ogsaa begge Dele i Forening. Det er ikke sjældent her at træffe 2 Stude og en Hest eller omvendt 2 Heste og en Stud spændte for Ploven. Det høieste en Bondegaard holder er dog to Heste. Paa Nørholm ere Hoveribonderne nødte at have 4. De fleste Arbeidsstude holdes i den nordlige Deel af Andst-Slaugs-Malt-Gjording- og Skads-Herreder, hvor mange Beboere ingen Heste have, men forrette al deres Arbeide med Stude alene.

At bruge Køer til Markarbeidet er yderst sjældent. I Jerne-Sogn skulle dog et Par Mænd, der ellers holde Stude, bruge deres Køer til at hjælpe ved strænge Ploininger. Da Køerne, saasnart dette finder Sted, faae en bedre Pleie, og Bedene eller Arbeidstimerne ikke vare længe, er der ikke heller bemærket nogen Afgang paa Melken.

Man er enig i at erkjende de Fordele, Drens Brug som Arbeidsdyr fører med sig. En Stud koster meget lidt at tillægge; thi i dens Opvært græsser den med Faarene i Heden, og om Vintertiden maa den tage tiltakke med ringe Mosehø. Allerede i 3die Mar begynnder man at vænne den til Drættet, og er den engang udvoret, sælges den med Fordeel. Den Indtægt, Salget af et saadant Par Stude giver, betragtes af mangen Vesterboer som en lille Capital, der sædvanligviis ogsaa bliver oplagt. Til visse Arbeider ere Stude især fortrinlig flikkede, f. Ex. til at kjøre Høe op af bløde Enge, trække Mergel- eller Møgvognen, harve blødt Land om Joraaret, brække Hedejord, og overhoved til alle Slags Arbeider, hvor det kommer mere an paa Vedholdenhed end Hurtighed, eller som, efter deres Natur, ikke kunne gaar ras fra Haanden. Uagtet saaledes Studenes Værd som Arbeidsdyr er erkjendt, bemærker man dog overalt en Higen efter at holde Heste,

som kun nødtvungen modstaaes. Man undskylder sig med at Hestene ikke ganske kunne undværes for Kjørslernes Skyld, især naar Reiser med Producter skulde foretages ofte til fjerne Egne; at den lange Markvei, mange have, nøder til at holde Heste o. s. v. Men Hovedgrunden er nok den: at vore jydskke Bønder sætte en Ære og Glæde i at være godt kjørende. "Des Mannes erstes Glück ist doch ein gutes, kraftvolles, schönes Pferd."*)!

9.

Algerdyrkningssredskaberne.

Hjulploven, Trilleploven, Svingploven, Hr. Lindbergs Svingplov, Smeden Bendix Andersens Plov og Kraftmaaler, andre Redskaber.

Hjulploven.

Vi levere her Maalet og Beskrivelsen af en Plov fra Gjordingsherred:

Nasens Længde	3 Alen 2 Tommer
Sulens lodrette Høide fra Jorden til	
Nasen	— 13 —
Løbets Længde	— 21 —
Skjærets	— 14 —
Muldsjelens	1 — 18 —

Sulens Stilling afviger saare lidet fra den lodrette Linie, men Plovhovedet har derfor dog en temmelig stærk Tendens fortil, som tilveiebringes deels ved Langjernets Stilling i en Vinkel af omtrent 50° med Jordfladen, deels ved det lange Skjære og Muldpladen, som er befæstet til Sulen. Ligesom i den sydlige Deel af Veile: Amt udgjøre Lob og Skjære et Stykke og ere aldeles af Jern. Langjernet bliver befæstet ved den samme Ind-

*) Neergaards bekjendte Skrift om Hesteavl i Danmark.

retning, som under Navn af Laas er beskrevet i 1de Deel af dette Værk, men her kaldes Skode. Muldsjelen, der ved Hjælp af en Jernbøile kan modtage forskjellige Stillinger, bestaaer af et Stykke Brædt, som er aldeles lige, men som med sin bagerste Ende hæver sig saa høit, at Strygningen eller Jurens Lægning iværksættes med den nederste Kant. Den store Længde, Muldsjelen har, ansees fornøden til at faae Jurestrimlen i Sandjorder tilbørlig vendt. Handelen, Haandtaget eller Stjerten bestaaer, ligesom overalt i Sjælland, af et krumt Stykke Træ, der for neden er befæstet ved Hølsømmet til Lobet, og højere op har et Taphul, hvorigjennem Næsen gaaer. Den anden Stjerte mangler, men erstattes ved Plovkjeppen, som stikkes i fra den venstre Side, saa at Plovsføreren gaaer i Land. Hjulene ere af ulige Diameter, det ene 23, det andet 25 Tommer i Tvermaal, og næsten altid bestaaende med Jernskinner. Paa Næsen er anbragt en Saug, hvorpaa Tisten flyttes frem og tilbage; og til at iværksætte Sidestillingerne, har Axen bagtil en Gaffel. Stillingen af Hjulene selv skeer ved Steen, eller, som det i Sjælland kaldes, Slaaen, der er forsynet med 5 til 6 Huller ved Forspændingsstedet. En saadan Plov er sædvanlig forspændt med 3 Heste; dog seer man ofte kun to for, ligesom undertiden vel ogsaa 4. Af Ovenstaaende udgaaer, at det Characteristiske ved den beskrevne Plov bestaaer i følgende 3 Puncter: 1) den lange Muldsjel med sin særegne Stilling bagtil; 2) den Laas, eller den Indretning, ved hvilken Langjernet holdes fast eller stilles; 3) Hjulenes ulige Diameter.

Denne Plov er udbredt over største Deelen af Amtet, og Afvigelserne ere ubetydelige. I de Sogne, som ligge nærmest ved Colind, er Ploven den samme som i den tilstødende Østeregn. Muldsjelen er ubevægelig, men forsynet med en Krykke, en saakaldet Stryger, der lader sig slyde op og ned, og er noget udhulet, for desbedre at fatte eller vende Jurestrimlen. Hjulene ere lave og lige store. Hete Ploven noget klodset, men meget stærk. Hr. Secretair Sprechler paa Birkelyst har en saadan Plov, med hvilken han allerede siden 1818 har opbrækket 120 Tdr. Skovland, og mener endnu længe at faae Nytte af den. I Districtet Sønden for Ribe har Plovaasen en ualmindelig Længde, nemlig fra $3\frac{1}{2}$

til 4 Alen, og er næsten ganske lige; kun Spidsen boier sig lidt op ad. Løbet er af Træ, men stærkt beslagen med Jern; Handelen af Fagon som Svingplovenes, og det høire Hjul 6 Tommer større end det venstre. Forresten er Ploven meget net udarbejdet. Man pløier bestandig med 3 Heste for, ofte med 4; men Jorden er ogsaa altid noget sei: en Følge af Dyrkningsmaaden. Det er ikke ualmindeligt her at see Plovkarlen styre sit Redskab ved Stjerten eller Handelen alene, uden Hjælp af Plovstav; han gaaer da snart i Furen, snart i Land. I Møgeltonderfog ere Plovene, istedetfor Langjern, forsynede med en skarp Jerntrille, der sidder i en gaffelformig Jernstang, saaledes som Trillen paa Skuffeploven. Man troer derved bedre at kunne gennemskjære den seie Jordbund.

Trilleploven

er i Grunden ikke andet end en almindelig Dagplov, med en Trille istedetfor Forkærre, og den eneste Forskjel man bliver vaer, er, at Nasen er fuldkommen lige, samt almindeligviis kun 2 Alen lang. Enkelte Trilleplove ere vel indbrettede efter en mindre Maalestok, men dette er temmelig sjældent. Trillen eller Tilberen er af det Slags, som bruges ved Skuffeplovene. Nogle have begyndt at affkaffe Trillen, og pløie altsaa ganske uden Hjul.

Trilleploven er meget almindelig i Øster- og Vester Herred, hvor den næsten ganske har fortrængt Hjulploven. I Skads Herred bruges den ogsaa meget, og er endog i de sidste Aar trængt til Feuling- og Holsted Sogne. Naar og hvor dette Slags Plove først kom i Gang, veed ingen. At de allerede have været bekendte 1762, maa man slutte deraf, at salig Etatsraad Teilmann, i Manuskriptet af sin Beskrivelse over Skads Herred, omtaler Plove uden Hjul, som allerede i hans Tid begyndte at faae Indgang. Smidlertid er saameget vist, at Trilleploven først i de sidste 20 til 30 Aar ret har udbredt sig. Den almindelige Mening, som allerede i salig Etatsr. Teilmanns Tid var gjeldende, er at Trilleploven gaaer ligesaa let for 2 Heste, som Hjulploven for 3. Dog spænde mange endnu 3 Heste for Trilleploven, og ikke faa foretrække Hjulploven, der gaaer mere stadig,

især i et stenet Jordsmon, og kræver desuden mindre Ovelse at styre. Mueligen at Trilleplovens Opfindelse fornemmeligen skyldes den Besparelse af Træ, som dette Redskab giver Leilighed til, og som ved Beskytten af Jylland er af Bigtighed, hvorfor Plovene ogsaa her overalt ere stærkt beslagne med Jern.

Svingploven, Hr. Lindbergs Svingplov.

Pastor Fuglebe i Maltbæk, afbøde Proprietair Kampmann paa Sneumgaard, Eieren af Dyemos Hr. Lindberg, Cancellieraad Feddersen, Bestyrer af Grevskabet Schackenborg, Sognefogden i Fardrup ved Ribe, og 2 Mænd i Kjølst, Billum Sogn, havde, da Anmelderen bereiste Amtet, hver en Svingplov. De tre sidste have faaet disse Plove af det Kongl. Landhuusholdnings-Selskab. Hr. Feddersens Plov er, med flere andre Redskaber, sendt til Schackenborg af Greve Lerche, een af Grevskabets Administratører, og den finder megen Bisald. Ogsaa Hr. Fuglebe og salig Kampmann vare meget vel fornøiede med deres Svingplove. Hr. Lindbergs Plov er forfærdiget af ham selv med egne Hænder. Han ynder den fortrinligen, hvorover ingen vil forundre sig, siger han, thi hvo foretrækker ikke sit eget. Besskedent tilføier han, at det Held, han har havt til denne Plov, mere skyldes Lykketræffet, end hans Kundskaber i Saget. Efter Hr. Lindbergs Forsikkring gaaer Ploven let, lige og stadig, samt kan forfærdiges af enhver Landsbyhjulmand og Smed, og er ikke heller kostbar at anskaffe. Ploven har i enkelte Dele Lighed med den americaniske, men er dog langt massivere. Næsen har en Længde af 2 Alen 2 Tommer. Sulen er af Træ, og saa bred, at den lukker Land siden. Dens Stilling imod Jordfladen udgjør fortil en Vinkel af 112° . Lobet er 12 Tommer langt og Skjæret 10 Tommer, begge ere sammensmedede som paa den almindelige Plov i eet Stykke, og befæstede paa samme Maade. Muldsjelen er meget kort og stærk hvelvet, bestaaende af et Stykke Jernplade. Handelen er enkelt som paa den almindelige Plov, og anbragt paa samme Maade; men saa lang, at en lige Linie fra Spidsen af samme til Hælen af Ploven udgjør 2 Alen 18 Tommer. Paa venstre Side er anbragt en Krykke eller Arm, der træder istedet

for Plovstav, eller den anden Handel ved Svingploven, saa at Plovføreren gaaer i Land. Aas og Handel ere omtrent 3 Tommer i Kvadrat hvor de ere tykkest. For den, som maatte ønske at forfærdige en saadan Plov, tilføies endnu Maalet paa følgende Linier. Fra Spidsen af Sulen til Spidsen af Aasen er der 1 Alen 11 Tommer, fra Hælen af Ploven til Spidsen af Aasen 1 Alen 22 Tommer, fra Hælen til Hullet for Langjernet 18 Tommer, fra Hælen til den øverste, forbrede Kant af Sulen 12 Tommer, og fra Taphullet i Handelen til Spidsen af Sulen 18 Tommer.

Smeden Bendix Andersens Plov og Kraftmaaler.

I et Udslyttersted paa Sønder-Laurup-Mark, Gjording Sogn, boer en Smed, ved Navn Bendix Andersen, hvis mekaniske Snille vi allerede have haft Leilighed at omtale i Capitelen om Vandingsenge. Denne Mand har ogsaa søgt at forbedre Ploven, og, for at have en Maalestok ved sine Forsøg, tilslige konstrueret en Kraftmaaler. Bendix Andersens Bestræbelser ere især gaaede ud paa at formindskke Frictionen. Til den Ende er Landsiden paa hans Plov aldeles aaben, og Købet mangler ganske. Handelen naaer ikke til Jorden, men hviler paa et skraa stillt lille Hjul af Jern, omtrent $\frac{1}{2}$ Alen i Diameter. Hjulet bevæger sig i en skraa Stilling mod Furevinkelen, og udgjør saaledes egentlig Hælen af Ploven. Sulen er af Jern og uden Støttepunct for neden, men smedet sammen med Skjæret og Mulbjielen. Denne er ligeledes af Jern, med en svag Hvelving, og bliver smallere og smallere mod Enden. Aasen hviler forresten paa en Forkærre. Bendix Andersen paastaar, at hans Plov kræver $\frac{1}{3}$ mindre Kraft end de almindelige.

Forfatteren har seet Ploven. Indretningen med det lille Hjul viser unægtelig megen Sindrigheid, men det kunde dog let hænde sig at dette Hjul gik istaae, og saaledes flæbe istedetfor at lette Gangen. At Sulen forneden ikke er affivet, maa ogsaa gjøre Ploven usikkert til stærke Anstrængelser, hvilket Erfaring ogsaa allerede for en Deel har bekræftet; thi da Forfatteren besaae dette Redskab, havde Sulen netop et Par Dage i Forveien ladet

fig boie, saa at han maatte undvære den Fornøielse at see Ploven virke. Bendix Andersen meente imidlertid at kunne give Eulen en saadan Styrke, at dette Tilfælde ikke mere vilde indtræffe. Det bør ikke her lades ubemærket, at en Mand i det Slesvigske, som senere har faaet en af disse Plove, finder sig særdeles vel fornøiet med den, og finder især at den gaaer overmaade let.

Hvad Bendix Andersens Kraftmaaler angaaer, da koster den hverken 10 Daler Sølv eller Søbler, men bestaaer af en simpel Jernsjeber med Skala og Viser. En saadan Kraftmaaler burde havees paa enhver Gaard. Bendix Andersen fortjente Patent for sin Opfindelse.

Andre Redskaber.

Med Hensyn til andre Volsredskaber fremviser Ribe Amt libet mærkeligt. Forfatteren saae kun to Erstirpatorer, een paa Dymos og een i Møgelstønder. Paa Lindberggaard i Øster Herred skal dog ogsaa være een. Hyppeploven er mere bekjendt, men som oftest af en maadelig Construction. Sonden for Ribe bruger man endog Hjul for samme.

Harven er omtrent 3 Alen lang og $1\frac{1}{2}$ Alen bred, men bestaaer dog, ligesom overalt i Jylland, af to Dele, der kun ere forbundne ved Bolte. Hver halve Harv har 4 Buller, $1\frac{1}{2}$ Alen lange, med 5 eller 6 Tænder. Forspændingsstedet er paa den ene lange Side omtrent $\frac{3}{4}$ Alen fra et af Hjørnerne, hvor en Jernboile til dette Diemed er anbragt. Saaledes bevirkes at Harven overspænder næsten ligesaa stort et Rum, som om den var stirkantet, og at hver enkelt Tand trækker sin egen Ridse. For at forhindre at Hestene løste Harven under Arbeidet, anbringes almindeligviis Drættet $1\frac{1}{2}$ til 2 Alen fra Boilen. Brakharver findes kun paa de Steder hvor man brakker.

10.

Raae Jorder, deres Opdyrkning, Fremgangs-
maaden derved.

Som alle Hebeegne har Ribe Amt en stor Mængde raae, uop-
 dyrkede Jorder, sikkert ikke under Halvparten af det Areal,
 men yderst ulige forbeelte, som 1de Capitel viser. Det meste heraf
 har sandsynligviis aldrig været under Plov; thi de Spor af for-
 dums Dyrkning, man støder paa, ere høist ubetydelige. I Baar-
 basse Sogn paa Fittinge- og Colonie-Mærkerne, ved Hannevang
 i Billum Sogn, imellem Kjerup og Nørreboe i Tandrup Sogn
 og ved Orten i Barde Sogn, skal man endnu kunne finde Mærker
 af en tidligere Dyrkning; men dette er ogsaa alt hvad Forfatteren
 har kunnet efterspore. Selv har han paa sine Vandringer i Am-
 tet intet fundet, som kunde berettige til at antage Tilværelsen
 af fordums Gaarde eller Byer, der nu ikke ere til længere. Endog
 i de store Hedestænkninger, som mod Nord begrænde Slaugs-
 Malt, Gjording- og Skads Herreder, er Overfladen overalt raa
 og ujevn. Vel støder man undertiden paa lyngbegrøede Agre, men
 disse ere umiskjendelige af en yngre Oprindelse, eller Følgen af
 Opdyrkninger med Affetorv.

I ældre Tider blev der kun saare lidt opdyrket i Heberne,
 men siden Udflytningen og Merglingen kom i Gang, have Opdyrk-
 ningerne med hver Dag taget til, især paa kolde, siede, maars-
 agtige Jorder. Der gaves en Tid da man saa ivrigen arbejdede
 paa saadanne Jorders Opdyrkelse, at mangen Vesterboebonde
 kunde maale sig med Østerboerne i Productionen af Baarkorn.
 For en Deel har siden, nemlig i Aarene 1804 og 5, da Rugen
 saa aldeles feilede, var Baarsæden paa de merglede Jorder saa
 godt som Bondens eneste Hjælp. Paa en Bondegaard, kaldet
 Skjødberg, i Baarbasse Sogn, hørte Forfatteren fortælle, at
 man under den forrige Eier aarlig havde frembragt 150 til 200
 Traver Havre og Byg, alene ved at opdyrke siede Hebejorder
 med Mergel. De lave Sædepriser have vel senere gjort nogen

Forandring heri, men enhver, som har Mergel og rogenlunde kan overkomme at faae den gravet, opdyrker dog endnu et Stykke Hede aarlig.

Den Fremgangsmaade man følger, er i Almindelighed at afbrænde Lyngen om Foraaret. Saa snart Leilighed findes, bliver Jorden brækket. Nogle foretrække at nedpløie Lyngen, der ogsaa raadner ret godt paa denne Maade, men naar den er meget lang, eller Grunden meget ujevn, lader det sig slet ikke gjøre at pløie forend Lyngen er afbrændt. Et Aar ligger Jorden altid inden den kan besaaes, og er den først bleven brækket om Efteraaret, da $1\frac{1}{2}$ Aar. Dette Mellemrum benyttes til at føre Mergel paa de opbrudte Acre. Endelig bliver paa ny pløiet, og Jorden, hvis den ligger høit eller er tør, besaaet med Boghvede, men er den sidd, med Havre. Som oftest mislykkes begge Dele; thi Jorden er endnu for raa til at bære Sæd. Har der været saaet Boghvede, bliver der nu gjødet. De magre Egne benytte hertil Afsetorv og hvad der samles i Faareboden. Rugen, som følger, bliver almindeligviis fortræffelig, men Jorden maa endnu give de sædvanlige Kjørve inden den udlægges. Er et saadant opdyrket Stykke Jord beliggende i Nærheden af Gaarden, indlemmes det nu den gamle Agermark, og dyrkes i Forening dermed. Men var Jorden sidd og blev altsaa besaaet med Havre, tages enten først en Havrekjærv endnu, eller Byg saaes umiddelbar, hvorefter igjen følger 4 til 5 Gange Havre. Dog faaer sidste Havrekjærv undertiden lidt Gjødske for at udlægges med Klexer. Enkelte give ogsaa Bygget en tynd Gjødsfning. Nogle noies med at tage 1) Havre 2) Byg 3, 4) Havre, men alt uden Gjødske, eller ogsaa 1) Havre 2, 3) Byg 4, 5) Havre. Klexer bliver gjerne saaet med sidste Havrekjærv. Saaledes behandlede Jorder optages efter behørig Hvile under Dyrkning igjen, dog ved Hjælp af Gjødske, og med kortere Driftsaar, f. Ex. 1) Byg gjødsket, 2, 3) Havre. Men mange begaae desværre den Feil, at lade deres raae Jorder bære Sæd 8 til 10 Aar i Træk, uden at give dem mindste Erstatning for de forbrugte Kræfter. Det forstaaer sig, at et saadant Stykke Land er fordærvet for en lang Tid. Efter nogle Aars Forløb begroes det med Siv, og atter efter nogle Aar med Lyng.

I Almindelighed ere Opdyrkningerne foretagne i Forening med allerede organiserede Avlsbrug, og ved sig selv bestaaende Opdyrkninger have været temmelig sjældne, for det meste kun i det Smaa, ved nedsatte Parcellister. Consistorialraad Junghans kjender kun 5 Exempler af dette Slags i sit store Pastorat, for et Tidsrum af meer end 30 Aar. Salig Teilmann siger udtrykkelig: at kun nogle faa smaae Parceller ere opdyrkede paa denne Maade. Hr. Forvalter Botker paa Nørholm veed ikke at nogen Opdyrkning er foretaget, uden i Forbindelse med allerede bestaaende Avlsbrug, og Assessor Schrum har i sin Embedstid ikke oplevet et eneste Tilfælde af dette Slags. Et Beviis for hvad Forsatteren har anført betræffende Omfanget af Parcelleringen.

Det mærkeligste Exempel paa en Opdyrkning uden Forbindelse med et allerede bestaaende Avlsbrug, har Secretair Sprechler opstillet paa Gaarden Virkelyst i Seest Sogn ved Solbing. Gaardens Areal udgjør circa 284 Tdr. Land g. M., hvoraf de 54 ere Skov og Eng. Dette Areal bestaaer af sammenkjøbte Skovlodder, hvorpaa Seest Sogn er faa rigt. I nogle Aar flistede denne Gaard flere Gange Gierre, indtil omsider Hr. Sprechler i Efteraaret 1818 modtog samme. Til Dato (1828) har han opbrækket 120 Tdr. Land, hvoraf de 76 vare bevoxne med Buxke, og det hele fyldt med en overordentlig Mængde Steen. Buxkene have, foruden hvad der er brugt til at pøde med, forsynet Kjøkkenet og Bryggeriet med Brændsel i 9 Aar. Med Stenene er Gaardspladsen, som fuldkommen lignede et Morads, bleven broelagt, og desuden en Kjelder samt 60 Favn Dige opførte dermed. Et stort Forraad til kommende Brug haves endnu. Til Vandets Afledning ere i 10 Aar gravede 3162 Favn Grøfter af forskjellig Dimension, hvoriblandt 300 Favn Faskingrøfter og omtrent ligesaa mange Favn Hoved-Grøfter 3 til 4 Alen vide. Salt er der fjort 11200 Læs Mergel. En ny Markvei er anlagt, ligesaa en ikke ubetydelig Frugt- og Kjøkken-Have. Paa Anlægget af en Humlehave bliver arbejdet. Ogsaa Bygningerne ere forøgede med et Udhuus paa 16 Fag, hvori er indrettet et Locale til Meierie og en Hestestald. Et Huus paa 6 Fag er bygget i Skoven. Besætningen er for Diebliffet 25 Køer og 29 Unghoveder i 2^{det} og 3^{die} Aar, som ere tillagte paa Gaarden selv, samt 12 Heste og 20

Jaar. Køerne holdes tværede paa de med Klexer ublagte Jorder. Ungkvæget gaaer derimod under Vogtning paa den tilbageværende Deel af de uopdyrkede Strækninger. Men efterhaanden som Udlægget med Klexer tager til, vil Køernes Antal blive forøget og Ungkvægets formindsket. Allerede 1828 var den indavlede Mængde Foder saa stor, at et betydeligt større Antal Creaturer vilde have kunnet holdes, dersom Staldrum ikke havde manglet.

Ved de betydelige Opdyrkninger, Hr. Sprechler har foretaget sig, er han gaaet tilværks paa følgende Maade. Om Efteraaret eller om mueligt i Hundedagene er det gamle Fælg blevet brækket. Et Aar sildigere vendt igien, og i Løbet af anden Sommer jevnlig pløiet og harvet samt bemerglet og gjodsket, saaledes at Jorden til 1te August kunde findes beqvem til at modtage Sæd. Sædfølgen har været 1) Raps, 2) Rug eller Hvede, 3) Byg, 4) Kartofler, Urter, Vikker, Boghvede, 5) Byg og tilsidst 6) Havre, udlagt med Hvid- og Rødkleverfrøe. Hvorlænge Jorden vil komme til at hvile er uafgjort, saalænge saa megen raa Jord haves at opbrække endnu. Det vil maaffe forekomme een og anden, at dette Sædskifte er altfor udtærende. Men Udsalbet, siger Hr. Sprechler, har viist, at den gamle Skovgrund fuldkommen er istand til første Gang at give de omtalte Kjørve. Jorden vil desuden komme til at hvile længe inden den igien optages.

Meget betydelige Opdyrkninger ere foretagne af Kammerraad Hyldbgaard paa Lindberggaard i Øster Herred. Ved Udgrøftning, Mergling, Engenes Forbedring, Jordernes Udlæg i en kraftfuld Tilstand, seer man nu den herligste Sæd og det frodigste Græs, hvor før intet stod uden Lyng. Kammerraaden har desuden udmærket sig ved Opførelsen af gode, solide Bygninger, Haveanlæg, Træplantning o. s. v.

Med Hensyn til de Opdyrkninger, som af smaae Parcellister ere foretagne i Hederne uden Sammenhæng med allerede organiserede Avlsbrug, kan her i Almindelighed endnu tilføies, at til Arbeidsdyr sædvanligviis er brugt Stude, da Heste ikke vilde have kunnet holdes, og sikkert ført Parcellistens Undergang med sig. Jaar have af samme Grund udgjort Hovedtallet af Besætningerne, og de saa Køer, hvortil man i Forstningen maatte indskrænke

sig, ere kun langsomt forøgede, eftersom Græsmarkerne og Foderet forbedredes.

11.

Omsorgen for god Saaesæd.

Jorddyrkerne i Ribe Amt gjøre sig i Almindelighed megen Umage for at have god Saaesæd. Ikke nok at man udsøger de bedste og reneeste Agre, og lader dem blive tilbørlig modne, mange stræbe endydermere at faae hvert Aar noget fremmed Sædekorn kjøbt eller tilbyttet. *) Kun med Hensyn til Boghveden synes man at være af andre Tanker; thi ofte bliver alene Affaldet ved Rensningen saaet. Omsorgen for at skaffe sig god Sæderug er derimod saa stor, at nogle Egne drive en temmelig betydelig Handel med denne Artikkel, som dog ved de senere Trængsels-Aar er bleven noget indskrænket. Byerne Tandrup og Billum, samt Lunde- og Dvong Sogne, i Vester Herred, levere især fortrinlig Rug til Sæd. Hodde- og en Deel af Andsager Sogn i Øster Herred, samt Grindsted- og Grene Sogne i Slaus Herred, ere ligeledes berømte for deres Sæderug. I Andst Herred levere Byerne: Leierflov, Høirup, Eggholdt, Store Andst og Bække den bedste Rug til Sæd. Det samme gjælder om Tislund og Drosdrup i Malt Herred, Terp og Nøråe i Gjording Herred.

*) Kammerherre Dyring paa Vandrupgaard lader hvert Aar frist Sæderug komme fra Provstiet.

12.

Mindre almindelige Sædearter, Foder- og Handels-Planter *).

St. Hans- og Provstie-Rug ere prøvede af Mangfoldige, men kjendt disse Sædearter ved god Gjødelse ret godt lykkedes, sandt man dog at Jorden for meget blev medtaget, og at Halmen var for grov til at tjene som Fodringsmiddel. I Hedeegnene udgjør nemlig Rughalmen et af Creaturerne Hovednæringsmidler, og at strøe med Halm er ikke at tænke paa; alt, indtil sidste Straa, maa opfodres. Det er altsaa af Bigtighed at frembringe et saadant Foder, som Creaturerne kunne fortære. Paa Grund heraf have de fleste igjen afslagt hine Sædearter, saa at Provstierugen endnu kun findes i nogle af de bedste Sogne af Andst Herred**.) Man fandt desuden ikke at den frembragte Rug var bedre end den gamle jydsk.

Af andre fremmede Sædearter dyrkes saare lidet. I nogle af de bedste Byer af Andst- og Malt Herreder kan Bonden saae 1 Skp. Hvede, Kerner eller Vicker, men det er ogsaa alt. Enkelte Landmænd udenfor Bondestanden besaae maaskee 1 Tde. Land eller 2 med Hvede. I Marsten saaes kun sort Havre og paa Fange Baarrug. Paa Maae dyrkes lidet Bønner.

Blandt Foderplanterne har Kleveren meest udbredt sig. Dog er det kun i de med Mergel opdyrkede Lavninger i Hederne at denne Plante dyrkes. Den lykkes her ret godt, og det er ikke sjældent at see den herligste Klever vegetere, hvor for intet uden sort Lyng var at træffe.

Spergel bliver neppe noget Steds dyrket, men vorer overalt vildt imellem Baarsæden. Har Forsommeren været tør, saa at

*) Hvilke de almindelige Sædearter ere, see herom Slutningen af 5te Afsnit.

**) Selv i de gode Byer ved Møgeltonder foretrækker man den almindelige Rug som mindre udtærende.

Sæden er bleven forknøt, og der efter St. Hansdag indtræffer Regnveir, kommer Spergelen i Mængde frem og overtrækker Markerne. Man avler saaledes i det mindste en Mængde herligt Foder. Der ere dem, som paastaar at Spergelen, saaet eller usaaet, kun trives i fugtige Sommer, eller maa saaes silbigt for at lykkes.

Kartoffelavlén gjør kun lidt Fremgang, og almindeligviis dyrker Bonden kun saa mange Kartosler, som han behøver til sin Huusholdning, ja det er ikke længe siden at denne Rodvært endnu alene fandtes i Haver. Smidlertid har Ribe Amt dog enkelte Exempler paa en mere udbredt Kartoffelavl, og Resultaterne af disse Forsøg ere saare tilfredsstillende.

Hr. Laurup paa Estrup var een af de første, som begyndte at drive Kartoffelavlén efter en mere udvidet Maalestok. Han lægger aarlig en 10 til 12 Tdr. Kartosler, men gjøder altid dertil, da han finder, at til ingen Sæd betaler Gjødslen sig bedre. At Kartofflerne efter Gjødslen skulde blive ilbesmagende, maa han modsiges. *) Paa skarpe Sandjorder har han vel ikke dyrket Kartosler, men dog altid paa et let Jordsmon. Erfaring har lært ham, at Høpning langt fra at skade, tvertimod meget fremmer Kartosflernes Gistrighed. Af samme Mening ere overhoved nok alle Landmænd i Ribe Amt; thi overalt blive Kartofflerne hippede. Hr. Laurup har saaet Rug og Hvede efter Kartosfler, og begge Sædearter med meget Held.

I Varde blive Kartosfler meget dyrkede. Man seer her hyppig store Stykker, paa en Tde. Land eller to, tillagte med denne Vært. Nogle gjøde, andre ikke, men i saa Fald komme Kartosflerne altid efter 1te Kjørn Rug. Med Glæde bemærkede Forfatteren hvor godt Kartosflerne i den tørre Sommer 1826 havde holdt sig paa den sandige Grund. En Borger avlede 80 Tdr. efter 5 Tdr. Sæd, uden at have gjødet dertil. Den samme Mand har flere Gange avlet 20 Fold. Men Varde Mark er i en god Gjødningsstand.

I Stendrup, Feuling Sogn, har Gaardmand Niels Borre allerede i nogen Tid dreven Kartoffelavlén temmelig vidt, og afsætter mange Læs Kartosfler. Jens Nielsen Møller i Thistrup

*) Forfatteren ligeledes. End ikke den stærkeste Gjødsning med Gaaremøg har bevirket nogen Afsmag ved Kartosflerne.

Sogn har allerede bragt det saa vidt, at han avler en 70 Edr. aarlig. Christen Thomsen i Bang, Nykirke Sogn, lægger aarlig 12 Edr. Kartoffler. Niels Christian Henriksen og Peder Kjær i Kjølst Billum avle almindeligviis hver en 100 Edr. Kartoffler.

Det nyeste Exempel paa en udvidet Kartoffelavl skyldes Hr. Lindberg paa Dyemos. Han var den Første i Egnen, som begyndte at klatgjødske til Kartoffler. Sagen fandt saa meget Bisald, at mange af hans Naboer, især i Landsbyen Tang, allerede have bragt det til at avle 100 Edr. Kartoffler i et Aar. Man dyrker her en stor aflang Art med opretstaaende Top, som stammer af 3 fra Nøvemølle ved Randers hidbragte Kartoffler.

Saa heldigen disse Begyndelser i en hidtil næsten ukjendt Dyrkning have været, saa meget maa man dog beklage, at ingen endnu har tænkt paa at lade Diemedet dermed blive Creaturenes bedre Pleie. Næsten alle de, som paa de anførte Maader have drevet Kartoffelavl, have kun tænkt paa at frembringe et Product til Salg, og kun naar Udsætning har manglet, ere smaae Forsøg gjorte med at fede Creaturen.

Under Krigen, da Tilførsel manglede, gjorde Hø- og Hamp- Avlen temmelig Fremgang. Men med den gjenvundne Fred, har denne Sag igjen tabt sig meget. Som Grund herfor anføres, at den frembragte Hø og Hamp var af en altfor ringe Kvalitet til at lønne den anvendte Umage; ligesom overhoved at Jorderne ere for magre til at tilstede Dyrkningen af Handelsvæxter.*) Imidlertid er der mange Bønder endnu, som saae een til to Skjepper Hørfroe, et Resultat, som vist alene kan tilskrives Brugen af Mergel. I de østlige Sogne af Andst Herred er Høavlens paa samme Fod som i Østregnen, det vil sige, en Bonde saarer 2 til 4 Skpr. Hørfroe. I Marskbyerne er denne Dyrkning aldeles ukjendt.

Ligesom i andre Dele af Riget, foranledigede Sædeprisernes stærke Fald for nogle Aar siden, at enkelte Landmænd i Andst Herred og i Nærheden af Møgeltonder begyndte at saae Raps. Selv Bønderne i Seest ved Kolding lode sig forlede til at dyrke

*) Den liden Hø, her dyrkes, frembringes alene ved Hjælp af Gjødske, som føres om Efteraaret paa Grønlandet og nedploies. En ny Ploining om Foraaret gaar foran Udsæden.

denne Sæd. Men ogsaa dette er nu forbi. Uheld af alle Slags tilintetgjorde snart de glimrende Forhaabninger, man havde gjort sig, og kjed af at vente længere, holdt man endelig op at speculere paa Rapsen. Saavidt det er Forfatteren bekjendt, er Hr. Sprechler paa Virkelyst den eneste, som vedbliver at dyrke Raps. Skjondt ogsaa han har fristet megen Uheld, haaber han dog endnu altid engang at høste Fordeel af sin Rapsavl, og hans Forhaabninger stige, jo flere der nedlægge denne Sæd. Slaaer Rapsen feil, har man dog altid, siger han, en ypperlig Bygmark. Saaledes gave i Aaret 1827 11 til 12 Tdr. Land mislykket Rapsjord paa Virkelyst 150 Tdr. Byg. Hr. Sprechler anseer de store Blade, Rapsen, naar den staaer godt, om Vinteren taber, som en ikke ringe Erstatning for den Kraft, denne Sæd berøver Jorden.

13.

Sygdomme hos Kornet.

Rust, Brand, Orm i Havren.

Samtlige Indberetninger fra dette Amt stemme deri overeens, at Rust i Rugen i den senere Tid ikke har anrettet synderlig Skade. I det første Decennium af nærværende Aarhundrede var denne Sygdom mere almindelig. Nu spores den kun paa lavtliggende Jorder, ved Siden af Moser eller Kjør. Aarsagen til denne Sygdom tilskaae de Fleste ikke at kjende, eller ogsaa de tilskrive den Veirligets Indflydelse, Luftstrømme, fugtig Taage og andre Dampstændigheder, som det er udenfor Landmandens Magt at forebygge eller modvirke. Berberissen findes saa sjeldent og i saa ubetydelig Mængde, at denne Væxt ikke her, som andre Steder, er bleven til et Tvistsens-Objekt.

Brand (Stovbrand) træffes nu og da, snart mere snart mindre, imellem Bygget og Havren, men anretter aldrig betyde-

lig Skade. Rugen lider saare sjældent af Brand, Hveden derimod mere. I Ribe Amt er det en almindelig antaget Mening at Stovbrand forarsages af umodent Sædekorn. Hr. Lanttrup fortæller hvorledes han engang fra et fremmed Sted modtog nogle Ekpr. Hvidhavre til Sæd. Men da i samme befandtes en stor Mængde grønne, umodne Kærner, lod han Havren omkaste og sortere i to Dyrger, som bleve saæde hver for sig. Afgrøden efter den ringere eller umodnere Dyrge blev fuld af Brandar, efter den bedre eller modnere ligesom i hele den øvrige Havresæd, var ikke et eneste brandigt Ar at opdage! At Gjødskan efter det fede Marsskud skulde forarsage Brand i Rugen, som i een af de til Landhuusholdningselskabet indkomne Beretninger omtales, har man overalt forsikket Forsfatteren ikke at have bemærket. Derimod ansees Brand at smitte. Hr. Junghans siger, at Brand fornemmelig spores paa høie, skarpe Marker, og uleder heraf, at ogsaa de sunde Kærner give Brandar, thi siger han: de svage, umodne Kærner mangle Kraft til at komme frem paa et saadant Jordsmån, og visne hen førend Branden kan bemærkes. Branden foranlediges altsaa her af Svækkelse, som igjen kommer af Jordens Magerhed.

Salig Teilmann fortæller hvorledes Havren undertiden, især i kolde Foraar, ødelægges af Dm. I Aaret 1801 blev saaledes Havren paa Endrupholm aldeles fordærvet, og tog endnu Aaret efter megen Skade. Siden ere Dmene ikke bemærkede førend 1822 og 26. Det skal være Larven af *Pipula oleracea* Lin. Saavidt Teilmann. — Paa nærmere Forespørgsel har Forsfatteren bragt i Erfaring, at det i Ribeegnen ansees som en bekjendt Sag, at Havren, naar der mangler Regn i Bladtiden, meget lider af Dm. I Marssken er en god Regn tilstrækkelig til at lade Sæden forvinde Bibet af Dmene. Men paa en maaret eller tørveagtig Jordbund er Skaden som oftest uløselig. Mergel ødelægger Dmene, og en tidlig Udsæd skal beskytte Havren imod deres Angreb. Man vil endog paastaae, at de Kærner, som af Hestene dybt nedtrampes, undgaae Faren, hvoraf man da kunde slutte, at Nedploining vilde være gavnlig. Dmene betegnes som smaae og graaladne. Pastor Stokholm fortæller, at disse Dme sjelden anrette megen Skade paa Græsset i Marssken saavel

som paa Vinter- og Baarsæden paa Sandmarkerne. Selv i Haverne afbide de Kaaalplanterne lige i Jordfjeldet.

14.

Regler hvorefter Sæden høstes.

Hovedreglen er: at høste saasnart Uffald maa befrygtes. Ved Rugen giver dette sig tilkjende derved, at der ingen Saft i Straaet er længere end til det andet Knæ, eller ved den bekjendte Prøve med Hatten. Bygget taaler ikke at staae længere end til Knæerne i Straaet blive gulbrune, og Vippen falder (nikker). Begynde Vipperne at brække, er Bygget overmodent. Havren er det Tid at høste saasnart Hasen gaber. Boghveden, naar de fleste Kjærner ere sorte. Den har da et vist flimlet Udseende, hvorfor man ogsaa siger om Boghveden, at den skal høstes naar den seer ud som en flimlet Hest.

Comparative Forsøg med forskjellige Grader af Modenhed ere ikke anstillede. Man holder for at Sæden bør blive saa moden som mueligt. Sæd, der er bestemt til at opfodres, lader man imidlertid ikke blive fuldmoden, i den Tanke at det grønne Straa vil erstatte Uffavnet af Kjærner. Men erfarne Dvægholdere give dog den fuldmodne Sæd Fortrinet. De af Cadet de Vaux saa lovpriiste Fordele ved en tidlig Afmeining af Sædearterne, have ingen Tiltro fundet her. Dersom det virkelig forholdt sig som denne Lærde siger, maatte, mener man, dette for længe siden være bemærket hos os, thi hvor ofte høster ikke Bonden sin Sæd førend den er moden, og dog er det netop dennes Korn, som meest badles. Ja der menes endog at Rugen, naar den ikke bliver fuldmoden, er vanskeligere at opbevare. At lade Rugen længe staae paa Marken, efter at den er høstet, for at eftermodne, ansees desuden som noget meget misligt, da denne Sædeart saa l.

spirer. Afbøde Agent S. B. Bruun i Afsens, en Mand, som med Energie og Talent førte en betydelig Kornhandel, har forfikkret Forfatteren, at man i Engeland og andre fremmede Lande seer næsten mere paa en lys Farve af Sædevarerne end paa Vægten. Men denne Egenskab ved Kornet vil ikke opnaaes, naar Sæden skal staae og blive overmoden. Det kommer derfor nok her, som ved saa meget andet, an paa at træffe den rette Middelvei.

15.

Kornvarenes Bessaffenhed, deres Rensning, Tørring, Forædling.

Efter et Gjennemsnit af 8 forskjellige Angivelser veier Rugen i Ribe Amt $12\frac{1}{2}$ Lpd. Den laveste Vægt er 11 Lpd., men gjælder kun for de kolde Jorder i nogle af de østlige Sogne af Andst Herred. Den høieste Vægt er 14 Lpd., dog meget sjelden, f. Ex. i Grindsted Sogn. I Vester Herred veier Rugen sædvanligviis 13 Lpd., i Maltz og Gjording Herreder 12. Naar nogle af de østligste Sogne af Andst Herred undtages, er Rugen altid meget reen, og især fri for Heire og Klinte. Ras (*Rhinanthus Christa galli*) er det eneste Ukrud, som undertiden deri findes. Rjærnerne ere smaae, men meget faste i Melet og tyndskallede. Brødet er af en lys Farve og saare velsmagende. Sigtebrødet nærmer sig i Hvidhed Hvedebrødet. Ifølge heraf maa Rugen i Ribe Amt altsaa betragtes som en fortrinlig Vare. Men derfor at ville udbrede denne Rugart til gode, frugtbare Egne, er neppe rigtigt. Rugen i Ribe Amt fylder vist ganske Jordbunden sin nærværende Bessaffenhed. En daarlig Figur maatte desuden den førte, forkynte Rug fra Vesteregnet gjøre ved Siden af den frodige, lange Provstierug.

Uf en ringere Qvalitet er Bygget. Det er ikke saa reent, da man undertiden finder Træ af Ridsle derimellem, eller, naar det er voxet paa fide Steder, af Pileurter. Det veier ikke heller meer end 9 til 10 Lpd. En Vægt af 11 Lpd. er meget sjelden, og Jorden maa da være i en god Gjødningsstand. Bygget er gjerne noget tykkallet og spidst.

Sandhavren fra de skarpe Egne veier neppe 7 Lpd., og er meget langbenet o. har et langt Skjæg. Blandingshavren fra de bedre Byer i Maltz og Andst Herreder veier 8 Lpd.; 9 Lpd. er en sjelden Vægt. Den sorte Marsshavre veier fra $7\frac{1}{2}$ til $8\frac{1}{2}$ Lpd. Den er meget nærende, og gaaer for en fortrinlig Vare, som især finder Uffætning i Engeland.

Boghveden veier sjelden under 9 Lpd., almindeligviis 10, ofte 11, ja undertiden endog 12. Denne Sæd er ofte meget svang. Heraf den store Forskjel i Vægten.

Sædvanligviis renses Kornvarene ved Kastning og Sædning, og da der voxer meget lidt Ukrud imellem Sæden, ere disse Midler som oftest ogsaa tilstrækkelige til at faae Kornet godt rensed. Kornharper havez hift og her, især hos Kjobmændene, men Rensmaskiner ere endnu meget sjældne. Anmelderen traf heraf kun tre Exemplarer, nemlig et paa Estrup, et i Bækholting Pstgd. og et paa Noigaard i Geesten Sogn. Det sidste er forfærdiget af en Snekker i Omegnen, og forsynet med to Sold, hvoraf dog det nederste eller store Sold er ubevægelig. Knaghsulene ere af Træ, og Maskinen saaledes indrettet, at den lader sig stille ad i 3 Dele, en Fordeel, der gjør den beqvem til at transporteres paa Køsterne. Prisen er 12 Rdlr. Ert. Denne Maskine bliver meget roest af dens Eier.

En Tørreanstalt findes i Ballum, tilhørende N. Brodersen og N. Gram, som bruge den til at tørre Sæd for at udføres til Island. Den er indrettet til at tage 6 til 7 Tdr. Rug. Sin Skatterug tørrer Bonden i Dvnen. Den Boghvede, som er bestemt til Gryn, tørres for det meste ogsaa paa samme Maade, ligesom frist indhøstet Rug, der strax skal bruges. Videre Tørring af Sædevarene finder ikke Sted.

Noget Byg bliver, især i Skabs Herred, foræblet til Grubbegryn, og gaaer i Handelen, fornemmeligen til Norge; dog ikke

længere i den Mængde, som under Krigen. Det er især Møllerne, som besatte sig med denne Speculation, og norske Skippere, som skaffe Affætning. Med Boghvede finder undertiden det samme Sted, dog ikkun i det smaa, for at affættes i Kjøbstæderne, naar Landmanden troer derved at kunne gjøre sig nogen Fordeel. Deboerne hente ogsaa endeel Fodekorn i malet Tilstand fra Fastlandet.

Vægtfaale til at bestemme Sædens Vægt med, ere temmelig almindelige, og hver Kjøbmand har en saadan. Man bruger i Almindelighed den hollandske, som allerede fra ældre Tider af, da Handelen paa Holland florerede, skal have været i Brug paa alle Herregaarde i det vestlige Jylland. Efter Vægt kjøbes fornemmeligen Boghvede, som saa let skjuler meget svangt Korn.

16.

Producternes Affætning.

Torve, Udfibningssteder; Vanskeligheder ved Ud- og Indfibningen; Landtransport; Vandtransport; Ribe, Varde, Fanø, Hjerting; Forbrug i Landet selv; Handel, Optjeb ved Prangere, Biskerkammer, Høkere, Baarbasse Marked, Priser.

Torve og Udfibningssteder.

Største Parten af Amtet har ikke at klage over Mangel paa Torve eller Udfibningssteder. For Vester-, Øster- og Skads Herreder, altsaa et Gladerum af omtrent 25 $\square$ Mile, er Varde et meget beqvemt Punct at føre Producterne til. Denne Bye ligger saa godt som i Midten af disse 3 Herreder, saa at saa have over 3 Mil til Kjøbstad. Her findes desuden en Mængde Udfibningssteder, saasom ved Nymindegab, Høe, Zanderup, Hjerting, Strandbye, Maade, Gammelbye og Naaborghuus. Fanø er

ikke længere fra Fastlandet, end at de Dele af Gjorbing- og Skads Herreder, som støde til Havet, saare let kunne føre deres Producter dertil. I den sydvestlige Deel af Amtet ligger Ribe med Ladepladsen Dvornsteen ved Ribe Aae, og mere sydlig Ballum, Høier og Løndern. For Malt- og Andst Herreder ere Brænderierne i Skodborg, Jels, Østerbyegaard og Stave, hiin Side Grændsestjeldet, saare beqvemme Affætningssteder for Kornvarene. Desuden have mange af Beboerne i Andst Herred ikke over 1 Miil eller 2 til Gølding og Christiansfeld. Det er saaledes egentlig kun Slaugs Herred og de nordlige Partier af Andst- Malt- og Gjorbing Herreder, altsaa den mindst befolkede og magreste Deel af Amtet, der maa savne Fordelen af beqvemme Torve; thi man kan nok antage at de fleste her have 4 til 6 Miil for at komme til Gølding eller Varde. Smidlertid er denne Mangel saavidt mueligt afhjulpen ved et Marked, som aarlig i August Maaned afholdes i Vaarbasse.

Vanskeligheder ved Ud- og Indskibningen.

Stranden ved Bøstervhavet er nemlig overalt i en betydelig Udstrækning saa flad, at det intetsteds er mueligt at anlægge Broer eller Havne. Iisgang og Hoivande vilde desuden snart ødelægge alting, da Neden overalt er aaben. Ud- eller Indskibning kan derfor kun skee med fuld Flod eller fuld Ebbe. Med Ebbe kjøre Vognene lige til Skibene, som da ligge ganske tørre, med Flod maae Baade og Vogne bruges. Det første er det almindeligste; det sidste finder sædvanligvis kun Sted naar store Skibe ligge langt ude. Til Varde og Ribe kunne ingen Skibe af nogen Størrelse komme; der maa lodses ude i Søen eller ved de nærmeste Ladesteder, og kun for smaae Fartøier, der ikke stikke over 3 Fod, er det mueligt at løbe ind eller ud af Aerne, og endda kun med fuld Flod. De Skibe, som ere bestemte til Ribe, ankre ved Skjøgum, $\frac{1}{2}$ Miil, og naar de ere store, ved Hjelbsstrand, 1 Miil fra Naemundingen. De, som føre Vare fra Varde, standse ved Hjerting. Lødsning og Ladning skeer da ved Baade.

Fuldkommen at afhjælpe disse Mangler, er ikke at tænke paa. Hvad Indseilingen til Ribe og Varde angaaer, da vilde det ikke

være nok at give Naerne et bybere Leie, hvilket maaſkee vel var gjørligt, Grundene ud i Søen maatte ogſaa kunne ſkaffes bort. Men Havet vil raade her. Ved paaſkommende Storme flyttes Sandbankerne ſnart til een, ſnart til en anden Side, ſaa at undertiden endog Strøm- eller Fjordmundingerne tilſtoppes. Vel ere ſaadanne Standſninger kun temporaire; thi har Havet etſteds kaſtet en Sandbanke, ſkaffer det ſig nok et Udløb igjen. Men dette forvolder dog altid mange Ubequemmeligheder, og viſer hvor precaire alle Foretagender til at forbedre Indſeilingerne ved Strøm- eller Fjordmundingerne paa Jyllands Veſtkyſt maae være. Ved Varde har man inddæmmet Naen til et ſnævrere Udløb, for at tvinge Strømmen til at ſkjære ud og holde Seilbybet ryddeligt. Naen er beſuden godt oprenſet. Men noget ſtort vil dog vanſkelig her ved bevirkes. Nibe Naen derimod holdes ikke tilbørlig oprenſet, og Indløbet er iſær meget tilſtoppet. Vel haves en Mudderpram, men det lidet, 2 Mand, hver med en Spade, udrette, er neppe Dmtale værd. Maaſkee at Dverſkjæringen af den ſtore Bugt, Naen ved Ribeholme ikke langt fra dens Udløb gjør, kunde give Strømmen en ſtærkere Fart, og ſaaledes Sandet ved Naemundingen ſkaffes bort. *)

*) For dem, ſom denne Materie intereſſerer, opſætter Forfatteren her hvad Nibe Byes høit forſjente Toldinſpecteur Hr. Bøgh har meddeelt ham denne Sag betræffende. Hr. Inſpecteuren antager at Indløbet lige fra Etjogum til Nibe kunde opmuddres, ſaaledes at Etibe paa 300 Tdr., eller ſom ſikke 5 Fod, kunde beſeile Naen. Naar undtages Nibe Grunde udenfor, og den ſaakaldte Teilholm inde i Naen, hvilke to Grunde beſtaaer af Sand, er Bunden overalt flæget. Men af benævnte to Sandbanker udgjør den førſte dog ingen ſtor Strækning, og den ſidſte er ſaa ubetydelig at Sandet i ſaa Dage kunde ſkaffes bort. I Naen ſelv findes kun enkelte Steder Grunde, ſom vanſkeiggjøre Seiladſen, for Neſten dybt Vand imellem diſſe, ſaa at her altid kan ſeiles med fuld Floed. Kun enkelte Steder alſaa behøver Naen at oprenſes, og bleve Nibe Holme gjennemſkaarne, vilde Strømmen nok holde Udløbet ryddeligt. Ved Faſſiner, eller ſaaledes ſom det nogle Steder i det Holſteenſke ſkeer, ved Inddæmninger nogle Favn fra hinanden paa begge Sider af Udløbet, vilde Mudderet kunne tvinges til at ſamle ſig bag diſſe og groe ſammen. For 5 til 6000

Betræffende Ladestederne, da er der ikke videre at gjøre, end forbedre Veiene til samme og skaffe faste Kjøreveie ud i Søen hvor Grunden er klæget. Sidste er nylig fæet ved Raaborghuus, til hvilket Arbeide en stor Deel af Omegnen har bidraget. Saadanne Veie, som anlægges af Steen og Gruus, maae imidlertid ikke tænkes anderledes end at Floden daglig overflyder dem, men da de kun ere lidet høiere end Strandfladen, faaer Vandet ikke Leilighed at skjære i og beskadige dem. Ogsaa Høier har faaet en saadan Wei. Hjerting trænger ikke dertil, da Grunden er fast.

Landtransport.

Meget er udrettet til Veienes Forbedring, men meget staaer endnu tilbage at gjøre. De fleste af Landeveiene ere i en ganske god Stand, og tvende Stykker Chaussée paa 3 til 4 Mil ere endog bragte tilveie imellem Ribe og Kolding, men desmere trænge, i de fleste af Amtets Herreder, de Veie, Bonden har at fare ad, til en høist nødvendig Forbedring. Saaledes de vigtige Landeveie imellem Varde og Ribe, og Ribe og Tøndern. Første er paa mange Steder saa sandig at den kun med Noie befares. Sidste er, i store Strækninger, ikke alene aldeles concav, men sænker sig endog ofte 1 til 2 Alen under Vandspeilet af det omsiggende Terrain. En Lykke endnu at Grunden er saa sandig, hvilket de arme Dyr, som her daglig trække, dog igjen maae bøde haardt for. Ved Ribe mangler endog Broe, saa at Passagen om Vinteren ofte standses, og Creaturerne om Efteraaret maae svømme til og fra Græsgangene. I Andst Herred, et af de bedste af Amtet, ere Veiene, især om Vinteren, næsten ufremkommelige, og at de ikke ligeledes ere det i Maltz, Gjordingz, Slaugsz og Skabs Herreder skyldes ene den sandige Grund. Dog var der i Alsessor Schrums Tid gjort en god Begyndelse med at forbedre Veiene i Maltz og Gjording Herreder, og at Sagen ikke er bragt videre,

Species kunde formodentlig det hele bringes i Stand. Pengene kunde forrentes ved en rimelig Havneafgift, og i Tiden tilbagebetales ved Salget af det Land, som blev vundet ved Gjennemskæringen af Holmene og Udlobets Inddæmning.

ligger vist alene i det vidtloftige Chaussee-Arbejde, Bønden i de sidste Aar har været plaget med. Ganske anderledes forholder det sig med Øster- og Vester-Herred. Dette District er gennemskåret af ligeløbende, indgroftede, faste Veie, saakaldte Vaser, som sætte næsten ethvert Punct af denne Egn i Forbindelse med Central-punctet Varde. Denne Velgjerning skyldes salig Justitsraad Fogtmann, en Mand, som ansaae det ikke mindre for sin Pligt, af yderste Kræfter at paastynde almeengavnligge Foranstaltninger, som at paasee Overholdelsen af de kongelige Befalinger.

Med Grund kan her spørges: om det Arbejde, der er medgaaet til Chaussee-Anlæggene imellem Ribe og Kolding, ikke langt hensigtsmæssigere havde været anvendt til Biveienes Forbedring i Andst-, Malt- og Gjording Herreder? Saalænge Veianlæggene fuldføres paa den nu brugelige Maade, synes Participanterne ved et saadant Arbejde at have den største Ret til at høste Frugterne af deres Slid og Slæb. Men dette er langt fra at kunne gjælde i nærværende Tilfælde. Landeveien imellem Ribe og Kolding er en i sig selv ubetydelig Communicationsvei, som, hvad Passagen til Ribe angaaer, meget lidet afbenyttes af Landboerne især paa den jydsk Side, og til Kolding slet ikke af Bønderne i det Slesvigsk, fordi Kongeaen spærrer alle Udgange dertil. Denne Vei gennemskjærer desuden fra Faldingbroe til Ribe et af de mindst befolkede Strøg i Egnen. Hertil kommer endnu, at de Slesvigsk Bønder ikke have bidraget noget til Anlæggets Fuldførelse, saa at Byrden er falden de jydsk Bønder saa meget tungere. Ribe vil denne Vei saare lidet hjælpe, da Byen har meget lidt Tilførsel fra denne Kant. Kun Embedsmændene og enkelte Andre, som have Grinde i Ribe, kan Veien nu falde lidt mageligere! Vilde man endelig have en Chaussee i Ribe Amt, hvorfor da ikke lade den gaae fra Hjerting *) til Kolding. En saadan Vei vilde paa en vis Maade have sat Vesterhavet i Forbindelse med Østersøen, hvilket aldrig vil opnaaes fra Ribe af, fordi Seiladsen dertil er for vanskelig og ubetydelig. Til Hjerting derimod ankomme ikke saa faa Varer, bestemte til Østeregnet. Endelig vilde en saadan Chaussee, ved at gennemskjære Amtet, saa

*) Et af de bedste og meest søgte Ladesteder i Ribe Amt.

godt som i bets Midte, have aabnet alle Afgangen til Hovedudførselspuncterne i Øster og Vester. Kort, et saadant Foretagende vilde altid have ladet sine nogen Nytte.

Men i Almindelighed talt, er nok Fordelen af Chausseer for Jylland endnu meget problematisk. Hver Gang Forfatteren seer et Stykke Chaussee, kommer han uvilkaarligen A. Youngs Utring ihu, i Beskrivelsen af hans Reiser i Frankrig, at det dog vist havde været bedre om de øde Marker ved Siden af de pragtfulde Landeveie havde været dyrkede, og Veiene lidt mindre gode. Nu er vel Danmarks Tilstand himmelvidt forskjellig fra Frankrigs i hiin Tid. Men ere vi endnu ikke komne saavidt, at Anlægget af saadanne Veie kan skee uden Hoveri, saa bør ikke heller den Smule Kraft, vi ere i Besiddelse af, berøves nyttigere Foretagender. Af døde Pastor Hoirup i Skanderup Amt siger, at Mergelens Brug har meget aftaget, paa Grund af Chausseearbeidet. I Weile Amt klages ligeledes hoit over den Tidsspilde og Forsømmelse, Chausseearbeidet foraarsager Landmanden. Overhoved udkræver ikke heller Landtransporten i Jylland saa kostbare Veie, naar kun de gamle behørig vedligeholdes.

Vandtransport.

Af de mange Aaer, som gjennemskjære Landet, blive ingen afhenyttede til Transporten af Producterne. Varde Aae kunde maafee gjøres seilbar, men for Dieblicket sikkert ikke med Fordeel, da de Strøg, som Aaen gjennemløber, ere alt for magre og lidet dyrkede, til at Transporten af Landmandens Overskud kunde lønne et saadant Foretagende. Sneum Aae vilde maafee med mere Fordeel kunne indrettes til Pramsfart. Kunde de smaa Far-toier, som hente Løv ved Ladestederne, seile to til tre Miil op ad Aaen, vilde en Mængde Kjørsler blive sparte. Ogsaa med Hensyn til et, i det Følgende forekommende Forslag til fri Handel for Faae, vilde Sneum Aaes Indretning til Pramsfart være meget ønskelig. Sagen fortjente nok en nærmere Undersøgelse. Ribe Aae har der ofte været talt om at gjøre seilbar for at hente Tømmer og Brændsel fra Gram, men hidtil er det blevet ved Ønsket. Imidlertid er det ikke ubetydeligt hvad der af Skibstømmer og

Brændsel aarlig bringes til Ribe, og havde Byen først en bedre Indseiling, vilde Pramsfart op af Aaen vist skaffe betydelig Tilførsel af Producter. Maaskee at denne Sags Fremgang alene beroer paa at en Mand af Hoved fremstaaer og paatager sig Udførelsen.

Ribe, Varde, Fanøe, Hjerting.

Ribe har 1800 Indvaanere. Tilvæxt er der ikke sporet i de sidste 40 til 50 Aar. Aulsbedriften og især Dvægavlen ere meget betydelige. Man regner at Ribe holder 600 Køer og 200 Stkr. Ungkvæg eller Stude. Til Afbenyttelse af Esterflætten i Engene kjøbes desuden en Mængde Dvæg, som sælges fedet til Holstenere eller forbruges i Byen selv. Af Handlende har Byen omtrent 20, men alle klage de over Næringsløshed, hvilket kommer af Ribe Byes Beliggenhed midt i et Dpland, der med Hensyn til Bestyrelse, Love, Indretninger, Afgifter o. s. v. indtil for et Aarstid siden har staaet i et aldeles modsat Forhold til den. I Ribe var alting paa samme Fod som i andre jydskke Kjøbstæder, hvorimod Dplandet nød godt af den lave Told og andre Fordele, som ere tilstaaede Handelen i det Slesvigskke. Som en Følge heraf ere Landsbyerne omkring Ribe fulde af smaae Høkere, med hvem Kjøbmanden i Ribe ikke har kunnet holde Priis. Ligesaa er det gaaet Brænderierne, som i en lang Række af Aar have staaet aldeles ubenyttede, en naturlig Følge af Byens byrdefulde Stilling, som ingen Concurrence tillod med de mange afgiftsfrie Brænderier paa Landet. Ogsaa Haandværkernes Fortjeneste har været indskrænket til Byen selv; thi det var umueligt for den accisebærende Borger at holde Priis med de mange, ifølge de slesvigskke Love, paa Landet bosatte Professionister. Dog dette vil, tør man haabe, snart forandre sig, i det mindste hvad Handelen og Brænderierne betræffer. De Ribe nyligen tilstaaede Rettigheder have alt opvakt en Virkelyst, der vist ikke vil blive uden gode Følger. Saaledes f. Ex. har Hr. Nahr, en formuende, indsigtsfuld Mand, allerede ladet indrette Brænderie og Bryggerie fuldkommen efter Mynsteret af de bedste i Kjøbenhavn. Staldrum til 20 Stude og et forholdsmæssigt Antal Køer er bygget. Imidlertid

kunne man nok have ønsket, at Byen fuldkommen var bleven sat i Stilling med de øvrige Kjøbstæder i Sønderjylland, og især Accisen ophævet. — Endnu følgende, Ribe angaaende, fortjener her at bemærkes. Byen har to Kornmøller, et Stampeværk og en Kalkmølle til at slaae Kalk, Tobaksfabrik, gode Snekere, som forfærdige smagfuldt Arbejde; et Bomuldsvæveri, som leverer gode, men noget dyre Væve. Skibe eller Søfarende har Ribe ikke. En af Byens bedste Indtægtskilder er dens Huusflidindustrie. Der fabrikeres nemlig en Mængde Lærred og Tøstæt, som udføres. Ogsaa de mange Embedsmænd, Pensionister, Discipler ved Latinskolen give Indvaanerne en god Fortjeneste. En stor Lettelse for Byen, med Hensyn til Skatter og Afgifter, skaffer den betydelige Indtægt, der siges 3000 Rbdlr. Solv, Byens Kasse har af de samme tilhørende Forbeiendomme; da af de 248 Ldr. Htk., Ribe Byes Areal er ansat til, de 92 administreres for bemeldte Kasses Regning. Disse Forbeiendomme bortfæstes paa Livstid; forhen bleve de forpagtede paa korte Aaremaal, men det var ikke mueligt at forebygge deres Forringelse. — Seeværdig er det nylig aldeles forandrede og meget forbedrede Hospital, samt dertil hørende Daarkøst. Det er især Hr. Hospitalsforstander Ramfings Nidkjærhed dette Værk skyldes, skjøndt andre maa skee have høstet Gren deraf. Overhoved har det ikke manglet Ribe Bye varme Patrioter. Med Deeltagelse vil stedsse den bjærve Sandhedsven, afdøde Apotheker Eilskov, blive nævnet.

Varde, med en Befolkning af 1200 Sjæle, *) har ogsaa en meget betydelig Avling, og der holdes henved 500 Køer. Kjøbmændenes Antal er omtrent 30. Heraf eier dog kun een to smaae Fartøier, det ene 18, det andet 14 Alen langt; men flere af Kjøbmændene have Parter i Skibe, hjemmehørende paa Fanø. Brænderierne ere i en meget blomstrende Forfatning og en Mængde Brændeviin gaaer til Ringkjøbing eller Holstebro, hvor man hidtil kun lidet har benyttet denne Erhvervsgreen; der siges af Mangel paa Brændsel. Hvor vigtige Brænderierne ere for Varde, kan sluttet deraf, at i Aaret 1827 alene afgik til Altona over 100 Stkr. ved Spol sedede Stude, som skulde være udbragte til 100

*) Befolkningen skal være i Tiltagende.

Rdlr. Ert. Parret. I Foraaret 1826 skal endog en saadan Stud være solgt for 120 Rdlr. Ert. til Kjøbenhavn. Varde har en Deel Professionister, hvoriblandt Farverne nok staae sig bedst. Garverierne og Fælbereberierne, som for nogle Aar siden endnu vare saa betydelige, ere gaaede næsten reent tilbage i den senere Tid, da det har været umusligt at udholde Concurrencen med de nyere Anlæg af dette Slags i andre Egne, hvor der arbeides under fordelagtigere Conjuncturer. De to Tobaksfabrikker, Byen har, have vel ogsaa ved de mange nye Anlæg i andre Kjøbstæder lidt et soleligt Tab; dog ere de endnu altid temmelig betydelige. Saavidt vides er der dog kun een Kniv i Gang i hver af dem. En Kalkovn haves. Spindeanstalten og Kartefabrikken, der, saavidt Forfatteren har kunnet erfare, vare anlagte af Fattigvæsenet, ere for længe siden nedlagte. Men sidste har dog havt den gode Følge, at mange, som i deres Ungdom lærte denne Fabrication, igjen have underviist deres Born i Faget, saa at i nogle Huse endnu forberediges en stor Mængde Karter.

Fanøe har et Folkeantal af 2700 Sjæle. Heraf regnes 1700 til Nordbysø eller Fanø Sogn, og 1000 til Sønderhøe Sogn. Folkemængden tager aarlig til, og Beboerne udmærke sig ved Flid og Virksomhed. For 1760 var Fiskeriet eneste Næringsvei, men da begyndte een og anden at bygge Skibe, og i samme Forhold som Skibsfarten tog til, aftog Fiskeriet, saa at dette kort før Krigen alene dreves af Nordbysø Sogn, og endda langtfra ikke til den Udstrækning, som forhen. For Tiden har Sønderhøe Sogn kun 4 til 5 smaae Fiskeribaade, med en Besætning af 6 til 7 Mand, Nordbysø Sogn derimod 13 til 14 store Baade med 10 til 12 Mand. Mandskabet er deels Bønder, som i Fiskeriet finde en god Bihjælp til at bestaae, deels, f. Ex. i Sønderhøe, ældre Mænd, som ikke længere kunne lade sig hyre med Skibene, deels ogsaa Smaafolk, som blot leve af Fiskeriet, og hvoraf saa mange gives i Nordbysø. Fra 1780 byggedes især mange Skibe, deels ved Medredere fra Husum og Tøndern, deels ved Pengelaan hos Bønder fra Fæstlandet, eller andre, der laante paa Bodmerie.

Sønderhøe fik imidlertid snart et stort Forspring for Nordbysø, og ved Krigens Udbrud eiede hiint Sogn alene 80 til 90 Skibe med store og smaae. Aarene imellem 1800 og 1807 vare især en gyl-

den Tid, og mange erhvervede sig en ikke ringe Formue. Men Krigen udbrød, Næringerne standsede, flere Skibe bleve tagne af Fjenden, andre paa det Offentliges Regning requirerede til Norge, og den derfor erholdte Godtgjørelse ved Pengeomvæltningerne reduceret til lidet eller intet. Kort, Sønderhoe gik tilbage i Velstand, og man maatte paa ny tage sin Tilflugt til Fiskeriet, saa at 10 til 12 store Baade igjen kom i Gang, nogle endog med 10 til 12 Mand. Da Freden vendte tilbage, tænkte enhver, som havde mindste Glimt af Haab, igjen at faae noget at virke med, og efter nogle faa Aar saaes Skibsbyggeriet atter i sin forrige Betjendehed. I Aarene 1816, 17 og 18 vare jævnlig 3 til 4 Skibe paa Stabel, og de under Krigen tabte saaledes snart erstattede. Men 1824 var et uheldsvangert Aar. Om Foraaret forliste et Skib, og længere hen mod Efteraaret endnu et. Stormen den 3die November gjorde et dybt Skaar i mange Familiers Velfærd og Frændekreds, 12 Skibe forliste, hvoriblandt 7 med Mandskab, og af de andre 5 blev næsten intet bjerget. I Aaret 1825 bleve 4 Skibe i Søen, hvoraf 2 med Mandskab. 1826 forliste endnu 4, dog ingen Mand borte. Kort, 40 Huusmødre kom ved disse hyppige Skibbrud i Enkestanden*). Dog, de uforsagte Tannekere tabte ikke Modet. Enhver, som kunde gjøre Udvei for Penge, har stræbt at faae Skib igjen. Laan, Medredere fra Ribe, Hulsom, Tøndern, ja fra selve Amsterdam, have hjulpet mange til deres Maal, saa at i en Tid af 3 til 4 Aar 13 nye Skibe ere byggede og 5 gamle kjøbte. Der bygges endnu, saa at det er at haabe, at det mistede Tal snart igjen vil have.

Skibenes Drægtighed er meget forskjellig, fra $1\frac{1}{2}$ til $25\frac{1}{2}$, ja 30 Commercelæster. Over Halvparten af Skibene er under 10 Læster, 17 Skibe fra 10 til 15 Læster, 11 fra 15 til 20, og 5 over 20. I den senere Tid ere Skibene byggede større end forhen brugeligt var. De mindre Skibe fare til Føhr og Sylt med Brændsel, nogle føre Brændsel, Høe og Korn fra Hertugdømmerne til Nerne, atter andre fare fra Høier, Tøndern og Ribe til Altona,

*) En Trostsendengel for Sønderhoerne i alle disse Ulykker var den værdige Hr. Pastor Winther, som med en sand Sjælesørgers store Kald søger at virke paa sin Menighed.

Hamborg og Bremen. De mindste bringe Guldsand til Ribe, eller løbe ind og ud af Aaen med hvad der ind- og udskibes fra denne Bye. Man kalder dem Lægtene. De større Skibe søge Fragt hvor den er at faae, til Norge, England, Holland, Kjøbenhavn &c. Kun en enkelt farer til Frankrig eller Middelhavet.

I Nordbyske har Skibsfarten altid været af mindre Betydning end i Sønderhoe, maaskee fordi Fiskeriet falder her lettere og saaledes begunstiger mange Smaafolks Nedsættelse. I Sønderhoe vil Fiskeriet kun af Nød drives, da Udseilingen, formedelst Grundene, falder meget vanskelig. Skibene til Nordbye ere ogsaa mindre, og der bygges ikke heller saa mange. De fleste Skippere have Medredere, og eie kun en ringe Part i deres Skibe. En Deel fare for Ringkjøbing. De mindre med Gryder til Hamborg, eller igjennem Canalen til Kjøbenhavn. Enkelte Sætskippere *) findes ogsaa, hvorimod i Sønderhoe slet ingen, ligesom her heller ingen handler med Gryder. Under Krigen og ved Søefade have Nordbyerne ei lidt saa stort Tab som Sønderhoeerne, men havde ikke heller saa meget at tabe. Nordbye har med Hensyn til Velstand i lang Tid staaet tilbage for Sønderhoe, og har den nogensinde havt Fortrinet i saa Henseende, maa det have været i den Tid Fiskeriet var Hovednæringsvei.

Egentlige Havne har Den ikke, men ved Nordbye eller Fanø er en smal Kende langs med Landet, som, om Forfatteren mindes ret, holder 7 Fod Vand, og kaldes Havn. Sønderhoe mangler denne Fordeel. De fleste Skibe ligge hjemme om Vinteren, deels i Fanø Havn, deels ved Sønderhoe, paa hvilket sidste Sted de staves tæt op til hinanden ved Strandbredden, men maae bevogtes meget nøie i Storm og Høivande, at de ikke skulle beskadige hinanden. Sjældent ligger noget Skib borte i Husum eller Kjøbenhavn, da man befrygter de Beskøftninger, Hjemreisen til Lands vilde forarsage, og tillige har lettere ved at proviantere Skibene hjemme.

Skibsbyggeriet paa Fanø har hidtil alene været afbenyttet til egen Fornødenhed. Skibene skulle mangle udbortes Sirlighed og rigtig Dannelselse, men stærke ere de. De bygges efter Die-

*) Som føre Skibe, hvori de selv ingen Part have.

maalet, da Bygmesterne ikke forstaae at tegne eller levere Form til et Skib. Brænde- og Gryde-Handelen drive Skipperne paa egen Regning. Den øvrige Handel er høist ubetydelig, men har før været i en bedre Gang. Dens tvende Kroer have egentlig alene Privilegium dertil. Før Krigen havde Fanø en Kjøbmand, ved Navn Jacobsen, som stod i meget udstrakte Forbindelser med Udlandet. Denne Mands Driftighed har gavnet Omegnen uendelig. Selv Eier af flere Skibe og Pakhuse, saavel paa Fanø som i Varde, kunde han undertiden sætte hele Dens Folkemængde i Bevægelse. Han var en fødtt Fanneker, begyndte med libet, og endte med stor Rigdom. Nu er han død, men hans Navn vil altid med Erkjendtlighed nævnes af Fannekerne. En Gravsteen ved Siden af den eensomme Sandvei imellem Nordby og Sønderhoe betegner hans Hvilested, og staaer meget passende her, for at minde hans Landsmænd om det Skridt, de endnu have at gjøre, for at hæve deres Havnebyer til blomstrende Handelssteder.

Hjerting er en livlig lille Bye og det vigtigste Ladested i Ribe Amt. Korn udffibes især herfra. Besslyttet af Fanø og Lange Liebjerg, afgiver Reden en til alle Tider sikker Ankerplads, saa at Lodsning sjelden forhindres. De fleste Beboere ere Søefolk, og Byen har mange Skibe. Vardenserne have her Pakhuse, ligesom overhoved de fleste Udffibninger skee herfra. Selv har Hjerting ikke Kjøbstædrettighed, men nylig har dog en Kjøbmand fra Varde, ligesom en Gæstgiver i Byen selv, faaet Tilladelse at handle med saadanne Varer, som hører til Bondens første Fornødenheder, og det seiler neppe at andre afbenyttede Tilladelsen, i det mindste har det før været Tilfældet. Hjerting fortsente at hæves til en Kjøbstad. Den vilbe snart opblomstre.

De øvrige Ladesteder ere mindre betydelige, og tjene især til at udffibe Tørv eller Hø. Nogle afbenyttede endog saare libet, f. Ex. Ladestedet Qvornsteen ved Ribe Kæ, da det falder ligesaa beleiligt at kjøre Producterne til Ribe, naar Dpkjøb skee derfra.

Forbrug i Landet selv.

Hvor betydelige Avlsbedriften og Dvægavlen i Varde og Ribe end ere, maae dog mange Artikler udelukkende tages fra

Landet af. Vore Kjøbstædborgere have nemlig længst ophørt at leve som Bønder. Smør, Æg, Smaacreaturer, ferskt Kjød &c. forbruges forholdsvis i større Mængde, saa at hvad heraf consumeres, selv i smaae Kjøbstæder allerede er betydeligt. Men det er dog fornemmeligen den talrige Klasse af Embedsmænd og Pensionister i Ribe, samt Brænderierne i Varde, som have Indflydelse paa Forbruget af Landmandens Frembringelser i disse to Stæder.

Ligesaa vigtigt, om ikke betydeligere end nogen af de berørte Stæder for Consumtionen af Producterne, er Eilandet Fanø. Man regner at Tilførselen fra Fastlandet aarlig udgjør 2000 Tdr. Korn, 400 Slagteheveder, 400 Grise, 200 Frd. Smør, 4 til 5000 Læs Tørv og Lyng, foruden en heel Deel Æg, Ost og et ikke ringe Quantum Brændevin, hvilket alt bliver forbrugt paa Den selv eller tjener til Skibsprovision. Manøe faaer ogsaa en Deel Fødemidler fra Fastlandet.

Med Hensyn til Tøndern, Kolding og Christiansfeld, da tager naturligtvis Ribe Amt kun for saa vidt Deel i disse Byers Forpleining, som det udgjør en integrerende Part af deres Omegn.

Hvor stort et Quantum Korn, Brænderierne i Østerbyegaard, Skobborg, Sels og Stave faae fra Andst- og Malt Herreder seer Forfatteren sig ikke istand til at oplyse. Men saa meget er dog vist, at naar Kornvarerne finde god Afsetning i Kolding eller andre Stæder, kunne de altid ligesaa fordeelagtigen anbringes i benævnte Brænderier. Ogsaa de mange smaae Brænderier, som overalt paa Landet hos Bonden findes, opsluge en stor Masse Korn. Vel udbringe disse Brænderier ikke det høieste Product af Spiritus, men Bonden har dog større Fordeel af at brænde end sælge sit Korn; Kjøbstat-Kassen paa den anden Side igjen derved liden et betydeligt Afbræk. Men hvorfor kan ikke ogsaa Forskjellen imellem Kjøbstad- og Landboe-Næring engang ophøre?!

Handel, Optjeb af Prangere, Bissekræmmere, Søkere i det Slesvigske, Vaarbaase-Marked, Priser.

Handelen i Kjøbstæderne bestaaer meest i Bøndehandel, eller en Ombytning af Bondens Producter med fremmede Forns-

denheder, og da Korn, Fedevarer, Uld udgjøre Hoved-Udførselsartiklerne, retter Omsætningen sig naturligviis efter disse Varers Af sættelighed i Udlandet. Store Opkøb af Landmandens Producter finde derfor kun Sted naar Bestillinger fra Udlandet indtræffe. I Ribe er der dog ogsaa en Kjøbmand, som driver Handel med Egeflibstømmer fra Gram Skov, og dermed forsyner Tannekerne. Andre sørge for Udsætningen af det frembragte Lærred og Tøstet. Tvende Dvæghandlere reise hvert Foraar og Efteraar med Køer til Kjøbenhavn. Nogle Galanterihandlende findes desuden i begge Kjøbstæder.

Handelen paa Udlandet gaaer som i de fleste vesterjydske Kjøbstæder næsten ene paa Hamborg, sjelden paa Bremen eller Amsterdam, og saaledes har det formeentlig været siden Studehandelen og de dermed stedfundne Forbindelser med Holland ophørte. Hamborgerne modtage de af Landmanden opkjøbte Producter og give alle Slags fremmede Varer derfor igjen, men ere danske Producter søgte, finde naturligviis Pengeremisser i Contanter Sted. England er først i den senere Tid bleven lidet søgt. Man sender Korn og modtager Salt til Retour. Nogle norske Skibe komme ogsaa aarlig til Ladestederne og medbringe Tommer eller Bræder, som ombyttes med Korn, Fedevarer eller Penge, i hvilken Omsætning saavel Kjøbmænd som Landmænd tage Deel.

Mange ere de Klager, som af Landmanden føres over Kjøbmændenes formeente Uvirkksomhed, og neppe vil man tillægge dem Navnet af Høkere. De siges ikke at være andet end Hamborgernes Commissionairer, og ingen Formue eller Kundskaber at besidde, til paa egen Haand at kunne foretage sig Speculationer. Ogsaa menes der at Kjøbmændenes Antal er for stort, saa at den ene staaer den anden i Veien, og ingen kan føre nogen behørig Handel. For 40 til 50 Aar siden havde Varde og Ribe kun 4 til 5 Kjøbmænd hver, men i Ribe f. E. drev Raadmand Nahr Wiinhandel, Dvæghandel paa Holland, Hvalfisk- og Sælhundefangst paa Grønland m. m., hvortil han eiede 2 til 3 Skibe. De øvrige Kjøbmænd førte norsk Handel med Salt, Tommer, Korn og Brændeviin. Varer forskreves fra Hamborg og Altona, Hør og Hamp directe fra Østersøen. Men er det end vist, at hverken Ribe eller Varde have store Kjøbmænd, er det ikke mindre

sandt, at de fleste drive deres Handel paa egen Regning, kjøndt maaſkee mange paa deres Credit i Hamborg. Den ſikkre Commiſſionshandel tjener kun Enkelte ſom Næringsvei. Ikke heller for-tjener Kjøbmændenes Virkſomhed ſaa megen Ringeaagt. Det er en Sandhed, at Landmanden fra Øſtregnen ofte fører mange af ſine Producter, iſær Fedevarer, til Varde, hvilket viſt ikke ſkeete, derſom Hørſens, Veile, Golding eller Fredericia vare ligesaa gode Affætningssteder. Aldeles ørkesløs er man viſt ikke heller i Ribe. I Efteraaret 1827 afgik derfra og fra Omegnen en ſtor Mængde Havre til Engeland. Store Kjøbmænd ere desuden ikke hvad der bringer et Land Held og Lykke. Man ſeer dem gjerne udarte til Monopolifter. For at udruſte et Fartøi til Engeland eller Holland udfordres ikke ſaa ſtore Kræfter, ſom til en Expedition til Øſt- og Veſt- Indien. Men en Byes Handel, naar den er ind-ſkrænket til Udførselen af Producter eller Indførselen af fremmede Varer, maa naturligviis rette ſig efter Dplandet, og naar Concurrenzen er ſaa ſtor ſom for Diebliffet, eller Conjunctionerne ſaa ugunſtige, ſom de i en Deel Aar have været, hører der viſt megen Driftighed og Sparſommelighed for en Begynder, til at ſvinge ſig i Veiret. Imidlertid kunde vore Handlende nok beſlitte ſig lidt mere paa at uddanne ſig, ſamle Connectioner, og iſær erhverve ſig Credit i Udlandet. Men alene den ſtrængeste Redelighed og det omhyggeligſte Valg af de til Forſendelse beſtemte Gjenſtande kan lede dertil. Intet har maaſkee mere ſkædet Handelen i Danmark, end den ſidſtevarne Behandling af vore Producter, hvori baade Landmand og Kjøbmand indtil den ſeneste Tid have gjort ſig ſkyldige, men ſom ene maa lægges den ſidſte til Laſt; thi endnu gjøres aldrig behørig Forſjel imellem den bedre og ſlettere Vare. Vor afdøde Dluſſen har længſt gjort opmærkſom derpaa, men kun ſaa have ændſet hans Ord. Diebliffets Fordeel har fortrængt alle Henſyn paa Fremtiden, og Dunſterne af Brændeviins-Kjed-lerne forhindret enhver høiere Retning af Landsevernerne*).

*) Som et lyſende og folgeværdigt Exempel ſkinner i anførte Henſeende det Bruunſke Huus i Ålſens og Fredericia. Ved ſtræng Redelighed, Ordholdenhed og den omhyggeligſte Behandling af de til Forſendelse beſtemte Producter, har dette Huus erhvervet ſig

En, formedelst Mængden af Deeltagere, meget betydelig Handel er den, som føres af de saakaldte Landprangere. I hvert Sogn er der nemlig gjerne een eller to Familiefædre, som gjøre sig en Fortjeneste af at affjøre Landmanden hans Frembringelser, og forsyne ham igjen med nogle af hans vigtigste Fornødenheder. Disse Opkjøbere bringe i Almindelighed de tilhandlede Producter til Glensborg eller Fange, ikke sjældent til Egnens Kjøbmænd, med hvem de ofte staae i Forbindelse, og for hvem de, naar Bestillingen pludselig indtræffe, ofte ere til megen Nytte. Gjenstandene for denne Handel ere paa den ene Side: Smør, Flesk, Talg, Huber, Uld o. s. v., paa den anden Jern, Salt, Tobak, Caffee, Sukker &c. Nogle handle ogsaa med Bogntømmer og Gavnved, som de lade komme fra Gram, Røding og Skodborg i det Slesvigske. Landprangere, skjøndt uden for Lovens Act, betragtes dog af de Fleste som saare nyttige Medlemmer af Staten, i det de ikke alene fremme Uffætningen af Producterne, men tillige spare Landmanden megen Uleilighed, mange forgjeves Reiser, og gjøre det mueligt for den, som ingen Heste har, at faae sit Overflud anbragt.

Mindre yndede ere de saakaldte Bissekærmere, det vil sige unge Bønderkarle, for det meste fra det Slesvigske, som fare Landet rundt og sælge alle Slags Alenvarer. Salig Teilmann udlader sig om dem i følgende Udtryk: "Største Parten af Bissekærmere blive ved den omflakkende Levemaade liberlige Mennesker, som efter faa Aars Forløb ingen Ting due til. Naar de ligge hjemme bestille de intet, men agere Cavalerer, gaae paa Jagt eller sværme omkring. De ere Aarsag i at megen Over-

en saadan Credit i Ind- og Udlandet, at det altid er det første, som modtager Bestillinger, og som enhver helst sælger til. Til et Exempel ville vi her blot anføre den Maade, paa hvilken Voghveden behandles inden den udsendes. Et halvt Dousin Karle sættes til at gjennemtræde Voghvededyngerne, hvilket Arbeide forrettes med Høsfotter. Voghveden gaaer derpaa igjennem Rensmaskinen, men underlastes paa ny en Kjøring som den anførte. Til sidst renses med den nøiagtigste Omhyggelighed. Vel tabes saaledes $1\frac{1}{2}$ Sp. paa hver Tde., men en paa denne Maade behandlede Tde. Voghvede veier ogsaa over 12 Lpd.

daadighed finder Indgang blandt Almuen. Skulde al Pigestads hentes fra Kjøbstaden, forbrugtes ikke Fjerdeparten. Naar derimod Kræmmeren breder sit Kram paa Disken, kan Fristelsen ikke modstaaes, og mange unyttige Ting kjøbes, hvorpaa ellers aldrig var tænkt. Haves ei Penge, tager Kræmmeren gjerne gamelmelt Sølv, eller giver endog, efter Omstændighederne, Credit. Det er utroligt hvor mange Penge denne Skare af Dagdrivere trækker ud af Landet. Dgsaa Staten taber den Told, Luxusvare billigen bære, da alt hvad disse Kræmmere have at sælge er indsmuglet fra det Slesvigiske." Rigtigheden af disse Bemærkninger staaer ikke til at benægte, men vanskeligen vil denne Uffik blive hævet; thi den har sin Grund i den Fordeel, der er ved at indsmugle alle Slags Varer fra det Slesvigiske, hvilket neppe vil forhindres førend Jylland og Hertugdømmerne sættes paa eens Fod med Hensyn til Toldvæsenet. De fleste Kræmmere ere Udsendinge af Slesvigiske Kjøbmænd, som finde deres Fordeel ved at forsyne dem med Varer. Dgsaa den Skik, at den ældste Søn i det Slesvigiske arver Faderens Gaard, og de yngste maae lade sig nøie med en ringe Erstatning, bidrager vist ikke lidet til at forøge Tallet af hine Dmlobere.

Et 4de Slags Handlende ere de saakaldte Høkere, sønden for Kongeaalen, der overalt i det Slesvigiske findes i hver Bye, undertiden flere i Tal. De handle en detail med alle Slags Urteframvarer. Concession maa erhverves til denne Handel, hvortil i den senere Tid er søiet Forpligtelse at tage Varerne hos Kjøbmændene i de nærmeste Kjøbstæder. Men dette overholdes ikke, og mange Varer forskrives endnu, ligesom før, fra Hamborg eller Altona. I Hertugdømmerne har desuden Enhver Lov at opkjøbe Landmandens Producter og handle en gros. Mangfoldige gjøre derfor Dpkjøb paa Landet, og smaae Skippere seile med Producterne til fremmede Stæder. I Ballum drive saaledes 2 Mænd: *N. Brodersen* og *N. Gram*, Handel paa Island, hvortil haves en Jagt af nogle og tyve Læsters Drægtighed, og som føres af den første af benævnte Mænd.

Vaarbasse Marked giver Anledning til en ikke uvigtig Omsætning. Alle Slags Kjøbere og Sælgere indfinde sig her. Man handler med Faar, Sviin, Heste, Stude, Sæderug og alle andre

Landets Producter, hvorimod Landmanden igjen indkøber sine Fornødenheder af Kram- og Trævarer, Leerkar m. v., og Kjøbere mangle der ikke.

Hvad endelig Priserne paa Producterne angaaer, da ere disse aldeles afhængige af Søgningen i Ulandet. Kun i et Aar som 1826 har den indre Consumption Indflydelse paa Priserne. Derimod stiger strax en Artikel, saasnart den bliver søgt paa fremmede Torve. Krig og Misvæxt i Ulandet have derfor altid viist sig velgjørende for Danmark. Men selv uden saadanne Landeplager vilde Handelen med vore Producter kunne blomstre, dersom ikke saa mange Stater havde antaget det i flere Henseender fordærvelige System, at ville regulere Handelen, især Kornhandelen. Forbudet mod Indførelsen af Korn i England har i saa Henseende skadet os meest. Man fortælle os længe nok, at England selv producerer sit Forbrug af Korn, og altsaa ingen Tilførsel trænger til. Uden Handelspærring vilde saadant aldrig være skeet; thi den engelske Landmand kan ikke holde Priis med Ugerbrugeren paa Fastlandet. Smidlertid er det dog altid en Trøst for os, at uagtet alle de Hindringer, Fremmede have lagt i Veien for vor Kornhandel, denne dog har vidst at skaffe et Afløb for vor Overflod, og at Priserne i de sidste 3 til 4 Aar ere komne i et noget gunstigere Forhold til Productionsbetsfningerne, Phænomener, som maa forklares af Hollændernes og Hamborgernes store Capitalforraad, der have tilladt dem at speculere med vort Korn, om end Udsigterne til en Rente have været fierne, saaledes ogsaa den sig meer ordnende Tingenes nye Gang, og den noget forbedrede Qvalitet af vore Producter, maaſkee ogsaa den aarlig tiltagende Folkemængde i Europa, Kjøndt Virkningen deraf neppe endnu kan have viist sig i nogen synderlig Grad, men hvoraf dog udgaaer noget Haab om en bedre Fremtid.

17.

Markfred, Hegn.

Største Parten af Amtet kan rose sig af en god Markfred. Især have Vester Herred og Egnen ved Møgeltonder længe, der siges over i 30 Aar, været i Besiddelse af dette Gode. Tvoring og Bogtning ere fornemmeligen de Midler, ved hvilke Markfred er opnaaet. Kun i Egnen ved Møgeltonder er den en Folge af Indgroftninger. Imidlertid maa man ikke troe, at Evret derfor bliver ubenyttet.*) Naar det naaer hen i October, gaae Creaturene overalt løse; men hvor Hegn mangler, sørger Enhver ved Bogtere for, at fremmede Marker eller Vintersæden ikke overfares; dog tages det naturligviis ikke saa nøie, om et Hoved paa denne Aarstid kommer over Markeskjellet. Mæst tilbage i dette Punct er den nordlige Deel af Andst Herred, ligesom tildeels ogsaa Malt Herred, og endnu høres her jevnlig Klager over den Uvillie, man paadrager sig, ved at bringe Lovens Midler i Anvendelse. Imidlertid forandre Anskuelserne sig meer og meer, og paa flere Steder er i de sidste Aar tilveiebragt en taalelig Markfred. I Markbyerne ved Ribe er det Skik at lønne en Markmand, som har Opsyn med, at intet Creatur gaaer løst udenfor de indgroftede Fænger, og træffer han et saadant, tegner han Eierens for $\frac{1}{2}$ til 1 fl. lybsk. Men saasnart Kornet er indhøstet, slaas løs, og da er det ogsaa for det meste forbi med Markfreden, især dersom Vandfloderne skulde forjage Creaturene fra Engene. Lignende Markmænd holdes ogsaa i den høiere liggende Geest imellem Ballum og Møgeltonder.

Hegn af nogen Betydning findes kun i den sydsøstlige og sydvestlige Deel af Amtet. I den sydsøstlige Deel have Seest- og

*) Om Forskjellen imellem Opgivelsen og Afbenyttelsen af Evret, see Veile Amts Beskrivelse.

Hjarup Sogne ved Gølding det meste Hegn, almindeligviis: beplantet Jordvold. Men saa godt eller saa stærkt Hegn, som i det tilstødende, og med mere lerede Jorder begavede Thystrup Herred i Hadersleb Amt, findes langt fra ikke her. Ikke heller er Ugermarken inddeelt i saa mange smaae Kobler, saa at Køerne maae holdes toirede, istedetfor at i Thystrup Herred alt Qvæg, selv Faar, hvoraf dog kun holdes saa, gaae løse hele Sommeren i de indhegnede Kobler. Næst herefter har Leierskov Sogn, især Ferup Bye, det meste levende Hegn. I Gjesten-, Veerst- og Jorndrup Sogne ere Skovlodderne omgivne med Riisgjerder, snart ovenpaa en Jordvold, snart uden en saadan.

I den sydvestlige Deel af Amtet kjendes intet andet Hegn end Grøfter, som til dette Tiemed gjøres 3 Alen vide og 2 Alen dybe. Hermed ere ikke alene de mange smaae Lodder eller Fønner i Markfengene overalt omgivne, men selv den høiere liggende Geest imellem Troiborg, Ballum, Høier og Mogeltønder har valgt denne Hegnsmaade, og man seer her overalt Markerne indgrøftede i smaae Lodder af 6 til 7 Dematers Omfang. Creaturerne gaae i Hvileaaene løse i disse Indhegninger, og som Qvægsmiddel bruges alene at koble dem sammen.*) At denne Hegnsmaade svarer til Tiemedet, maa man slutte af de mange Aar den allerede har været brugt, men rigtignok holdes Grøfterne overmaade vel oprensede. Pastor Hansen i Ballum siger, at han ikke har fundet Ufred større her end paa Als, hvor dog saa gode Knikker have. Smidlertid vilde dog store Hovmarker neppe lade sig indfrede paa denne Maade; thi jo større Qvægflot, des større Vanskelighed med at styre Creaturerne, hvormod nogle saa Hoveder gaae mere rolige indenfor det dem anviste Rum. Troiborg er maaskee et Beviis herfor. Denne Hovedgaards Marker ere, tværtimod almindelig Stik og Brug, indhegnede med Jordvold og Grøft, og Creaturerne holdes desuden toirede. Som bekjendt

*) Køer, Stude eller Qvier ere koblede parviis til en Bom eller et Stykke Træ, 4 til 5 Tommer tykt og 1½ Alen langt. Faar gaae 3 sammen, et ved hver Ende af en ligebenet Triangel, som dannes af 3 alenlange Kjepper. Undertiden bruges et ligearmet Kors, hvortil 4 Faar kloses.

foretrække ogsaa Engælenderne, der saa meget ynde Løsgang, smaae indhegnede Løkker for store. Smidlertid maa her dog bemærkes, at Løring af Fedeqvæg eller stort Væg mere og mere udbreder sig; thi Creaturerne have da ikke Leilighed at bevæge sig saa meget og trives altsaa bedre; men Studene maae da hele Sommeren holdes i Hæl, for at forebygge at de bisse. Dette er nok Hovedgrunden, hvorfor næsten alle store Studeholdere foretrække Løring for Løsgang. At mindre Græs derved skulde medgaae, som almindeligviis troes, stemmer ikke overeens med Forfatterens Erfaring. Forresten finder den omtalte Hegnsmaade naturligviis kun Anvendelse hvor Underlaget er leret.

Udenfor de omtalte Districter er Hegn meget sjældent. Barde har sin Agdermark indhegnet imellem Mand og Mand, men Hegnet er ikke andet end simpel Jordvold, uden mindste Plantning. Lignende Indhegninger bemærkede Forfatteren paa Endrupholm, Hesselmed, ved Landsbyerne Holm i Vester Herred, og Thistrup i Øster Herred. Men desværre, disse Exempler give intet synderligt Haab om at see dem efterfulgte. Intet Sted freder Hegnet tilbørligen, og de paa Digerne plantede Buske ere enten uddøde, eller see meget forknytte ud. Det øvrige Hegn indskrænker sig til de Jordvolde af Hebe eller Maartorv, som opføres omkring Haverne eller Gaardspladserne, og som aldrig groe til, men efter nogle faa Aars Forløb forfalde og maae opreises af nyt. Hift og her ere Engene dog godt indfredede ved Grøfter.

Nyt Hegn opreises kun i de østlige Sogne af Andst Herred, hvor denne Sag begunstiges af Skovenes Nærhed og et mere vandholdende Underlag. Mere vestlig tænker ingen derpaa, ja Opførelsen af Hegn ansees som et forgieves, og, formedelst Markernes Omfang, uoverkommeligt Arbeide. Steendiger er der, af Mangel paa Steen, enkelte Sogne undtagne, ikke at tænke paa. Jordvold groer aldrig rigtigt sammen i den løse Jordbund, og skrider derfor efter nogle Aars Forløb ned. Diger af tilkjorte Maartorv kunne, formedelst Besværigheden af det dermed forbundne Arbeide og deres ringe Varighed, kun anvendes i det Smaa. Plantning paa Diger lykkes ikke, i det mindste ikke paa den hidtil brugte Maade. Podningerne kunne vel groe et Aarstid eller to,

men naar de nye Diger udtørres gaae de ud*). I fugtigt Land gaaer det bedre. Dog vil Teilmann have fundet, at den eneste tjenlige Buss hertil er den store Bidie (*Salix cinerea*), som findes hist og her i Moserne. Den er varig og busker godt, men maa ikke forveksles med en anden *Salix*, uidentviol aurita, som ogsaa vover i Moserne, men slet ikke duer da den er en Dværgplante. *Salix viminalis* og *triandria* kunne vel groe, men staae langt tilbage for *cinerea*, da de hverken buske saa godt eller ere saa varige, og forlange desuden et meget bedre Jordsmøn.

Hvilket Udfald de hidindtil gjorde Forsøg med at opføre Hegn i Ribe Amt have havt, kan, foruden det alt anførte, endnu følgen de Exempel fra Gamst Præstegaard vise. Strax efter Hr. Pastor Junghans's Ankomst til Kaldet lod han sin hele Agermark og sine Enge indhegne med 824 Favne Jordbige og 248 Favne Grøft. Men det viste sig snart, at Hegnet ikke kunde værne for Saar eller Ungvæg, og ikke heller havde Varighed. Et senere anstillet Forsøg med at indhegne en Grønning i Heden blev ikke lønnet med et bedre Udfald. Resultatet af dette Capitel bliver altsaa: at Vogtning og Tøiring for det første ere de eneste sikre Midler for at tilveiebringe Markfred i de sandige Hedeegne, og at det er megen Tvivl underkastet om levende Hegn nogensinde vil kunne blive almindeligt. Naar man imidlertid tager i Betænkning hvor vigtig Ly er for de sandige Marker, kan det Dvsse, at see Vestereggen beplantet med levende Hegn, ikke saa let opgives af Fædrenelandsvennen. Forfatteren mener derfor, at denne Sag endnu fortjener noiere at forsegges. Maaskee en Blanding af Eg, Birk og Torn vilde være passende for de sandige Jorder. Maaskee at man gjorde bedst i at plante paa den flade Jord, eller i det høieste at opføre meget lave Diger. Maaskee at det vilde være nok at gjennembryde Alen for at faae Bussene til at lykkes. Vedholdende Flid, Taalmodighed, Tænksomhed og fuldkommen Markfred, ere imidlertid nødvendige Betingelser ved saadanne Forsøg.

*) Ved at sløise gamle Diger, endog 2 Alen tykke, har man fundet dem indvendig saa tørre som Aske. Dette kan imidlertid ogsaa finde Sted paa Leerjorder.

18.

Dvægavl.

Dvæg racer, deres Behandling, Meierier, Tillæg, Foderstude, Staldning, mislykket Forsøg med at bringe Studehandelen paa Holland i Gang igjen, Antal af Dvæg i Forhold til Areal.

Dvæg racer.

I Ribe Amt har man 3 Racer af Hornqvæg.

1) Den gamle jydsk Race, som endnu udelukkende holdes i Andst- og Slaugs Herreder, men i de øvrige Partier af Amtet meer eller mindre er fortrængt af en Bastardrace, vi siden komme til at omtale. Dette Dvæg er sort eller graat, snarere smaat end stort, men for det meste ganske godt proportioneret, hvad man kalder plat. Kun i Slaugs og de nordlige Partier af Andst-, Malt- og Gjording Herreder er Dvæget noget spidst og høibenet, men dog altid meget nøisomt og triveligt. I det hele staaer denne Race dog langt tilbage for det Dvæg, som holdes i Thye, Bentspøsel og Salling, og de Stude, som tillægges, kunne langt fra ikke maale sig med Studene fra hine Egne.

2) Det, af vor hensovede Viborg kaldte Salve-Marskqvæg imellem Ribe og Løndern, et Dvægslag, der har meget tilfælleds med den ægte Marskrace, men er mindre. Lødet er mørkerødt, sjældnere sort, Hornene korte og tykke, Bygningen god, dog ikke udmærket, hverken høi eller lavbenet, lang- eller kortlivet, grov- eller fiinknoklet. Derimod er Ribbebygningen fortrinlig, og en hængende Bug sees sjældent. Racen er meget trivelig og ikke seen til at vore, Studene ere allerede i 4de Aar ligesaa store som deres Staldbrodre fra Jylland i 7de eller 8de Aar. En saadan Stud, naar den er feed, veier 6 til 800 Pd. Imidlertid ere de unge 4 Aars Stude ikke meget tælgrige. Hvad Køerne angaaer, da er der en stor Forskjel imellem dem, som Malkekøer betragtede. Mangen Koe af mindre Race giver ligesaa megen Mælk. Dog er det vist, at naar man kan være saa heldig at træffe et udmærket Individ, giver det vel den dobbelte Mælk, og selv

Støben skal være feed. En Koe, der snart skal kalve, bliver betalt med 20 til 30 Rdlr. Ert. Gode Tyre til Racens Forplantning holdes, og den store Overensstemmelse i Bygning, som man ved dette Dvægslag overalt bliver vaer, viser den faste Typus, det har opnaaet. Virkelig ere vanffabte Creaturer temmelig sjældne, i det mindste har det forekommet Forfatteren saaledes. Hvor ønskeligt at man i Jylland vilde efterligne dette Exempel, og ikke vise sig saa ligegyldig ved Valget af Tyre. (Man behage i dette Punct at eftersee Veile Amts Beskrivelse).

3) Det 3^{die} Slags Dvæg er egentlig en Bastard af de foregaaende to Racer, og findes fornemmeligen i den vestlige Deel af Amtet. Hvorlænge dette Dvægslag har været til vides ikke bestemt. I Egnen af Nørholm var Etatsraad Teilmann den første, som 1780 lod komme 10 Køer og 2 Tyre fra det Slesvigske. Det røde Løb og Størrelsen yndedes, hvorfor Kalvene stærk søgtes til Tillæg, og hele Omegnens Dvæg snart sammenblandedes med hiin Race. Formodentlig have dog nok flere paa samme Tid ladet komme Tyre fra Marssen, og i Ribe har Krydsning sandsynligviis allerede tidligere fundet Sted. Paa de Steder, hvor Pleien har været god, er dette Dvæg ligesaa stort, som dets Stamme-fædre hiin Side Grændseffjellet; men sjøndt ogsaa rødt, er det dog meget lysere af Løb, og har trindere, samt længere Horn. Ligeledes er det almindeligviis mere lavbenet, langstrakt, og har en mere hængende Bug, lutter Kjendemerker paa Tilværelsen af jydsk Blod*). Udmærkede Individuer findes i Ribe, men især hos Sognesfogden Anders Mortensen paa Gammelgaard i Mlgeb Sogn, samt hos en Broder af samme, der boer ikke langt derfra. Ogsaa i Høddes og Lunbe Præstegaarde saa Forfatteren ret smukke, store Køer, men som dog forekom ham noget høibenede, og mindre

*) Som bekjendt vrage Høstenerne Stude med mørkerødt Løb og korte, budte Horn. Men er Farven lysereød og Hornene trinde, gaae saadanne Stude dog endnu med, fordi de ansees at besidde mere af den jydsk end Marssracens Egenheder. Lødet og Hornene ere derfor ikke saa uvæsentlige Individualiteter, som nogle have villet lade dem gjælde for. Tvertimod komme de altid meget til Hjælp for at efterspore en Races Herkomst.

rette i Kryds og Løb. Smidlertid lærer Erfaring, at dette Dvægslag i det hele dog er for stort for saa mager en Egn. Kun de Steder, som have Dverflob af Enge og nogenlunde gode Græssange, ere istand at skaffe dette Dvæg den behørig Pleie. Køerne paa Norholm give ikke mere end 6 til 7 Potter Mælk om Sommeren. Det Samme vilde sikkert kunne opnaaes af en langt mindre Race. Til Bekræftelse for Rigtigheden af hiin Bemærkning, behøver Forfatteren kun at beraabe sig paa den saa erfarne Eier af Hesselmed, ligesom paa salig Kampmann og Teilmann, der eensstemmigen erklærede sig til Fordeel for den gamle jydsk Race, som den fortrinligste for deres Localiteter.

Dvægets Behandling.

I Vesteregnet er det Grundsætning, at fodre Dvæget det bedste mueligt om Vinteren; thi da Græsset er knapt om Sommeren, vilde Creaturene aldeles vanslægte, dersom Pleien om Vinteren ikke var saa meget bedre. Smidlertid betinges denne Regel altid af det avlede Høe og Sædforraad, og da dette, især i det Indre af Landet, ofte er lidet, formaaer selv den bedste Willie ikke at bringe det videre end til en tarvelig, men des ordentligere Pleie. Naar man ikke frygter for Fodermangel, indbindes i de første Dage af November*). Sædvanlig gives 5 Givter daglig, 3 om Formiddagen og 2 om Eftermiddagen, men nogle lægge endnu den 6te til. De malkende Køer vandes to Gange, nemlig om Formiddagen efter anden Givt, og om Aftenen førend de fodres af. Til Juul, eller om muligt længere endnu, gives en Givt utærsket Sæd efter Vandet. I Marsskhyerne bruges hertil Skaftehavre ja endog hele Bygskærve. I de ringere Egne er det fornemmeligen Ribningen, som hertil afbenyttet. Siden fodres med Høe og Halm alene, men Sæden tærskes aldrig ganske reen af. Hvor der avles meget Høe, faae Malkerkøerne 3 til 4 Givter daglig deraf, men hvor Høet er mere knapt kun to. Det bedste Høe gives altid Køerne, og det ringeste Opdrættet, ligesom dette ogsaa

*) I Efteraaret 1826 gif endnu meget Dvæg ude langt hen i December.

maa hjælpe sig med mindre Høe og mere Halm. Boghvedehalm, naar den er godt bjerget, opfodres som anden Halm, men er Boghveden kommen daarlig ind, duer Halmen ikke til andet end Strøelse. Den Forsigtighed iagttages, ikke at fodre med Boghvedehalm førend Juul eller henimod Foraaret, da man vil have bemærket at Køerne tidligere faae Luus, Udslet og Kløe derefter*). Haffelsefodringen udbreder sig mere og mere, da den giver Leilighed til at blande det stivere med det blødere Foder, og tvinge første i Creaturerne. I fodertrange Aar tyer man til Lyngen og giver deraf daglig een til to Givter, eftersom Nøden udkræver. Især maatte dette Middel anvendes i Foraaret 1827, hvilket af Spottefugle kaldtes at skaldfodre. Sædvanlig vedvarer Vinterrøgtningen til midt i Mai.

Sygdomme blandt Dvæget ere temmelig sjældne. I tørre Sommerer fornemmes undertiden lidt Hoste eller Stønnen, og enkelte Creaturer bukke vel ogsaa under for dette Tilfælde, hvorimod anvendes Aareladning. Aareladning er overhoved meget yndet, og bruges af mange regelmæssigen hvert Foraar, især ved Omflistningen af det tørre Foder med Græsset, eller naar Creaturerne, som der siges, lide af Blod, hvormed dog neppe forbindes noget bestemt Begreb; thi Sygdommen siges at komme snart af Dvermaal af Kræfter, snart af Kræftesløshed. Vedre ubentviol, om man, istedet for den megen Aareladen om Foraaret, gav Creaturerne styrkende, Fordøielsen befordrende Midler, som Salt og bittere Urter. Mod Blodpis ansees Nøden og Stængelen af Løvetand for et godt Raad. I Andst Herred, især sønden for Kongesaen, bruges Saltlage. Meget Væsen bliver gjort af en Sygdom kaldet: Horntomhed. Hornene blive kolde, Creaturet magres,

*) Pastor Grotholm paastaar, at Køerne faae behøvende Tilfælde, naar de fodres for stærkt med Boghvedehalm. Overhoved vil han have bemærket, at denne Boghvedens Virkning udstrækker sig til flere Dyrearter. Ellinger, fodrede med Boghvedegryn, bleve ganske forstumlede i Hovedet og sank tilbunds i Dammen. Raskuner fik Kløe i Hovedet og døde. Ved Hennegaard skal det ikke falde vanskeligt at flyde Bildander i den Tid de søge Boghvedeagrene. Selv Bier ere mere urolige, og stikke mere i den Tid de trække af Boghveden.

og Halen bliver blød oven for Duffen, som om Knoklerne vare borte. Man troer at en Drm, som gaaer igjennem Halsen og Rygmarven op til Hornene, forarsager denne Sygdom, der sandsynligviis ikke er andet end en Betændelse i Haleenden. Sognefoged Peder Jacobsen i Billum siger imidlertid, at Hornetomhed undertiden er Forløber for Lungesygen. Man indgiver Terpentin og gnider Rygraden dermed. Eller ogsaa der gjøres et Indsnit i Halen, hvori indguides Peber. Bedre om man dertil brugte Saltlage. Der skal være Steder, som sjældent ere ganske frie for denne Sygdom, som efter Nogle endog skal smitte.

Meierier, Tillæg, Foderstude, Staldning.

Meierievæsenet er ikke i nogen blomstrende Forsatning i Ribe Amt. Deels ere Græsgangene ikke passende eller frugtbare nok dertil, deels ansees Opdræt som mere fordeelagtigt. Det største Meierie er paa Norholm og bestaaer af 100 Køer. Lunderup, Endrupholm, Estrup, Synderflov og Vandrupgaard have Besætninger paa 40 til 70 Køer. Ellers haves i Almindelighed ikke over en Snees Køer paa nogen af de øvrige store Gaarde; en Bonde kan have 6 til 12. Overskuddet af Smørproductionen vilde derfor ikke være synderlig værd at regne, dersom Vesterboehonden ikke var en saa god Huusholder; og virkelig er der mange Beboere i de skarpe Hedeegne, som sjældent eller aldrig smage Smør i deres Huus, men lade sig nøie med en Ostkorpe til det tørre Brød, for at faae Leilighed til at samle lidt Smør til Salg. I Egnen af Ballum maa Bonden ofte kjøbe Smør, da Tillægget opsluger Melken.

Af ulige større Vigtighed er Opdrættet. Overalt i Amtet tillægges en Mængde Kvier og Stude, dog meest af sidste, og i Heberne sees altid en heel Deel Ungkvæg at følge Jaarestokkene. Især opfores en stor Mængde unge Stude i Skovlodderne i Undst Herred. En Bonde tillægger her 4 til 8 Kalve, og derover, aarlig. De Stude, som komme fra denne Egn, ere meget søgte, fordi de taale ethvert Slags Græsgange. Ogsaa i Strøget imellem Ribe og Tøndern er Tillægget meget betydeligt, da næsten alle Kalve lægges til. En Bonde fra Schackenborg Gods har

saaledes til en Besætning af 20 eller 22 Hoveder kun 4 eller 6 Køer, hvorimod Resten er Ungkvæg og Stude. I Fardrup ved Ribe kan Forholdet være imellem 7 og 10 Køer til 12 eller 20 Ungnød. Som Minimum kan nok antages, at Køer og Ungkvæg paa en Bondegaard ere lige i Tal, men i Almindelighed overstrider Ungkvæget langt dette Forhold. I Øster- og Vester Herred tillægges mindst, fordi Hederne ere daarlige til Græsning. Tillæget betragtes som Bondens bedste Indtægtskilde, da de Penge, derfor indtages, almindeligviis langt opveie Beløbet for solgt Korn og Smør, og Dvæghandelen desuden altid bringer Contanter i Landet. Beføstningerne ere ubetydelige; thi for det meste græsses i Hederne eller Skovlodderne, og om Vinteren fodres med ringe Mosehø. Ikke heller falder Affætningen vanskelig enten paa den ene eller den anden Tid af Aaret. I den Slapheds-Periode, som characteriserede Slutningen af det andet og det meste af det 3de Decennium i vort Aarhundrede, har Prisen paa Dvæg vel været lav, som paa alle andre Producter, men Affætning har dog aldrig ganske manglet; thi Foder- og Græskvæg er en Fornødenhed for mange. De unge Stude gaae almindeligviis fra Bøndergaardene naar de ere 3, sjældnere 4 Aar gamle. Salget skeer til Landmænd, som have større Gaarde og frugtbarere Jorder, og kunne give en bedre Pleie, eller Studene gaae umiddelbar i Handelen og føres til Markederne i Husum og Vedel. Dog gaae Studene fra Egnen imellem Ribe og Møgeltonder ikke saa langt, men affættes paa Markederne i Tøndern, for at græsses i de nærmeste Koge, hvor man ingen jydsk Stude holder. De fleste Stude sælges om Foraaret fra Foderet, dog gaae ogsaa mange af om Efteraaret, for at besætte de større Gaarde eller fortære Markmandens Hø og Halm. Prisen har i de sidste Aaringer varieret imellem 14 og 20 Rdl. Ort. for et Par 3 Aars Stude af jydsk Race, hvorimod lignende Stude af det Slags, som holdes sønden for Ribe, have kostet 40 Rdl. og derover.

Græs- eller Foderstude i 4de og 5te Aar holdes paa alle store Gaarde, som ikke have lagt sig efter Meierie; thi Tillæg bruges ikke paa de store Gaarde. Bramminge har for Tiden den største Besætning af dette Slags. Dog er der ogsaa mange Bønder, som holde Foderstude. Saaledes f. Ex. i Gjesten-, Seest-, Hjarup- og

Skanderup Sogne i Andst Herred, Farstrup-, Wilslev-, Darum- og andre Sogne ved Vesterhavet, hvor det ikke er sjældent at finde en Besætning af 20, 4 eller 5 Aars Stude paa en Bøndegaard. Studene kjøbes for det meste i Egnen selv, dog komme nogle ogsaa fra Hølstebro. Forhen hentedes langt flere Stude fra det nordlige Jylland, dels til de nu nedlagde Herregaarde, dels til Marsskib-erne norden for Ribe, hvor man med den bortvegne Velstand har seet sig nødsaget til at lægge sig mere efter Dybræt. Foderstudene holdes med Høe og Halm, samt lidt utorfsken Sæd. At stalde eller fodre med gruttet Korn bruges ikke længere i den Deel af Ribe Amt, som ligger norden for Kongeaaen. Mod Foraaret vandre Foder-Studene til Husum, for at affættes til Marsskeboerne.

Man seer heraf, at en stor Mængde jydsk Stude allerede i en meget tidlig Alder bringes til Marssen. I ældre Tider brugte Marsskeboerne kun udvorne Stude, men uheldige Omstændigheder: formindsket Affætning, Pengetab ic, have nødsaget dem at opbrække deres gamle, fede Græsgange, og lægge sig efter Sædeavlen. De høie Rapsædpriser, som i sin Tid havde, hidroge maafee ikke heller lidet til denne Forandring. Men herved gik da ogsaa for en Deel Leilighed at holde stort Dvæg tabt, thi de til Hvile udlagte Marker manglede Evne til behørigen at fede fuldvorne Drner. Man maatte altsaa noie sig med at holde 3 til 4 Aars Stude. Ogsaa det avlede stive Foder kunde ikke vel anderledes benyttes. Smaa, fede Stude, til Indslagting og Forbrug i Huusholdningen, kjøbes desuden hellere af Borgerne i Hamborg og i de holsteenske Kjøbstæder, da større vilde være dem til Besvær. Prisen er derfor i Almindelighed forholdsviis høiere. Men saaledes fik da ogsaa Opstaldningen af udvorne Stude paa Herregaardene i Jylland et Stød, som seent eller aldrig vil vindes. Hvorimod Tillægget paa Bøndergaardene maatte have vundet, dersom ikke atter andre Omstændigheder vare indtrufne, som lade befrygte, at ogsaa denne Green af vort Landbrug svæver i Fare for at gaae tabt. Forklaringen herom i det Følgende.

I hele det store Strøg, som ligger norden for Kongeaaen, altsaa største Delen af Amtet, bruges Mæskning eller Fodning af Creaturer kun til Huusbehov, uden forsaavidt, at de Byer ved Vesterhavet, som have Marssenge, i Efterommeren kunne græsse

nogle sene Køer paa de slagne Enge, for om Efteraaret at affættes til Fanse, Varde eller Holsteen. Derimod udgjør Mæskningen af Stude en væsentlig Næringsgreen for de sydvestlige Beboere af Amtet, især i Egnen omkring Møgeltonder. Paa Trøiborg, i Ballum, Forballum, Dittersbøl og i Møgeltonderfog findes mange Stude paa Græs. Men langt flere endnu mæskes om Vinteren paa Stald ved Høe og Korn. Især udmærker Hovedgaarden Trøiborg sig i dette Punct. Et par Hundrede Stude staldes her vist aarlig. Den yderste Flid anvendes for at bringe Studene til den høieste Grad af Fedme. Fodningsmaaden er følgende: om Morgenen gives Høe; derpaa vandes, og ovenpaa følger Maling (gruttet Korn) paa Kærvehakkelse; derpaa Høe igjen, atter Maling paa Hakkelse, og endelig om Aftenen en Givt Skaftehavre. Men det er langt fra at alle fodre saaledes. Malingen bortfalder hos de fleste. Studene fra Trøiborg koste derfor ogsaa gjerne en halv Snees Daler Ert. mere end andre. Samtlige her fedede Stude gaae til Hamborg eller Altona. Fra Trøiborg afgaae saaledes ugentlig smaae Transporter paa 10 til 12 Stkr. Reisen medtager en 8 til 10 Dage. Prisen paa en feed Stud er for Tiden fra 36 til 50 Rdtr. Ert. Mange besatte sig som sagt med Studestaldning; dog overlades i Almindelighed Affætningen til de egentlige Dvæghandlere, da det vilde være for risicabel for en enkelt Gang at sende Dvæg til Hamborg, hvor Priserne ere saa variable, at der fra den ene Uge til den anden kan være en Forskjel af 10 Dalere eller mere pr. Hoved. For den, som daglig fører denne Handel, opveie Priserne hinanden. Her, som i de nærmeste Koge, feeder man ikke længere jydsk Stude, men alene unge 4 Aars Stude af Landracen. At man vælger dem saa unge, kommer deraf, at Fordelen at holde Studene til de ere uborne, ikke staaer i Forhold til det Foder, de fortære, at Risicoen vilde blive større, og at Græsgangene, som forhen anført, desuden ikke ere saa kraftfulde længere. Men at man foretrækker Landracen for den jydsk Race, har sin Grund deri, at Slagterne i Hamborg, som dog ere de fornemste Kunder for denne Vare, hellere ville have det store røde Dvæg, som skaffer dem mere Fordeel. Accisen i Hamborg er den samme for en lille som for en stor Stud, nemlig 5 Specier. Ikke heller gjøres længere af Hamborgerne den For-

Kiel paa Kjødet, der engang var Uffætningen af jydſke Stude ſaa fordeelagtig, ſaa meget har Vellevnet og Luxus aſtaget. Slagterne ſøge derfor nu kun at ſaae den ſørſte Vægt for Pengene. At Tælgene i nogle Aar har været ſaa godt Kjøb, og ikke høiere i Priis end Kjødet ſelv, betragtes ogſaa ſom en Grund hvorfor den jydſke Race tilſidesættes. Maaſkee at den nylig i Gang komne Handel med levende Stude paa Engeland, hvor ſom bekjendt det ſaſtfuldere Kjød af de ſtore Dvægracer til Skibsproviffion foretrakkes det finere, mere velſmagende af de mindre Racer, ikke heller er uden Indflydſe derpaa.

Denne de jydſke Studes Tilſidesættelſe har udbredt ſig over hele Marſken lige til Elben. Selv i Marſkbyerne norden for Ribe, tillægges nu af al Magt rødt Dvæg. Derſom dette bliver ved, og ikke andre Omſtændigheder indtræffe, maa Jylland være belavet paa at ſee ſin Handel med magre Stude Dag for Dag at formindſkes. Men mueligen at der da vil blive Fordeel ved ſelv at ſeſe og ſende til Hamborg, eller nedſalte til Forſendelſe. Tillæggets Forøgelſe i Marſken maa nødvendigſen formindſke Mængden af det Kjød, ſom ſalbydes i Hamborg. Unſtkeligt derfor, at man i Tide belavede ſig derpaa, og tillod at anlægge Brænderier paa Landet, ſom det ſikreſte og fordeelagtigſte Middel til hiint Wiemedes Opnaaelſe*).

*) Fra en Mand ſom ikke onſker ſig nævnet, har Forfatteren modtaget følgende Bemærkning, denne Sag betræffende.

Directe Handel med jydſk, ſaltet og roget Drekjød burde aabnes med Yarmouth eller Newcastle. Dermed provianteres gjerne de nordlige Der. Hetland, Orkney, Guernſey tage meget, Etabliſſementerne i Newfoundland ic. Inden for Vendeſkredſen er det røgede og ſaltede jydſke Faare- og ungt Drekjød det ſundeſte og beſte, betales ogſaa dyreſt. Hamborgerne ſende allerede Jagter til La Guayara: Kysten i Syd-Amerika, og Anmelderen har, i en danſk Conſuls Huus i Engeland, talt med en Skipper, der, ved ſin Jagt med 3 Mandſ Beſætning, ved tredie Reiſe havde tjent ſaa meget, at Principalen vilde give ham en Fregat at føre.

Mislykket Forsøg med at bringe Studehandelen paa Zoland i Gang igjen.

Capitelet om Stude engang paa Bane her, vil Forfatteren endnu fortælle et Forsøg, som for nogle Aar siden gjordes, for at bringe den gamle Studehandel paa Holland i Gang igjen. Man vil erindre sig, at den nederlandske Regjering for nogen Tid siden frigav Indførselen af fremmede Creaturer, om Forfatteren mindes ret, for et Tidsrum af 15 Aar. Følgen deraf var, at nogle Speculantere strax søgte at indlede Forbindelser med Sylland. Heriblandt var især en i Amsterdam boesat Dansk, ved Navn Laurits Fredriksen, som vist ligesaa meget af Birkelyst, som Attraae efter at gavne sit Fødeland, levedes ved dette Foretagende. Men denne Mand indsaa strax, at Hjerting, Hovedudskibningsstedet for jydsk Stude til Holland i forlums Dage, ikke begunstige hans Forehavende, især af Mangel paa Leilighed til at græsse Studene naar Modvind forhindrede Afsejlingen. Han fattede derfor den Plan, at kjøbe Den Lange-Liebjerger i Hjertingsfjord, hvorhen Studene med Ebbe let lod sig bringe, hvor de tilstodende Marssenge vilde have givet Leilighed at oppebie en gunstig Vind til Overfarten, og Indskibningen desuden saldet meget lettere. Hiin høist ubetydelige lille De, som alene ved sine Enge faaer nogen Værdie, tilhører Sognet Høe i Vester-Herred. Eierne, som det vigtige Diemed kun lidet rørte, vare usorffammede nok at begjære 15 eller 16,000 Rdlr. Ert. for ovennævnte Jordstrimmel, meer altsaa end hele Høe Sogn maafee er værd. Man bod dem 6000 Rdlr. Ert., men nogle Velhavendes Halsestarrighed, maafee ogsaa den Fordom, at den Arv, Fædrene have efterladt os, ikke uden Straf gives Slip paa, eller Frygt for at Markerne i Høe Sogn af bet tilstrømmende Dvæg vilde blive nedtraadte, bragte den hele Plan til at strande, saa at hine dristige Hollændere, efter lange og kjedelige Underhandlinger, endeligen saa sig nødsagede at opgive deres Forehavende. — Det er vist ikke let at sige, om Realisationen af hiin Plan virkelig vilde have ledet til en flækkelig Afsetning af jydsk Stude i Holland*). Men naar man betænker, at Sagen

*) Et paa samme Tid fra Zondern iværksat Forsøg havde ingen videre Følger.

fra vor Side aldeles ingen Risiko medførte, og at ikke alene Studebehandelen vilde have faaet et nyt Eving, men en stor Deel af vort oversflodige Korn ogsaa derved fundet en god Afløbskilde*), intet altsaa var at tabe, men meget at vinde; maa man forundre sig over, at denne Sag ikke har fundet mere Opmærksomhed. Beboerne af Høe Sogn havde dog nok ved passende Løfter været at overtale til en rimelig Afstræbelse af deres Eiendomsret til den omtviste Plet. En Treschow eller en Schönheyder**) vilde nok have bragt denne Sag i Rigtighed!!

Antal af Creaturer i Forhold til Areal.

Betræffende Antallet af Creaturer imod Areal har Forsatteren samlet følgende Data.

I Hjarup Sogn kan en Gaard paa 4 Tdr. Htl. med et Areal af omtrent 90 Tdr. Land g. M. Ager, Eng og Skovbund***), hvis Jorder ere i nogenlunde god Drift, holde 26 til 28 Stkr. Hornkvæg, smaat og stort regnet imellem hinanden, 4 Heste og 8 til 12 Faar. Anslaaes denne Besætning til 25 eller 26 Køer****), bliver det et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Paa Præstegaarden i Leierflov Sogn holdes 6 Heste, 40 Nvægs. hoveder og 16 Faar. Arealen udgjør $151\frac{1}{2}$ Tde. Land*****). Besætningen anslaaet til 40 Køer, bliver det et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Td. Land.

Røigaard i Gjesten Sogn, med et Areal af 250 Tdr. Land Ager, Eng, Mose og Skov, fødte i Vinteren 1827-28: 34 Køer, 10 Stude, 10 Stkr. Ungkvæg, 7 Heste og 20 Faar. Dette anslaaet til 56 Køer, og en 50 Tdr. Land fredet Skovbund fra regnet, kommer der omtrent 1 Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Gaardmand Anders Jepsen i Afløv, Malt Sogn, holder paa omtrent 60 Tdr. Agerland, 10 Tdr. Engbund og 10 Tdr.

*) Hollænderne have aldrig kjøbt andre end staldede Stude hos os.

**) Stiftamtmand i Viborg.

***) Skovgrunden afbenyttes til at græsse Ungkvæg paa.

****) To Unghoveder, $\frac{2}{3}$ Hest og 7 til 8 Faar regnede for 1 Koe.

*****) Heraf meget privat Eiendom.

Hedejerd, altsaa paa et Areal af 80 Tdr. Land: 4 Heste, 10 Køer, 8 Stkr. Ungkvæg og 10 til 14 Faar, som, anslaaede til 24 Køer, udgjør et Hoved paa $3\frac{1}{2}$ Tde. Land.

Synderflov har et Areal af 220 Tdr. Land Ager og Eng, samt 80 Tdr. Land Mose og Hede. Herpaa holdes 50 Køer, 10 Unghøveder, 200 Faar og 10 Heste, der, bragte i Regning paa den foransførte Maade, udgjøre 85 Køer, hvilket bliver 1 Hoved paa 3 Tdr. Land. Gaarden er i de senere Aar stærk bemerglet.

Dette gjalder de bedre opdyrkede Dele af Andst- og Malt-Herreder. Hvor Hederne ere af større Omfang, eller Høebjergning-
gen mindre og Jorderne flarpere, er Forholdet ikke saa fordeelsagtigt.

Præstegaarden i Gamst, Andst Sogn, der fylder af 6 Tdr. 1 Skp. 3 Trd. 2 Alb., har et Areal af $106\frac{1}{2}$ Tde. Agerland, 34 Tdr. Land Engbund og $46\frac{1}{2}$ Tdr. Land Hede, hvortil endnu 2 Tdr. Land Grønning, ialt altsaa $189\frac{1}{2}$ Tde. Land. Herpaa holdes 4 Heste, 2 Kjørestude, 10 Køer, 18 Stkr. Ungkvæg og 12 Faar. Ungkvæget og Faarene leies der Græs til, for at spare Grønningerne i Heden til Slæt. Reduceres den anførte Besætning til 24 Køer, bliver det omtrent et Hoved paa 8 Tdr. Land.

Til Gaarden Skjodeberg i Vaarbasse Sogn, bestaaende af 2 sammenlagte Bøndergaarde, have et Areal af circa 300 Tdr. Land Ager og Hede, foruden 22 Karles Slæt en Mål derfra i Gjesten-Kjør. Besætningen udgjør ordentligviis: 10 Køer, 20 Stude, 10 Ungnød, 4 Heste, 2 Arbejdsstude og 50 til 70 Faar, som, reducerede til 41 Køer, vil udgjøre omtrent et Hoved paa 8 Tdr. Land.

I Grindsted Sogn fan en Bøndergaard paa 2 til 3 Tdr. Htk., med et Areal af 80 Tdr. Land Ager og Eng, og en Hede i det mindste af to Gange saa stort et Omfang, holde 6 Køer, 2 Heste, 2 Kjørestude, 3 Ungnød og 40 Faar. Anslaaes denne Besætning til $17\frac{1}{2}$ Køer, bliver det et Hoved paa 13 til 14 Tdr. Land.

Nørholm har omtrent 400 Tdr. Agerland, 230 Dages Engflæt, hvoraf dog en stor Deel er saa langt fraliggende, at Eftergræsningen maa blive ubenyttet, og 6 til 700 Tdr. Land Hede. Herpaa holdes 100 Køer, foruden Tyre og Opdræt, 80 Faar og

en 7 til 8 Kjøres eller Rides-Heste. (Hvningen drives ved Høved-
rie). Anslaaes den hele Besætning til 135 Køer, vil det blive et
Høved paa 9 til 10 Tdr. Land. Regnes Heden fra, som ikke
tjener til andet end at græsse Ungkvæget og Faarene paa, vil
Forholdet omtrent blive et Høved paa 5 Tdr. Land.

Hesfelmød har omtrent 130 Tdr. Agerland, 80 Tdr. Eng-
bund og en 500 Tdr. Land Hede; dog afbenytttes sidste Stet ikke
paa Grund af den lange Grastand. De 210 Tdr. Land Ager
og Eng ernære 20 Køer, 40 Foderstude om Vinteren, 10 Ung-
nød, 6 til 7 Heste, 2 Kjørestude og en Snees Faar. Dette an-
slaaet til 50 Køer, udgjør et Høved paa lidt over 4 Tdr. Land.

Paa Sneumgaard, saaledes som den før sidste Udstykning be-
sandtes, blev holdt i Almindelighed 20 Arbeidsheste og 150 Høve-
der, meest Stude. Denne Besætning kan ikke anslaaes høiere
end 150 Køer. Arealen udgjør 600 Tdr. Land Sand-Ager og
Marss, halvt af hvert Slags. Der holdes altsaa et Høved paa
4 Tdr. Land.

Paa Røye, en af flere Parceller fra Schackenborgs Hov-
marker sammensat Gaard, med et Areal af 90 Demater, meest
sandig Agermark og tørvagtig Eng i Møgeltonderfog, holdes Vin-
ter og Sommer 4 Heste, 12 Stude, 12 Stkr. Ungkvæg, 6 Køer,
6 Kalve og 12 Faar, omtrent det samme altsaa som 30 Køer eller
et Høved paa lidt mere end 3 Tdr. Land.

Af de 4 sidste Exempler sees, hvorledes Forholdet igjen for-
bedrer sig, naar man kommer de engrige Bredder af Vesterhavet
nærmere. At dette Forhold, paa sidste Exempel nær, endnu ikke
er saa fordeelagtigt som i de bedre Dele af Andst- og Malt Herred,
kommer vist af det større Slag Kvæg der holdes.

19.

Hesteavlens.

De ringere Græsgange, og den Magerhed, der i det hele cha-
rakteriserer Ribe Amts Jordbund, ere Aarsag i at Hesteavlens, en-

felte Sogne af Andst Herred og Strøget imellem Ribe og Tondern undtagne, ikke er af nogen synderlig Betydning, men paa de fleste Steder indskrænker sig til Bedlighedsbølsen af Hestetallet. Paa ringe Fjorder kunne ingen store eller kostbare Heste holdes, og folgeligen er det umueligt for største Parten af Ribe Amt at konkurrere med bedre Egne om at frembringe Heste til Udsæls, allermindst i en Tid, da Priserne saa meget ere sunkne og det større Slags Heste alene finder Udsæls. Ikke desmindre har Tillsæts i de senere Aar neppe formindsket sig, men maaskee snarere taget til. Alle indsamlede Efterretninger samstemme i at bekræfte denne Paastand. Landmanden koster naturligviis, under Omstændigheder som de nærværende, enhver rede Udgift, og tillægger hellere de Heste, han selv behøver, end udsætter sig for at savne den fornødne Arbeidskraft, skulde end paa denne Maade hans Heste komme ham lidt dyrere at staa. Og hvor man frembringer Heste til Salg, giver man ugerne Slip paa den vante Erhvervsvei, da det dog er bedre at tage noget ind end slet intet, og det desuden er tvivlsomt om andre Foretagender vilde blive mere indbringende.

I hvilken Tilstand Hesteavl en i Ribe Amt befinder sig, skulde nedenstående specielle Skildringer søge at oplyse.

I den sydlige Deel af Andst Herred have de fleste Gaarde en Følhoppe, og tillægge som oftest et Føl aarlig. Hestene ere af det større jydsk Slags, nemlig fra 10 til 10½ Qvarteer, med en fluttet Bygning og af en trivelig Race. Dog seer man allerebe i de Sogne, som ligge sønden for Toldlinien, og hvor Hesteavl en drives stærkest, enkelte Individer af det store, langbenede, magre og skarpsnokkede Slag, hvoraf saa mange findes i Haderslev Amt. I Haldsked Kroe, Bamdrup Sogn, har været en Hingst, som flere Gange har faaet Præmie, men som nu er død, saa at denne Egn for Tiden mangler en god Hingst.

De bedre Dele af Malt-, Gjording-, Skabs-, Vester- og Øster Herreder have et mindre Slag Heste af 9½ til 10 Qvarteers Høide, som afgiver ret gode Arbeidsdyr, men aldrig har været udmærket i andre Henseender. Føl tillægges overalt, men ikke synderligt mere end til egen Brug. Sognesoged Jep Jensen i Hobbe har en 1te Præmiehingst, som dog nedstammer fra Bjerger Herred. En anden Hingst, der ogsaa har faaet 1te Præmie,

findes i Tørpagger, Sneum Sogn. Den er af hollsteenske Race med Hamskopf.

I den nordøstlige Deel af Amtet er Hesteavl en at regne for intet. Sjældent tillægges et Føl, ligesom her overhoved kun holdes faa Heste.

Ganske anderledes forholder det sig med Egnen imellem Ribe og Tøndern. Her udgjør Hesteavl en af Bondens vigtigste Erhvervsgrene, og en Mængde Heste til Salg optrækkes. Man holder store, hollsteenske Hingster, som jevnlig fornyes, og hvoraf nogle have faaet Præmie. Men Racen mangler aldeles den faste Typus, der saa meget udmærker Egnens Dvægrace. Brogede, flimlede og alle Slags farvede Heste sees imellem hinanden i een og samme By, og paa Bankeabninger mangler det ikke heller. Ikke desmindre finder den bedre Deel af dette Slags Heste en god Affætning fordi Racen ved sin Størrelse og stærke Rejsning imponerer. Kogheboerne kjøbe de unge Heste i 2^{det} og 3^{die} Aar, og affætte dem igjen til Prangerne, som give 70 til 90 Rdlr. Ert. for en udmærket 4 Aars Hest af dette Slags. Imidlertid har det forekommet Forsatteren, at de Attributer, der have skaffet denne Race Credit, ikke altid svare til hvad der efter Exterieurens Regler kaldes smukt eller godt. Saaledes ubærer den stærke Rejsning ikke sjældent til Svanehal, og endnu oftere til en bred, stiv Hals, der vel ikke mangler Bøining for oven, men sidder som om den var paaklistret, istedet for ved indvortes Kraft at hæve sig, og derved giver Hesten et klobset Udseende, hvilket klobsede eller stive Bæsen ofte udbreder sig til de øvrige Dele af Kroppen især Krybset og Benene, saa at man troer at have et af Træe udskaaet Bilæde for sig, istedet for en organisk, livfuld Skabning. Meget Disproportion opdages desuden ofte; saaledes seer man ikke sjældent et urimeligt lille Hoved paa en svær Krop. At Spat ikke er nogen sjelden Feil ved denne Race, maa man slutte deraf, at mange operere deres unge Heste for Spat, ved at underbinde Skankaaeren, bortskjære og udtrække det Stykke deraf, som løber over Spatknuden. Man kalder denne Operation Nareformning. Den mislykkes sjelden, men svækker Hesten. Hestene af denne Race ere desuden ikke meget haardføre, saa at Forandring i Pleien, eller vedholdende Arbeide, strax svækker dem og de blive

magre. Forbbyrkerne imellem Ribe og Løndern gjorde ubestribt bedre i, siden de engang ere komne ifærd med at krydse, at anskaffe sig gode, engelske Hingster, ikke af den phantastiske Vedde-øber-Race, men af de saakaldte Halvblods-Heste, og ingen Hingster af andre Racer at taale. Der torde nok loves dem et godt Resultat heraf.

Hvad Hestens Pleie angaaer, da er den i det hele ganske god, skjøndt undertiden lidt knap. Ved Michelsdag, eller kort efter, komme Hestene ind og faae Rug- eller Havrekjærvehakkelse, hvortil endnu skjæres Rughalm, som mere og mere forøges, alt som man kommer længere ind i Vinteren. Høe gives først henad Foraaret. Byg, lagt i Støb, er befundet meget tjenligt i Pløietiden. Den gyldne Regel at fodre lidt og, tidt iagttages med Nøiagtighed, og den virker høist velgjørende. Hestene ere her, efter troeværdige Vidners Forsikkring, i en langt bedre Stand, end paa bedre Jorder og ved overflødiger Foder i Sjælland. Om Sommeren kommer først Hestens ringeste Tid, men man holder gjerne inde til først eller midt i Juni. Uden Hjælp af Efterflættten i Engene vilde Hestene dog have ondt at bjerpe sig. Marstbhyerne, der frembringe Havre og Høe i Overflødighed, fodre naturligtvis anderledes, men neppe saa overeensstemmende med Hestens Natur.

20.

Faareavlen.

Den ældste og oprindelig eneste Faarerace i de norden for Kongeaen beliggende 8 Herreder af Ribe Amt er det saakaldte Gedesaar. Men det findes nu kun i de Dele af Amtet, hvor Drivten i Heden har vedligeholdt sig, eller hvor store Heber endnu have, altsaa i Slaugs Herred, de nordlige Partier af Andst-, Malt-, Gjording- og Skabs Herreder, samt lidt af Øster- og Vester Herreder, eller, under eet taget, den nordøstlige Deel af Amtet.

Her, og alene her, findes Hebefaaaret i sin oprindelige Tilstand. En Gaard kan have 50, 100, ja 150 Faarehovebøder, og disse Faareflokke udgjøre, som Hr. Pastor Sommer meget rigtigt bemærker, Hebernes bedste Prydelse. Racen er lille, og Faarene føde almindeligviis kun eet Lam*). Slagtet, veier et saadant Faar ikke mere end $1\frac{1}{2}$ til 2 Lpb., og holder 2 til 3 Pb. Talg. Da Lammene ere smaae og magre, altsaa ikke tjenlige til Slagtning, lægges mange Bøder til. I Almindelighed giver et Faar $1\frac{1}{2}$ Pb. Uld, og en 3^{die} Aars Bøde $2\frac{1}{2}$ til 3 Pb. i tvende Klipninger. Ulden er vel ikke grov, men fortjener dog neppe Navn af fin; mange Faar ere endog styguldede o: bære Haar som Geder.***) Prisen pleier at være 9 til 10 p. Lybsk, i de sidste Aar har man dog kun givet 7 til 8. Det er ikke ubetydeligt hvad der af dette Slags Uld gaaer i Handelen.***)

Hvor Drieten i Heberne derimod har ophørt, er der foregaaet en stor Forandring med Faarene, som er bevirket deels ved de bedre Græsgange paa Agrene, deels ved Krydsning med et større Faareslag. Virkningen af det bedre Græs, uden Forbindelse med Krydsning, sees paa Faarene i den sydlige Deel af Andst- og Malt Herred, især i Egnen omkring Estrup. Et Faar veier her 2 til 3 Lpb. og bærer 3 Pb. Uld aarligt. Hvad Krydsning i Forening med den bedre Græsning have frembragt, kan sees i Skabs-, Vester- og Øster Herreder, hvor Faarene, ligesom Nvæget, alt meer end i 50 Aar have været underkastede en Blanding med friske Faar. Men denne dobbelte Cuur har neppe havt nogen bedre Virkning end første alene. Faarene ere hverken større, triveligere, udbrigere eller frugtbarere end i den sydlige Deel af Malt og Andst Herreder, ja Racen er snarere mere grovknolet og mindre fluttet, i det mindste har det forekommet Forfatteren saaledes. Hvor Faarene paa den anførte Maade ere indskrænkede til at græsse

*) Hvor Græsgangene ere saa knappe som her, ansees det for en Daarlighed at holde Faar, der give 2 Lam.

**) Man vil paaataa, at disse Haar agtes meget hoit i Engeland, og at deraf forfærdiges Castor-hatte.

***) For Uldskivningen holdtes Geder i Veirup-, Holsted-, Aastrup- og Starup Sogne. Nu sees ikke en eneste meer.

paa Agrene, kan der almindeligviis ikke heller holdes flere end til Husets Fornødenhed. Uldsalget er derfor ubetydeligt, og finder kun under ualmindelige Omstændigheder Sted. Heraf at slutte Faareavlens Afstagesse siden Udristningen, vilde imidlertid være for overilet; thi ikke alene give Faarene det dobbelte Udbytte imod før, og har Forbruget af Faarefod og Uld med den forøgede Føllemængde betydelig tiltaget, men de bedre opdyrkede Dele af Landet have ikke heller nogenfinde havt saa store Faareflokke som de mindre opdyrkede.

I den sydvestlige Deel af Amtet, eller Strøget imellem Ribe og Tøndern, haves et temmeligt stort Faareflag, med lange Haler og grov Uld. Racen er upaatvivleligen den samme, som i de tilstødende Koge, men faaer dog i Henseende til Bygning, Huld, Uldrigheid, og Uldens Godhed meget tilLage for samme, hvilket tilskrives de mindre kraftfulde Græssange og Behandlingen i det hele. Faarene fra Kogene ere langstrakte og lavbenede, veie, fede 80 Pd., give 1 til 2, sieldnere 3 Lam, og bære 4 til 5 Pd. af en 3 til 4 Tommer lang meget elastisk og glat Uld, saakaldet Rømmeuld. De fleste af disse Egenheder tabe sig lidt efter lidt, jo nærmere man kommer Ribe. Faarene i Kogene klippes kun een Gang om Aaret. Deres Uld er meget søgt, og opkjøbes af omreisende Fabrikantere fra Hamborg, Altona, Christiansfeld og Kjøbenhavn, der betale den dyrt. Den sædvanlige Priis er 16 Skilling. Af Lammene tillægges de fornødne Gimmere til Flokkenes Recluttering. Nesten af Gimmerne slagtes til Forbrug i Huusholdningerne. Væderlammene gildes og gaaer i 4de eller 5te Aar til Hamborg. Paa Kyststrøget mellem Ribe og Høier rækker Faareavlen neppe mere end til Huusbehov. Beboerne i Kogene have derimod store Faareflokke paa 100 Stkr. og mere, saa at Uld- og Bedesalget er meget betydeligt. Et interessant Syn for en Fremmed ere de mange Tusinde Faar, som overladte til sig selv, græsse i Fællig paa det uinddige Land ved Høier, kaldet Vorland. Dette Faareflag fortjener langt mere end det store eiderstædtiske Faar vore Landmænds Opmærksomhed; men vil dog neppe med Nytte kunne indføres uden paa frugtbare Jorder*).

*) Paa Søndergaard ved Trøiborg har Hr. Von Feddersen oprettet et Skæferie paa 200 Faar af det anførte Slags. De staae i Høier

Den finulbede Faareavl gjør aldeles ingen Fremgang. I hele Amtet findes kun 2 Flokke af finulbede Faar, nemlig paa Bamdrupgaard i Andst Herred og paa Nørholm ved Varde. Paa første Sted lod for endeel Aar siden daværende Eier Hr. Kammerherre v. Düring komme 200 Merinofaar fra Hannover, som anvistes Græsning paa een af hans salig Fader, den som Feldtsherre og Landmand lige fortjente Generallieutenant v. Düring, opbyrket Hede. Faarene bleve aldeles behandlede efter en medfulgt hannoveransk Hyrdes Forskrifter, og formerede sig snart til 400. Men en Sygdom bortrev i et Foraar over den halve Deel af Flokken. For Tiden tilhører Gaarden en anden af Generalens Sønner Hr. Major og Kammerherre v. Düring, Medlem af Resmontecommissionen, som igjen har bragt Flokken til 200 Stkr. Nørholm havde 1826 omtrent 80 Mestis*), som har Uld af Midelsfinhed. De første Merinovædre sattes til Flokken for en 25 til 30 Aar siden. Men man har ikke sørget for altid at have ægte Vædre, saa at det ikke er at undres over at Ulden ikke er finere endnu. En 3^{die} Flok af Mestis, dog af langt ringere Beskaffenhed end den foregaaende, bragtes for nogle Aar siden af Hr. Fr. Stauts til Røilund i Andst Herred, men er senere gaaet tabt ved Sygdom.

Ovenanførte Exempler fræregnede, er der kun fleet lidt endnu for den finulbede Faareavls Udbredelse. Hr. Mumsen paa Sønderkølv har nylig anskaffet sig nogle Vædre fra Bamdrupgaard, og Hr. Pastor Sommer i Grindsted sørger for, altid at have en halvfin Væder til sine Faar, hvilket af enkelte andre vel ogsaa er efterfulgt og ansees rigtigere end at bruge ægte Merinovædre. Hift og her i Andst, Maltz og Gjording Herreder haves saakaldte engelske Faar med en mere krollet og lidt finere Uld end den almindelige. Men om disse Faar virkelig stamme fra England, eller hvorfra ellers, har det ikke været Forfatteren muel-

om Sommeren, men gaar løse om Efteraaret og Vinteren, og behandles forresten som i Kogene.

*) Afkommet efter en Krydsning med Merino-Vædre og grovulbede Faar.

ligt at faae Underretning om hos Egnens Landmænd*). Saavel disse saakaldte engelske Faar, som Merinofaaret, ansees for noget kjelne og ikke at kunne trives i Heberne. En anden Anke imod de finulbede Faar i Almindelighed er, at de koste for meget om Vinteren at holde, og at den fine Uld saare vanskelig affættes, end ikke engang til de samme Priser som grov Uld. De grove eller stygulbede Faar ansees derfor at betale sig ligesaa godt, saa meget mere som de bedre taale Mangler ved Græsgangene.

Den Maade, paa hvilken Faarene behandles, er saare simpel. Største Delen af Aaret lader man dem søge deres Næring i det Frie, og troer ikke at det betaler sig at anvende meget paa dem. I Kogene ved Løndern komme de endog aldrig i Huus, selv i den strængeste Vinter, men naar Jorden er bedækket med dyb Sne, bringer man Høe til dem i dertil indrettede Hekker, eller man giver lidt Havre, 1 Fdkr. til 15 eller 16 Stkr. Denne Fremgangsmaade ansees nødvendig for Faarenes Sundhed og Uldens Qualitet. En regelmæssig Røgtning om Vinteren er derfor sjelden og finder almindeligviis kun Sted naar Jorden er tillagt med Jis og Sne. Det almindelige Fodbringsmiddel er da Mossehøe, saa ringe at man neppe skulde synes det var værd at hjerge, eller ogsaa godt Høe, men i saa ringe Mængde, at det maa brøies med fin Lyng og Mos fra Heberne. Nogle give dog ogsaa, især i Begyndelsen, Rughalm. Saa nænne at anvende lidt Kjerne paa deres Faar. Saalænge denne Røgtning varer, komme Faarene dog altid en Timestid hver Dag ud, og er Veiret i mindste Maade søieligt, hører den strax op, uagtet det ikke sjældent hændes, at man maa begynde forfra igjen. Om Foraaret og Efteraaret græsse Faarene paa Agrene. Om Sommeren staae de enten toirede paa Ugergræs, eller gaae løse i Heben, eller

*) Statsraad Teilmann, i sit ofte omtalte Manuscript, anfører, at, en Mand fra Løndern, i hans Tid, bragte 2 Bædre fra Engeland, og at deres Afkom meget har udbredt sig. Af Kammerherre Grev Lerche er i Aaret 1826 forfæret directe fra Engeland 2 Bædre og 2 Faar af en meget smuk Race, og placerede paa Schaalenborg. Det samme er skeet med 1 Tyr og 2 Qvier af udmærket Bygning, men mindre end Landracen.

ogsaa de græsse et Par Limer i hvert Døgn paa Agrene, men gaae for Næsten i Heden. Det første ansees for det bedste. Drivten i Heden for den usundeste.

Paa Nørholm gaae Faarene ikke ude om Vinteren, men faae om Efteraaret noget utorfsken Rivning af Havre og Rug, og siden Høe, men komme dog saa tidligt som muligt om Foraaret ud igjen. Ogsaa Pastor Sommer holder sine Faar regelmæssigen nogle Maaneder inde.

Et saare sundt og lidet bekosteligt Fodersurrogat for Faarene, som meget afbenyttet paa Fanø og indsamles i de smaa Dale imellem Klitterne, er de fine, bladrigre Grene af *Salix arenaria*, af Fannekerne kaldet Vægger. Saasnart Kornhøsten er forbi, begynder man at slaae Vægger, og sætter dem strax i smaae Stakke, hvor de dog kun forblive i nogle Dage, og saa hjemføres. Væggerne maae ikke veires for meget, at de ikke skulle tabe deres Blade.*)

Forfatteren har ikke kunnet erfare om Sommerstalsfodringen af Faarene noget Steds har været brugt. Derimod har Græsning i Folde været prøvet af Gaardmand Villum Pedersen paa Hulvadgaard i Brørup-Sogn, men er strax igjen opgivet. Paa Bamdrupgaard følger man den i Lybfland brugelige Foldning paa Brak-Marken om Natten. Hvorledes Faarene i Hederne om Sommeren holdes foldede, er allerede omtalt i 5te Capitel.

Den hyppigste Faaresygdom er Skab. Den anretter ikke sjældent megen Skade, og ansees at have sin Hovedgrund i den usle Pleie, Faarene nyde. Man hører derfor mange paaftaae, at den kan fodres bort, hvilket dog neppe er at forstaae anderledes, end at en god Pleie afværger denne hæslige Sygdom**). Imod Skab bruges meest Tvætning med Rottkrudt, kogt i Vand, eller et Afkog af Geilrødder. Ogsaa Terpentinline anvendes med Held.

*) Paa Melkeaffondringen have disse Vægger en saare ubetydelig Virkning, og meddele desuden Melken og Smørret en best Smag. Køerne faae derfor kun smaae Portioner heraf engang imellem for deres Sundheds Skyld.

**) Paa Nørholm havde stærk Fodring med Byg ingen anden Virkning, end at Faarene syntes at komme sig, men snart igjen blev syge. Smitte bidrager uagtelig mest til at udbrede Syg-

En anden Sygdom er Gulsotten, de Tydskes Gåule, her kaldet Vand, hvoraf undertiden hele Flokke døe hen ad Vinteren. Midter imod denne Sygdom kjende Vesterboerne ligesaa lidt som Vesterinairerne. Dog have de lært at indsee, at den har sin Grund i sumpige eller siede Græsgange, hvorfor Faarene hos nogle alene komme paa Agrene, eller i det mindste græsses nogle Timer daglig der. Hvor Græsgangene ikke ere fuldkommen sikke, vilde det være til stor Nytte, om man i de tørreste Sommermaaneder, paa hvilken Tid Sygdommen i Almindelighed grundlægges, gav sine Faar hver 14de Dag en Skeefuld smaa hakkede bitter Urter, blandet med Salt. I Vinteren 18 $\frac{2}{3}$ døde mange Faar af Gulsotten i Slaus Herred. Endelig er Dreiesygen (das Drehen) ikke heller ubekjendt. Man siger her om et Faar, der er befalden med denne Sygdom, at det er tuntet eller dort.

21.

Havevæsenet.

Bøndernes Haver ere i Almindelighed meget smaae, 600 til 1000 $\square$ Alen i Omfang. En Bondehave paa 1 $\frac{1}{2}$ til 2 Skpr. Land kaldes stor. Hegnet er som oftest maadeligt, og saare sjældent beplantet, saa at Lye mangler. I Haverne selv træffer man som oftest intet uden Kartofler eller Gronkaal, hvorfor de ogsaa kaldes Kaalgaarde. Den mere Velhavende har 3 til 4 Bede med Timian, Puurløg, Petersillie og Gulerødder, maa-

dommen. Unfseligt maaſkee derfor, at det befaledes at holde ſtabede Faar indelukkede, indtil Atteſt om deres fuldkomne Helbredelſe tilveiebragtes. I de ſidſte Aar har Stab forvoldet meget Tab i Ofſter- og Veſter Herred.

fler et Par Stikkelsbær: eller Ribsbuste. Frugttræer sees ikke, uden i nogle af de østligste Sogne af Andst Herred, og endda kun i ringe Mængde, meest Æble- og Blomme-Træer, men af maadelig Art.

Den ærværdige Olding Hr. Junghans, Præst til Andst- og Gjesten Menigheder, erklærer i sin Indberetning til Landhuusholdningsselskabet, at Havedyrkningen i Andst Herred staaer paa samme Fod som før Udsiftningen, og at i de 38 Aar, han har været Præst i denne Egn, ingen Fremgang er kjendelig. Alle øvrige Indberetninger samstemme i at bekræfte denne Bondens store Ligegyldighed for Havevæsenet. Udsætningen af Kjøkkenurter er under de fleste Omstændigheder en saa mislig Sag, og Forbruget i en Bondehuusholdning saa ubetydeligt — lidt Løg og Timian i Slagtetiden — at Dyrkningen af en Have betragtes i Almindelighed som et Arbeide, der ikke lønner sig, og der besværer Avlsbedriften for megen Tid, allerhøjest da de fleste Kjøkkenurter ere at faae for en Bagatel. Saalænge Bonden derfor ikke faaer mere Smag for Kjøkkenurter og en bedre Madlavning i Almindelighed, vil Havedyrkningen, eller rigtigere Dyrkningen af Madurter neppe gjøre stor Fremgang hos ham. Med Hensyn til hans Sundhed, og det Vellevn (en god, sund, behagelig Føde), Bonden saa godt som enhver anden Borger i Staten fortjener at blive deelagtig i, kunde man rigtig nok ønske at Havedyrkningen maatte gjøre større Fremgang paa vore Bondergaarde. Men med Hensyn til det Deconomiske er der sandelig intet herved at vinde for Bonden. Han vil ikke forbruge mindre Flesk, Kjød, Meel og Gryn, men sikkert langt mere Smør og Fløde, som Tilberedningen af Kjøkkenurterne vil medtage; og istedetfor at de nye Fødemidler skulde brøje paa de gamle, ville de kun endnu mere skjærpe hans Appetit. Den jydsk Bonden er ingen Italiener, eller rigtigere: Jyllands Himmel er ikke den italienske. Med Rette betragter Bonden derfor en Have som en Gjenstand for Luxus, og Havedyrkningen vil sandsynligviis først ret udbrede sig, naar der bliver mere Velstand i Landet. Erfaring synes allerede at stadfæste Rigtigheden af denne Paastand.

En Hindring for Havedyrkningens Opkomst er den almindelig vedtagne Mening, at Klima og Jordsmøn ere denne Sag

imod. Men Ribe Amt fremviser allerede saa mange Exempler paa det modsatte, at der ingen Tvivl kan være om, at Haver ogsaa kunne lykkes i Jyllands Vesteregne. Nogen mere Befestning eller Uleilighed medfører denne Sag rigtig nok, end i de bedre Dele af Landet; thi ikke at tale om, at det ikke nytter at anlægge en Have i en Sandbanke, vil Jorden gjødes godt med Blandingemøg, og Aften især opbrydes, selv om den ligger dybt, da Træer ellers aldrig lykkes. *) At gamle Frugttræer efterhaanden gaae ud, skal tjene som et Beviis for Umueligheden at skaffe sig Frugthaver, eller som de her med deres gamle danske Navn kaldes: Ubildgaarde. Men man betænker ikke, siger vor afdøde Teilmann, at Frugttræer ligesaa lidt som andre Ting i Verden have Privilegium paa Evighed! Et af de kraftigste Argumenter imod alle Indvendinger, som kunne gjøres, afgiver Haven ved Endrupholm, anlagt af Etatsraad Teilmann for 60 til 70 Aar siden. Denne Have har i Sommeren 1822: 80 Tr. Bler, hvoriblandt baade Gravenstener og Pigeons, foruden en heel Deel Blommer. Endog Humle skal lykkes her temmelig godt. Sognepræsten for Jerne- og Skabs Menigheder Hr. Bønnelykke, (nu død) har for omtrent 30 Aar siden anlagt ved sin Præstegaard en udmærket smuk Have, der alt i flere Aar har givet god Frugt, endog Viindruer. Haven ved Nørholm, hvor dog mange gamle Træer findes, bærer endnu overskødig Frugt. Den for 4 til 5 Aar siden afdøde Sognefoged og Dannebrogsmænd M. Elbeck i Bobøl, Feuling Sogn, har anlagt en temmelig stor Frugthave, hvortil han for det meste selv har opelsket Træerne. Paa Dymos i Jernved Sogn har Eieren Hr. Lindberg nylig anlagt en godt indbegnet og beplantet Rjøkkenhave, som i Efteraaret 1826 fremviste mange herlige Urter i den frodigste Væxt. Flere gode Haver findes omkring Gjording. En stor og god Rjøkkenhave kan sees ved Hse Præstegaard. Paa Siellerupholm ved Varde har Kammerraad Tetens gjort sig fortjent af at dyrke Rjøkkenurter i Friland, og især frembragt Blomkaal og Kaastrabi, som kunde have gjort den bedste Have i Vesteregnen Vre. Hans Fremgangsmaade er følgende. Om Efteraaret sælbes med Ploven et Par

*) Haverne ved Bramminge, især den ældre, vise det tydeligt.

vel udbvilede Agre af den østen for Gaarden beliggende Jord. Et godt Lag Gjøbste paakjøres og nedgraves om Foraaret, hvor paa umiddelbar plantes. Jorden er sandig, og det eneste, som begunstiger denne Dyrkning, er Leiligheden at vande Planterne, da Varde Aae flyder tæt nedensfor. Dette Exempel er et nyt Beviis for hvad behørig Hvile kan udrette. — Endelig maa her endnu anføres Byen Skjedsbøl i Lunde Sogn, hvis 5 Beboere i deres smaae Haver dyrke Timian, Merian, Porre, Petersille, Sillerie ic. til Salg. I Marken dyrkes Kartofler og Gulerødder, hvortil gjerne tages en Agerende i Nærheden af Gaarden, som gjødes godt og graves dybt. Den samme Plet benytttes flere Aar i Rad. Urter og Rødder ere særdeles gode, og affættes paa Markederne i Varde eller hjemme. Enhver af de 5 Beboere sælger over 20 Edr. Gulerødder. Imidlertid er denne Industrigreen ikke egen for Skjedsbøl alene. Nogle af de andre Byer i Lunde Sogn, ligesom Brøgem i Aal Sogn, benytte den ligeledes.

Mange Exempler kunde endnu citeres; men de anførte have forekommet Forfatteren at være de bedst lykkede, og altsaa at for tjene meest Dmtale. Af egentlige Bønder have imidlertid saare faa endnu profiteret heraf, og det, disse faa have udrettet, er høist ubetydeligt. Siden Herregaardenes Nedlæggelse har Antallet af tillærte Gartnere formindsket sig meget, og der klages derfor over Mangel paa kyndige Mænd til at undervise Bønden eller andre, der attraae at anlægge Haver. Ikke heller haves noget Sted i Amtet en Planteskole for Frugttræer.

Hvad Kjøbstædernes Havevæsen angaaer, da har Varde vel en Deel Haver, men Ribe og Landsbyen Skjedsbøl drage dog ikke lidt Fordeel af at affætte deres Havesager paa Markederne her. Hvidkål faaes bedst og for bedst Kjøb fra Hamborg og Altona. Æbler kommer der en Deel af fra Elben, foruden det sædvanlige daarlige Nedfald, Østerboerne bringe til Marked her. Ribe har en god Havebund. Dets Havevæsen har derfor længe været berømt, men de senere store Vandfloder have anrettet megen Skade, som de sjunkne Priser paa Havesager have gjort endnu mere følelig. Der frembringes en Deel Trøesorter, ypperlige Rødløg, samt

en Mængde Ribes og Stikkelsbær, der affættes i de nærmeste Kjøbstæder og Landsbyer.

22.

Skove, sluttede Plantninger, Tørvemoser.

Skove.

Kun to af Ribe Amts Herreder, nemlig Andst- og Malt Herreder, ere begavede med Skov, de øvrige have ikke stort andet end Krat eller smaae Lunde at fremvise.

I Andst Herred er Bekke Sogn det eneste, som aldeles mangler Skov, men et des større Skovareal have de fleste af de øvrige. Efter en, Forfatteren af Pastor Eiler i Leierskov meddeelt Optegnelser, have følgende Byer norden for Toldskjellet Skov.

Glipstrup og Geisling i Andst Sogn.

Østergjæsten, Ravnholt og Roigaard i Gjesten Sogn.

Veerst i Veerst Sogn.

Jordrup og Knudsbøl i Jordrup Sogn.

Feerup, Braae, Uhre og Egholdt i Leierskov Sogn.

Efter Hr. Pastorens Bekjendtskab til Egnen, anseer han Braaes, Knudsbøls og Ravnholt Skove for de bedst vedligeholdte, Feerups og Jordrups Skove derimod for de største, men ikke saa godt frebede. Mindst Skov har Uhre og Glipstrup, men meest medtagne ere Skovene i Veerst Sogn. Sonden for Toldskjellet har især Hjarup Sogn megen Skov, Vandrup Sogn derimod kun til Byen Bastrup. I Seest Sogn have de fleste Gaarde til Fornødenhed, og nogle endog til Salg. Skanderup Sogn har nogle smaae, men ret gode Skove, især til Dollerup og Gjellebølle. Disse Skove ere, paa Uhres, Egholts og Skanderups Byes Skove

nær, udskiftede. Bestanden er fornemmelig Bøg. Eg og El findes vel ogsaa, men ikke i nogen Mængde. Træerne have i Almindelighed en rank og frodig Væxt, og Grunden maa altsaa være beqvem. Men desværre! de senere for Landmanden saa trange Aar have foranlediget, at man har angrebet Skovene vel meget, saa at mange af dem ere over Forsvarlighed udtynkede. Smidlertid vilde Skaden dog staae til at oprette, dersom Skovene vare fredede, men endnu kan man ikke affsee den Indtægt, Græsningsen afgiver, og i det hele gjør Skovenes Fredning derfor kun lidt Fremgang. Mere Velstand blandt Landboerne vilde upaatvivleligen fremme denne Sag; thi hvor Kraft til at bære Tidens Byrder ikke har manglet, finder man Skovene meget vel conserverede. Men da det har lange Udsigter med en Forandring i Landmandens Aar, og gamle Vaner endnu længe kunne beholde Overherredømmet, synes det ikke urigtigt, at Staten tager sig lidt af Skovene. Smidlertid er det neppe fornødent at give anden Forskrift: end at fredlægge den til Skovopelskning tjenlige Grund og at forbyde at hugge for Fode. Mere Evang er skadelig, nedsetter Eiendommenes Værd og generer for meget. Overdreven Kjærlighed for Skovene er i Grunden ikke andet end Pedanterie!

Den største samlede Skov i Malt Herred er Estrup Skov, af circa 200 Tdr. Lands Omfang. Denne Skov er ypperlig vedligeholdt, og det geraader dens Eier Hr. Laurup ikke til liden Værd, saa skaansomt at have behandlet denne herlige Eiendom. Trævæerten er her fuldkommen saa god som i nogen Skov i Østeregnen. Bøg udgjør Hovedbestanden, men der findes ogsaa mange Ege, især paa den nordre Side, hvor Grunden dog er ringere, og Træerne derfor noget forknyttede. Paa den vestlige Side sees ikke saa Mængde Brændsel og Savntæ. Visse Strækninger ere tagne under Fredning. Skade, at Træerne et Sted paa den vestlige Side, i de foregaaende Aars stærke Storme, ere omblæste, forinden nyt Opløb var tilveiebragt. Synder Skov har et Skovareal af omtrent 200 Tdr. Land, hvoraf en stor Deel Fredesskov med herlig Opgrøde. For Tiden hugges kun lidt, da Prisen er for lidet lønnende. Til Afskov, Veiens og Maltbæks Byer er og en Deel Skov, men som ikke indeholder synderlig andet end smaae Ege af liden Værdie.

Skovbunden er paa de fleste Steder kold, med Al til Underlag, hvorfor Træerne ikke heller ville vore. Kun enkelte Strog i Afskov Skov have en bedre Bund og større Træer. Udfiskning har fundet Sted, men Fredning forsømmes, og Træerne ere i de senere Aar overordentlig udtynkede. Til dette Herred hørende kunne endnu følgende Kratte anføres: Skibelund ved Skodborghuus i Malte Sogn; Bøgeskov og Hundsbaekkrat i Læborg Sogn; Stile i Holsted; Brørup og Lindknud Sogne; Tiislund Krat i Feulung Sogn, og Uffelund i Brørup Sogn.

I Gjording Herred har Kjærgaard et Skovareal af 60 til 70 Tdr. Land, begroet med smaae Ege, Bøge, Birk og Bøveræsp (her kaldet Skalde). Ogsaa findes nogle Ust, Usp, Røn, samt mange Skovæbler, Torn og Hessel. Træværten er god. Gavntræ og Brændsel søges imidlertid forgjæves, men til en Tid var Behandlingen ikke heller den skaansomste. Fredeskov er affat, men om virkelig fredet, vides ikke bestemt. Krattene i dette Herred ere: Terp og Smedegaards-Krat i Bramminge Sogn; Warhoelund, hvor for 30 Aar siden endnu fandtes nogle smaae Træer; Enebærlunden paa Søndergjording Mark, næsten ene bestaaende af Enebærbuske; desuden nogle Buske ved Laurup og Aastrup.

I Skads Herred ere Grimstrup og Naust Kratte, som stode sammen, de største. Forresten haves nogle ubetydelige Kratte ved Ljæreborg, Skads, Dse, Rødebæk og Ugerbæk.

I Øster- og Vester-Herred haves ved Nørholm en smuk Lund med nogle gamle Ege af temmelig Størrelse, men i altfor ubetydelig Mængde for at afbenyttes til Gavnved. Denne Lund, som tillige indeholder Røn, Bøveræsp og Hessel, ligger paa Skrånten af en Bakke, langs med nogle Enge ved Varde Aae, saa at den alt i mange Aar har afgivet en behagelig Lyskov for Herresædet Nørholm. Kraruplund, tæt ved Hobde Præstegaard, indeholder endnu nogle gamle, krumpne Ege, men Krattet ved Lundstrup ikke andet end Buske. Krattene ved Hennegaard og Kjærgaard ligge imellem Klitterne, men staae dog med deres Rødder i fast Grund.

I Slanges Herred findes kun, saavidt det er Forfatteren bekendt, nogle smaae Kratte i Waarbasse Sogn.

Alle disse Kratte bestaae meest af Egebuske. Nogle, saasom Bøgeskov og Stile, have tillige Bøgebuske. I Uffelund Krat findes nogle Uffelbuske. Ogsaa Bæveræsp antræffes i mange af dem. Nytten, man har af disse Kratte, indskrænker sig til at afgive lidt Brændsel at tørre Malt ved, og skaffe sig Tørestager, hvilke to Artikler ere temmelig dyre i Vesteregnet: nemlig 24 til 32 p . Lybst for et Læs Riis, og 3 til 4 p . Lybst for en Snees Tørestager. I nogle af Krattene falder ret god Græsning. Græsset kommer tidligt om Foraaret og holder sig længe om Efteraaret.

Som bekjendt, betragtes Krattene i Vesteregnet som Levninger af fordums Skove. Men Erfaring lærer, at om de end freddes, blive de dog, de faa Steder undtagne, hvor Jordbunden er lidt bedre end almindeligt, aldrig andet end Krat, høist smaae Træer med krumpne, lave Stammer. Buskene skyde deres Grene ligesaa meget i en horizontal, som i en vertical Retning, og blive sjældent over nogle Alen høie. Nogle have heraf villet slutte, at Egen, her vorer, udgjør en egen Art, forskjellig fra den, som antræffes i Østeregnet; men salig Teilmann, der var en god Botaniker, benægter denne Paastand. Ikke heller har man i disse Kratte antruffet store Træestubber eller Rødder, hvilket dog maatte have været Tilfældet, dersom her nogensinde havde staaet ordentlig Skov. At i Løvmoerne findes tykke Egstammer, beviser ikke at disse have deres Oprindelse fra Egen selv. En Vandflod kan have bragt dem dertil. Mangel paa Lye kan ikke heller være Aarsagen, hvorfor Buskene ikke naae en større Høide; thi ikke alene luner den ene Busk for den anden, men det viser sig ogsaa at naar de afhugges, vore de hastig op igjen til den vante Høide, men ikke heller høiere. Krattene ved Hennegaard og Rjærgaard ligge i Lye af Klitterne, men trives ikke bedre end andre Kratte. Overhoved maa nok Vinden have raslet med samme Heflighed i fordums Dage som nu! Nødvendigen maa derfor Jordsmonnets Ringhed være Aarsagen hvorfor Buskene ikke opvære til Træer; og Muligheden af, at her før har staaet Skov, beroer altsaa ganske paa den Hypothese: om Jordsmonnets Bessæffenhed har forandret sig. Maaskee at Alen ved lidt efter lidt at samle sig har ødelagt Træerne; eller maaskee at de Skove, som den fabelagtige Tidsalder af vor Historie omtaler, maage henføres til en undergaaet Formation.

Imidlertid fortjente dog mange af disse Kratte at fredlægges. De vilde ikke alene tjene til Pryd for Egnen, men altid afgive en Mængde Brændsel. Man kunde jo lade dem vore i Ro, saalænge nogen Fremgang var kjendelig, og muligen at der hist og her kunde opvokse smaae Træer til Gavnved,*) Teilmann meente, at Fædning vilde kunne finde Sted hvert 12te, i det mindste hvert 15de Aar. Ogsaa meente han, at nogen Fordeel af Barken da vilde kunne have.

Sluttede Plantninger.

Den almindelige Mening er, at saadanne Plantninger ikke kunne lykkes. Som Grunde anføres Jordsmonets maadelige Befæstethed og de skarpe vestlige Vinde. Imidlertid viser Erfaring, at saadanne Anlæg, naar man gaaer rigtig tilværks, ikke ere umulige, kun forlange man ikke at forvandle hele Hedestækningsger til sluttet Skov. Det daarlige Jordsmon, og især Alen, som saa hyppig findes, ere unægteligen vigtige Hindringer, men næsten overalt vil man dog kunne finde større eller mindre Pletter beqvemme til Plantning, og desuden gives der jo Midler til at forbedre Grunden. Vestenvinden derimod er vist ikke saa farlig som den ansees for. Erfaring lærer, at hvor Træerne staae paa god Grund, have de Styrke til at modstaae Vinden, og groe endog ret godt. Er Jorden derimod ringe, have Rødderne ingen Kraft, og Træerne blive ikke til noget, ligesaa lidt i Lye, som udsatte for N. V. Vinden. Skoven ved Estrup har de skjønneste og rankeste Træer netop paa den vestlige Side. Kjærgaards- og Sems Skove ved Ribe ligge ganske aabne for Havet. Mangfoldige smaae Lunde, ja enkeltstaaende Træer ved Præstegaarde og andre Steder, trodse paa det kraftigste Vinden. Især synes *Populus alba* at gjøre alle andre Træer i dette Punct Rangen stridig. Dog, her i Egnen at sige, at Træer kunne groe mod N. V., kjøndt

*) Bøgeskov, Øffelund- og Varhoelund Kratte have saaledes for havt Træer, hvilket af gamle Folk endnu godt erindres. Christen Hanssens Lod i Grimsrup Krat, frebet omtrent i 16 Aar, viser ligeledes at det ikke overalt er forgjæves at frede Krattene.

man seer det allevegne, vilde være et farligt Kjætterie; thi en saadan antaget Umulighed er en god Undskyldning for intet Forsøg at gjøre. Saaledes talte Teilmann, og han pleiede ikke at fare med Tant. En af ham anlagt Plantage i Heden ved Endrupholm afgiver det kraftigste Beviis for Muligheden af saadanne Anlæg. Træerne ere i god Grøde, og alt komme saa vidt, at de kunne tjene til Læstræer og Hanebjælker. Erfaring vil lære om de fremdeles ville vedblive at vore. Anlægget er omtrent paa 4 Tdr. Land, og begyndt for en 30 Aar siden. Dog er en Deel deraf yngre. Uden for Plantagen have allerede selvsaaede Birk begyndt at vise sig og vore godt. Tvende Bønder, den ene i Hinkel, Grimstrup Sogn, den anden i Stotsbøl, Nykirke Sogn, have omkring deres Haver ret smukke Plantninger af Æf, Elm og Sølvpoppel, som ere i en fortræffelig Grøde. Forfatteren saae hos een af disse Bønder tvende Chatoller, foræddigede af Æfetræe, voret paa Stedet. I Gjording er Præstegaardens Have omgiven af en stor Mængde større eller mindre Æf- og Rønne-Træer, der ere i god Grøde. Mindre heldige have de, efter Rentekammerets Befaling, i Klitterne anstillede Plantninger med Naaletræer været. De unge Træer skulle være meget forknytte, eller, efter andre Efterretninger, have ophørt at vore. Nogle mene at man ikke har valgt passende Steder, andre at Ufred ikke har været muligt at afværge. Selv har Forfatteren ikke været paa Stedet.

Da Teilmann saa meget har beskæftiget sig med Plantning, maa det interessere at kjende de Erfaringer, han i dette Fag har samlet. Efter de af ham anstillede Forsøg er Birken det Træe, der groer bedst i al Slags, endog meget ringe Jord, dernæst Ellen i fugtig Grund. Hvor Jordkorpen er blandet med Muld, og har nogen Dybde, lykkes Abelen (*Populus alba*), Elmen (*Ulmus campestris*) og Æfen fortræffelig. Ogsaa Linden og det vilde Castanietræ kunde under samme Forudsætning opnaae en betydelig Størrelse. Egen derimod kan vel faae tykke Stammer, men de dele sig snart i Grene, og Træet opnaaer ingen betydelig Høide. Dette sees i Lunden ved Nørholm, hvor Omstændighederne vel ere saa gunstige som de i en saadan Egn kunne være. Hvor Grunden er daarlig, ere Egetræerne ogsaa meget ubsatte

for at blive isede, eller faae Nebner. Naaletræer troede Teilmann ikke at det kunde nytte at lægge sig efter. Som ung groer Pinus sylvestris godt, men begynder allerede at tage af inden det 20de Aar. Bekræftelse herpaa afgiver en lille Plantage af Naaletræer ved Nørholm, som efter 30 Aars Forløb nu næsten er gaaet reent ud. I Haverne ved Bramminge kan man ogsaa faae sig Syn for Sagen. De 5 til 10 Alen høie Grantræer ere overtrukne med Mos og vore ikke længere. Teilmann har forarbejdet Vedet af Fyr, voret i hans Have, men fundet det meget løst og ikke bedre end Poppel. Hvad Fremgangsmaaden angaaer, da er den sikkeste Forholdsregel, for at faae Træerne til at lykkes, at gjen-nembryde Alen. Hvor dette skeer, faae Træerne en langt frodigere Vært, men desværre er dette Middel ikke anvendeligt i det Store. I al Fald er det nødvendigt at tilberede Heberne, ved et Par Aar iforveien at dyrke dem, og kan man gjødskle lidt det første Aar, er det saa meget bedre. Det bedste at faae er Boghvede. Er Jor-den ikke saaledes tilberedt, falder Plantningen meget besværlig og gaaer langsom. Plantning maa foretrækkes Frøesæd; Planterne komme til at staa mere jævne; ved Frøesæd kunne aabne Pletter ikke undgaaes; og Træerne komme til at staa buskvis. Paa en sandet Overflade har det ikke villet lykkes at faae Birkefrøet til at groe. Hvor der under Lyngen findes et Lag Maar, gaaer det bedre.

Torvemoser.

Det Brændsel, som meest bruges, er Gladtørv, som allerede fra 1te Affnit ere Læseren bekendte. Af disse Tørv forbruges en overordentlig Mængde, og saasnart Dygget er saaet, har Bonden travlt med at skjære og indsamle sit Forraad deraf. Store, lange Stakke, i Form af Huse, opføres ved Siden af Gaardene, helst i en Retning fra Vest til Øst. Herfra henter man da daglig det fornødne Brændsel. Uden disse Gladtørv vilde Tørvemoserne, eller som de her kaldes Klynemoserne, i nogle Sogne maaskee neppe strække til. Dog er det ikke den egentlige Grund hvorfor dette Slags Brændsel saa meget bruges; thi selv der, hvor man har Mosejord i Overflodighed, er Forbruget deraf betydeligt. Snarere er det gammel

Vane, og det mindre Arbeide, Fladtørvene forarsage at indbjerge, ligesom den Lethed, hvormed de brænde eller blusse op, der holder dem i Credit; thi gode Klynestøv give upaatvivleligen langt mere Varme.

Skads- og Gjording Herred have det største Forraad af Tørvejord, og vel at det er saaledes, da Beliggenheden ved Havet giver Leilighed at affætte en Mængde Tørv til Fannekerne, som igjen, paa den i 16de Uffnit anførte Maade, drive Handel dermed. De bedste Moser i Skads Herred skulle være Raunsøe- og Bang Mose i Nykirke Sogn. Tørvene eller Klynerne ere de mindst svovlede i hele Omegnen, og derfor de bedste at brænde i Kaffelovne. Betydelige Moser have Grimstrup, Roust og Roust-høie i Grimstrup Sogn. Man graver her i Uimindelighed 10 til 24 Tørv dybt. Ogsaa Starup-, Dse- og andre Sogne skulle have fortrinlige Moser. — I Gjording Herred findes blandt andre Darum Mose i Darum Sogn, Kjærgaard Mose i Hunderup Sogn, Bjærndrup Mose i Gjording Sogn, Aastrup- og Tvile Moser i Aastrup Sogn. De to sidste give fortrinlige Smedekul. De to første skulle være noget medtagne, da man har solgt for rask til Deboerne. — I Malt Herred have Gammelbye, Veien og Estrup de største Klynemoser. Disse Moser, der grændse sammen, ere meget vel serverede, og have $1\frac{1}{2}$ Alen dyb Tørvejord, men Tørv er meget løs og har et graaligt Udseende, dog er den ikke desmindre fortrinlig. Herfra afhændes mange Tørv, især til Skodborg og andre Byer eller Gaarde senden for Toldskjellet. For en Dags Tørveskær, eller Tilladelsen at skjære Tørv, med een Spade een Dag, betales 1 Mk. lybsk. De øvrige Sogne eller Byer i Herredet have Tørveskær til Fornødenhed, og nogle endog lidet til Salg. — I Andst Herred have Knudsbøl og Veerst de bedste og største Moser. Der sælges ikke alene mange Klyner, men brændes og en stor Mængde Kul. Høirup, Feerup og Braae i Leierstov Sogn have kun lidt Klynnejord. Andst Sogn har havt gode Moser, men de ere opkaarne. I Gamst Bye have end- og nogle Gaardmænd maattet kjøbe Parceller i Veien-Mose. Andre i samme Sogn grave Tørv i deres Enge. Senden for Toldskjellet have Seest, Hjarup og Skanderup vel nogen Tørvejord, men neppe nok til eget Brug, i det mindste kjøbe alle Tørv til

Smædeful. Derimod have Bastrup, Høskjær, Holt, Søegaard og Bønstrup i Bamdrup Sogn overflødig og tildeels god Tørvefjær, saa at hines Mangel derved afhjælpes. De øvrige Byer, Vester- og Øster Bamdrup, samt Hødrup, have Tørvejord til Nødtørft. — I Staug's Herred have Heinsvig, Grindsted og Grene Sogne meget lidt Tørvejord. En Mand kan have det Fornødne til eget Brug, men det er ogsaa alt, mange have slet intet. I Vaarbaase Sogn derimod have følgende Moser: Nørre-Mose $\frac{1}{4}$ Miil norden for Vaarbaase, dog for det meste opstaaen; Fittinge Mose imellem Vaarbaase og Fittinge; Sønder Mose omtrent $\frac{1}{2}$ Miil sønden for Vaarbaase; Ravne-Mose imellem Frederiksnaade og Nebel, og Øster Mose $\frac{1}{4}$ Miil østen for Frederiksnaade. Disse 4 Moser ere meget rige paa Tørv, men trænge til Aflob for Vandet. — Øster- og Vester Herred have i det hele saa meget Tørvefjær, som behøves til eget Brug, og somme Steder lidt til Salg. De bedste Klynemoser ere Dvie- og Lunds Mose i Andsager Sogn, Sviins og Porskjær Mose i Høbbe Sogn, Staukskjær Mose paa Grønnsen imellem Horne- og Varde Sogn, Moserne til Bahlgaard i Dutrups Sogn og Sønderstiggaaerde i Lunde Sogn; dog ere de ei af stort Omfang. Noget Klynne sælges til Varde og Beboerne ved Stranden; thi Alit-Sognene have meget lidt Klynnejord, hvorfor her ogsaa brændes megen Lyng. — I Kyststrøget sønden for Toldlinien ere de fleste nødt at hente deres Brændsel fra fremmede Moser, saaledes Jødte-Bye fra Rjærsgaard Mose. Fardrup Sogn og Ribe fra Kalslunds- og Kamptrup Moser. Vester- Vedsted-, Hvidding-, Reishye- og Brøns Sogne, forsaavidt eget Tørvefjær ikke strækker til, fra Gaanser Mose. Skjærbæk Sogn fra Gaanser- eller Arrild Moser. Balslum-, Tjerpsted- og Emmerlev Sogne fra Stads- og Kurhøl Moser. Høier fra Sølsted Mose. Brændselet er temmelig dyrt. Et Læs Tørv koster paa Stedet fra 12 til 30 fl. lybst, eftersom Afstanden er større eller mindre fra Kystbyerne. Kurhøl Mose, tilhørende Søndergaard, skal udgjøre et Areal af 350 Tdr. Land, og indeholder et uhyre Forraad af godt Brændsel.

Klynnetorvene ere i Almindelighed af en fast Consistens og indeholde megen brændbar Stof, men ere dog ikke sjældent noget svovlede. Deres Farve er sort. Jo sortere, fastere og tungere,

des fortrinligere er Tørvten. Hift og her, især i Bunden af Moserne, findes et Slags Tørv, som kaldes *Lysesklyne*. Naar denne Materie opgraves, er den meget blød og fiddet at føle til; men tørre, faae Tørvene et sprodt, hvidagtigt Udseende, der kommer af en egen Substants, som i bladformige Lag er blandet med Tørvvejorden. Disse Tørv brænde med en saa klar Lue, at mangen Vesterboebonde ikke bruger synderlig andet Lys Vinteren igjennem. Af og til kastes nemlig et Stykke *Lysesklyne*, eller, som det kaldes, en Tørv = Billing i det aabne Ildsted. Lysetørvene hentes ofte langveis fra, og hos mange er det Skik regelmæssigen at forsyne sig med et Læs eller 2 deraf. Prisen er $\frac{1}{2}$ Rdr. Ert. for Læsset paa Stedet. Salig Etatsraad Teilmann bemærker i sit forhen omtalte Manuskript, at Lysetørvene sandsynligviis skylde Fyrretræet, eller det Beeg og Harpir, samme indeholder, deres lysende Egenskab, ligesom de sorte Klynertørv have deres Farve af de Egestammer, man finder i Moserne, nemlig ved den adstringerende Stof, Egetræet indeholder*). *Wlter* eller *Trine*-Tørv kjendes ikke.

Af særegne Mærkværdigheder ved Tørvemoserne i Ribe Amt har Forfatteren faaet Kundskab om følgende. I Mse Præstegaard blev viist en *lyseblaa*, stovagtig Substants, blød at føle ved, som er funden i en nærliggende Mose. I de dybe Moser ved Endrupholm finder man ofte Pletter, hvor Klynnejorden er af en lysere Farve og løsere Consistens end ved Siden af. Man kalder dette *Goseskjod*, og antager denne Materie for reproducet Klynnejord**).

Ulmindeligviis hvile Tørvemoserne paa Sand, ja dybe Moser vel endog paa *Nvægsand*. Hvor sidste er Tilfældet, bryder Vandet undertiden med saadan Magt, at det fordriver Arbeiderne.

*) Forfatteren, der har mange smaae Moser med Lysetørv paa sin Mark, har aldrig fundet Fyrretræ i dem, men vel en Mængde Egestammer.

**) I en lille Mose paa Aldebertsminde fandt Forfatteren under Tørvten, der var *Lysesklyne*, et næsten to Men tykt og tæt Væv af gulagtige Plantetrævler. Mosen, der staaer i Niveau med en ved Siden af værende Dam, fremviser for Tiden den frodigste Vegetation.

Denne Omstændighed, i Forening med den tiltagende Sands for Forbedringer, er Aarsag i, at man nu ikke længere pyntgraver, men næsten overalt bruger Søekastning, det vil sige, graver fra en Ende, og lader ingen Bænke eller Kamme staae. Om dette vil skade Reproductionen af Torven, er for Diebliffet et Tvistens Gble. Nogle mene at Moserne, ved at udkastes fra en Ende, enten ville blive for tørre og gølge, eller forvandles til smaae Søer, som Moseplanterne ikke kunne udfylde. Men den Hurtighed, med hvilken Afsløbsgrøfterne i Almindelighed forfalde, maa dog kunne forhindre en altfor stærk Udtørring af Moserne, ligesom den Drensning, der hvert Aar maa foretages for at komme til at skjære Torv, nødvendigen maa forhindre Ansamlngen af en for stor Mængde Vand. I al Fald staaer det jo i Enhvers Magt at moderere Vandets Stand. At Søekastning ikke er til Skade for Reproductionen af Torven, kan sees i Estrup Mose. Hovedsagen er, ikke at grave til Sandet.

Nogen Formindskelse af Alynne eller Torvesforraadet er vel hist og her kjendelig, men en vedvarende Aftagelse er neppe at befrygte. Alle dybe Moser groe godt til, og kun der, hvor man har gravet til Sandet, Torvelaget altsaa har været tyndt, synes Moserne at være fordærvede. I Tislund Mose, Malt Herred, skjærer man allerede reproducere Torv, men den er ikke saa fast som den gamle. Paa nogle Steder har man begyndt at udjevne de opskaaarne Moser, for at forvandle dem til Eng. Dette skeer f. Ex. med den store Kurbølle Mose til Søndergaard, som har en klæget Grund. Det samme udføres af Christen Jensen i Hinkbøl, som forener Vandledning dermed.

23.

Huusfliden, Fabrikindustrien i Ribe, Knipleriet i Egnen af Tøndern.

Huusfliden.

Ligesom i det øvrige Jylland, saaledes ogsaa i Ribe Amt, udmærker Qvindeskjønnet sig ved dets Omhu for at holde Huset vel forsynet med de fornødne Gang- og Sengeklæder, erstatter saaledes altsaa Savnet af Fabriker. Badmel, Tøsel eller Hvergarn, Lærred, Dynevaar, Strømper, alt forfærdiges saa godt som hjemme. Dog strække Frembringelserne ikke synderligt videre end til eget Brug, i det mindste ikke over Egnens Forbrug; thi har end mangen Huusmoder et eller andet Stykke Løi tilovers, er der dog ingen andre end Tjenestefolkene, der kjøbe saadanne Fabricata, da disse i Almindelighed mangle alle de Forbringere, der kunde skaffe dem Udgang i Handelen. Imidlertid seer man dog undertiden ret smukke Stykker Tøsel, og det synes at Huusmødrene sætte en Værdi i at overtræffe hinanden i Frembringelsen af dette Fabrikat. Især søger man at efterligne det saakaldte Christiansfeldter Løi, og afstriber til den Ende Hvergarnet med Silke. Men saadanne Stykker sælges ikke, og tjene alene til Brug for Familien. Lærred forfærdiges der mindst af, thi Hørren maa kjøbes. De fleste gaae derfor i uldne Skjorter, eller sove i uldne Lagener. Sædvanlig for Ribe gaaer man dog i Linned, hvorfor her ogsaa forfærdiges mere Lærred. Paa Fanø gjøres en Deel Lærred til de mindre Seil. Til de større forsyner man sig fra Holland. Saa udbredt Huusfliden altsaa end er, troer man dog, at det for Tiden ikke lønner sig, at anvende mere Tid derpaa end de Timer, som høves tilovers fra de almindelige Huusgjærninger eller Markarbeidet. Mangen Huusmoder kan desuden allerede have fuldt op at bestille med at holde Familien godt forsynet. Meget klages

der over de daarlige Bøvere, eller rettere Bøværker; thi i nogle Sogne er der ikke andre end Gruentimmere, der væve. Det gaar saavidt hermed, siger Pastor Sommer, at mangen Kone taber al Lyst til at gjøre Tøi eller Lærred. Medfattelsen af duelige Bøvere, som kunde vejlede og staae den driftige Huusmoder bi i hendes Huusflidsgjæringer, turde derfor vel være det tjenligste Middel til at fremme en kunstmæssig Fabrication af Hjemslidens Producter. Af megen Indflydelse paa Hjemslidens Fremgang er ogsaa Tjenestepigernes Duelighed og Flid. Men desværre, den Drevenhed, hvormed de fleste arbeide, og det daarlige Spind, de leve, viser kun for tydeligen hvor meget Huusmødrenes Myndighed trænger til at opretholdes. Kun liden er den Deel, Mandfolkene tage i hiin, Gruentimmernes saa roesværdige Flid. De tilbringe hellere Aftenerne i Lediggang og røge Tobak. Imidlertid er det dog ikke saa sjældent at see dem, især i de vestlige Districter, vinde, haspe eller karte. Paa Fanø, og i den nærmeste Omegn af Ribe, skal det endog være meget brugeligt at Mandfolkene strikke, eller, som det der kaldes, prægle. De forfærdige Stromper, ja endog Trøier. I andre Egne besatte enkelte sig med at binde Bieskuber eller Palmkurve, snoe Simer, flette Sivpuder ic.

Fabrikindustrien i Ribe.

Fabricationen af sribede Lærreder var for 25 Aar siden en af Borgernes betydeligste Næringsveie. Alt hvad der heraf kunde tilveiebringes, var altid forud bestilt, af Lærredshandlerne i Kjøbenhavn. Flid og Driftighed fremmedes. Selv Landsbyerne i flere Miles Omkreds drog Fordeel heraf. Der gaves dengang ikke saa, som holdt over 100 faste Spindere i Virksomhed. Et Pund godt Spind blev betalt med 10 til 12 β . lyb β . Men enten nu Moden har forandret sig, og Bomuldstøier foretrækkes linnede Varer, eller de tydske Lærreder ved deres Papglands og lavere Priis have fortrængt de fastere og stærkere Ribe-Lærreder, kort Affætningen har Lid efter anden formindsket sig saaledes, at der for Dieblisset ikke er mere end en eneste Mand, nemlig Kniplingshandler og eligeret Borger Christensen, som endnu besatter sig med denne Fabrication. Imidlertid tog Ripensernes Huusflid-

Industrie snart en anden Retning, saa at der for Tiden tilvirkes en stor Mængde Tofel, simple Bomuldstøier, tavlede eller sribede, linnebe Stoffer til Forklæder, Lommeforklæder, Sommerklæder for Fruentimmerne o. s. v. Denne Fabrication udgjør ikke alene enkelte Borgeres Hovednæringsvei, men drives fornemmeligen af Mængden som Bierhverv. Dvæghandler Jens Knudsens Kone er for Diebliffet den, som i saa Henseende udmærker sig meest. Neppe er dog Tabet af Lærredsfabricationen derved erstattet, i det mindste er Fortjenesten langt ringere, dog maaſkee mere som en Følge af Tiderne end den forandrede Fabrication. Garnet bliver endnu, som før, for en stor Deel spundet paa Landet, saavel sønden som norden for Kongeaaen, og paa Nerne, især Fanøe. Men Strængtallet kommer ikke i Betragtning. Spindets Fiinhed bedømmes alene efter Diemaalet, og Talhaspen findes kun i Byens Spindeanstalt for de Fattige. I Ribe haves nogle fortrinlige Vævere, men det meste væves dog paa Landet i de nærmeste Sogne. Saaledes f. Ex. i Vester Vedsted, hvor der i hvert Huus findes 1 eller 2 Vævestole. Væverørene faaes deels fra Holland, deels forfærdiges de i Omegnen. Begge Sorter siges at være gode og lige brugbare. Farvningen af det linnebe Garn foretages af Byens 2 Farvere. Garnet til Tofelet hjemmefarves, men neppe uden Grund til Anke. I Farverierne haves saavel Presser som Glattemaskiner. Hvad det sribede Lærred angaaer, da er Beskaffenheden upaaklagelig, og Stykkerne holde det bestemte Maal af 106 Alen. Længden af Tofel- eller Bomuldstykkerne er derimod aldeles vilkaarlig, og Varerne bære desværre kun al for meget Præget af en for vidt breven Udstrækning af Materialerne paa Bekostning af Qualiteten. Productet af denne Industri gaaer, under det fælleds Navn af Riber-Toi, til Markederne i Fyen og Jylland, hvorfra igjen udføres en Deel til Norge og Sverrig. Sædvanligviis skeer Forhandlingen ved Fabricanterne selv. Materialerne: Uld og Hør kjøbes. Hørren er altid den fineste østersøiske.

Hvorledes og naar den her flidbrede Fabrikindustri er kommen i Gang, er ikke lykkedes Forfatteren at opspørge, men at den er meget gammel, er vist. Sandsynligviis har den med Ribes Fald sjunkne Handel tvungen dertil, og en Enkelt Exempel givet

det opmuntrende Stod. Om der kunde gøres noget til en fuldkommere Tilvirkning af Fabricaterne, maa Forfatteren overlade Steds og Sagkyndige at afgjøre. Maaſkee at en Halle, bedre Rytter eller Weaver, Talhasper, totenede Rokke, ic., vare Gjenstande, der fortjente at tages under Betragtning. Ribe Bye, der har udviist ſaa megen Sands for Fabrikinduftrie, turde vel ſmigre ſig med at kunne erholde de ſamme Naadesbeviisninger ſom Veile-, Randers- og Ddenſe-Amtet. Et Forſøg var det ogſaa værd, om ikke i Glensborg kunde aabnes en ny Wei til Udforſel for Ribers Lærred. Bemeldte Bye ſaaer jevnlig en Mængde tyſke Lærreder, ſom ved denne Byes tiltagende Handel paa Veſtindien gaae til Amerika.

Knipleriet.

Imellem Ribe og Tøndern, og nogle Mil til Øſter, udgjør Knipleriet flere Tusinde Fruentimmeres Hovedſyſſel, mange forrette endog aldeles intet andet hele Aaret igjennem, og diſſe ere naturligviis de dueligſte i Faget. Denne Induftriegreen afgiver Dpholdet for flere Hundrede Huusmændsfamilier, ſom uden Knipseriet vilde have ondt ved at ſlaae ſig igjennem, da der i Almindelighed ingen Jordlod er til Huſene. Mangfoldige Piger ſidde og paa egen Haand, ſom det kaldes, og kniple. Naar de forſtaa deres Dont, kunne de fortjene 32 ſ. lybſt til 1 Rdl. Ert. om Ugen. Heraf maae de afgive 16 ſ. lybſt for Koſt og Logie, have altsaa et Overſkud af 20 til 30 Rdl. Ert. om Aaret. Knipserierne arbeide for Kniplingskræmmernes Regning, efter de Monſtre, ſom leveres dem, og ſom hos flere aldrig omſkiſtes*). De ſaae Traaden, ſom kommer fra Udlandet, frit leveret. Men Kræmmerne gaae af med Fordelen, og mange ere blevne rige. Den betydeligſte er for Tiden en Kjobmand Honqvist i Tøndern, ſom ſiges at ſkaffe 8 til 900 Knipserier Arbeide. Udføde Thomſen ſkal have havt 1500 i ſin Tjenefte. Knipleriet kom i Gang

*) Saaledes fortæller Paſtor Hanſen i Ballum, at han kjender en Kone, ſom i 40 Aar har kniplet efter eet Monſter, ikke $\frac{1}{2}$ Tomme bredt, og derved opdraget 2 Børn.

for omtrent 150 Aar siden ved en Udlænders Medvirkning. Denne Industrigreen har siden bestandig mere udbredt sig, og tager endnu daglig til. Mange af Kniplerkerne have bragt det til en høj Grad af Kunstfærdighed, og det Product, der kommer fra deres Hænder, kan i alle Henseender maale sig med det bedste af dette Slags fra Ulandet. Nylig har man endog begyndt at fabrikere Blonder, hvilket er lykkedes over Forventning. Kniplingerne affættes af omreisende Kræmmere overalt i Fødelandet, samt i Meklenborg. Mange forsendes ogsaa til Norge og især til Rusland. I det Preussiske og andre tydske Stater ere tønderske Kniplinger belagte med høj Told eller endog Contrabande. I de senere Aar har Knipleriet været meget indbringende, men nu er Prisen falden, og saaledes gaaer det ofte; thi Moden er saa ustadig. Knipleriet soutenerer sig ikke desmindre, og Kniplerkerne holde aldrig op at arbejde, men hjælpe sig hellere med en mindre Løn. Grovt Arbejde vilde ogsaa gjøre dem uskikkede til deres egentlige Dont.

En skadelig Virkning af Knipleriet er at de, som egentlig have Fordelen deraf, i Almindelighed slet ikke bidrage til forarmede Kniplerkers Underholdning, og at denne Byrde bliver dobbelt trykkende ved de Tjenestefolk, som maae hentes fra Jylland for at supplere de manglende Arbeidere, og hvoraf mange vinde Hjemstavn. Saaledes skal i Ballum Sogn, efter Pastor Hansens Opgivende, anvendes alene paa forarmede jydsk Tjenestefolk over 300 Species aarlig!

24.

Aggerdyrernes Fremgang i Kyndighed og Driftighed.

Nibe Amts Aggerdyrkere have alt for meger at kjæmpe med en sterit Jordbunds Vanstikigheder, til at turde vove at gjøre mange

forgjebes Forsøg eller udsætte sig for store Dpoffreller. Figurerende Landmænd, som paa en kort Tid have udmærket sig, ved at søge at omkalfatre deres eller Egnens Landbrug, findes derfor ikke i Ribe Amt. Men talrig er Classen af virksomme, kyndige Agerdyrkere, saavel i som udenfor Bondestanden, der, i Overensstemmelse med Liderne, nøie beregne hvad der kan være dem til Fordeel eller Skade. I det Foregaaende har der været viist: hvorledes skadeligt Vand bortledes, Engene vandes og Høeproductioenen søges forøget, Creaturene med Omhyggelighed pleies, Gjødningen forøges, reent Sædekorn vælges, Markerne fredes, Rugen tidligt saaes, Mergel graves, Heber opdyrkes, kort hvorledes de vigtigste agricalske Foretagender næsten altid med Held iværksættes. Alt dette er skeet siden de store Reformer i vort Landboevæsen, der have udmærket Slutningen af det forrige Aarhundrede, kom i Gang, og kan betragtes som deres nærmeste Frugt. Hvorlangt tilbage Landbruget før den Tid har været, vil følgende af salig Etatsraad Teilmanns Manuscript uddragne Sted vise:

”Engene kunde mange Steder være dobbelt saa gode om de bleve ret omgaaede, men er det, som Bonden her er allerforsømmeligst med, af al Dykning; da han heller lægger dobbelt Arbejde paa et Stykke skarp Hebe = Jord for at gjøre det til Kornland, saa det gaaer ham heri som de fleste Menneffer, der indtages for meget af den nærmeste Belønning, ei agtende een flidligere, fljondt langt større og bestandigere.”

Vesterboerne ere altsaa skredne betydeligt frem i et bedre Agerbrug. De have ingenlunde viist sig utilboielige til Forandringer, men med Barsomhed optaget fremmede Methoder. Dette vil sikkert deres Foretagender en varig Fremgang, og vi kunne haabe med bedre Lider at see endnu meget Godt iværksættes.

Savnet af et oeconomist Selskab.

Intet oeconomist Selskab findes i Ribe Amt, og neppe har der nogensinde eksisteret et saadant. Amtets udstrakte Grændser, og især Mangelen af et bekvemt Centralpunkt for Forsamlingerne eller Møderne, ere betydelige Hindringer for denne Sags Fremme. Ogsaa de maadelige Løder vilde for Dieblisset forhindre mange fra at tiltræde et saadant Samfund, da det ikke vilde blive ved det aarlige Contingent, men Bivaanelsen af Møderne foraarsager en Deel Bekostninger. Nogle ere desuden af den Formening, at saadanne Selskaber ikke stifte den attraaede Nytte. Men, sees ikke ene paa den umiddelbare Virkning, men paa Følgerne af en almindelig vakt og vedligeholdt Opmærksomhed, maa denne Anke nødvendigen falde bort. — Imidlertid ere Ribe Amts Beboere ingenlunde ligegyldige for hvad der vedkommer Landoeconomien. Deres Samtaler dreie sig gjerne om denne vigtige Vej til Erhverv. Der turde derfor nok ventes en almindelig Deeltagelse, om et, efter en vel lagt Plan organiseret, landoeconomist Selskab søgtes stiftet. Men skal Sagen lykkes, maa Stifteren eller Formanden være en almeen agtet Mand, som besidder Indflydelse og er besjælet af Iver for sit Kald. Andre ville intet udrette, og især ikke være istand til at sammenholde et saadant Samfund, eller forene de mange, i Meninger afvigende Hoveder. Er Virkelysten hos Formanden først slappet, eller har den aldrig været stor, vil det snart kjendes paa Selskabet, og en almindelig Oplosning blive Følgen deraf. Erfaring har desværre stadfæstet Rigtigheden af disse Uttringer!

Eiendommens Priis. Tyendet. Vinæringss- veie.

Landeieendommens Priis for og nu; Udvandring til fremmede Egne for at søge Arbeide; Fiskeløn; Fiskerie, Søefart; Saltkogning i Vesterherred; Kalk- og Teglblanderier; Fabricationen af sorte Gryder i Egnen af Varde; Tilvirkningen af Tørvetul og Fabricationen af Høeleer; andre Industriegrene.

Landeieendommens Priis for og nu.

Den amerikanske og endnu mere den franske Revolutionskrig havde hævet Prisen paa Producterne til en hidtil ukjendt Høide. En Tilvært i Fordeieendommens Værdie kunde ikke udeblive og udeblev ikke heller. Virkningen af denne Reaction blev endnu mere forøget ved de betydelige Handler med Fordegods, hvortil de i vort Fødeland bevirkede Forandringer i Landboelovgivningen gave Anledning, og for saavidt kom disse, i sig selv saa velgjørende Indretninger vist nok i et ubeleiligt Dieblis. Fordeieendommene steg til uhyre Priser, man troede ikke at kunne kjøbe for dyrt; thi Penge havde i Overflod og Credit var allevegne at faae. Aaret 1807 kom, og med det Repræsentativernes Fald. Dette kunde endnu have blevet et virksomt Middel til at redde sig fra overdreven Gjæld og betale hvad man havde kjøbt for dyrt, saa at en nogenlunde Udbjævnning kunde have fundet Sted. Men man levede saa gladeligen i indbildt Rigdom, og ingen gjorde sig nogen Forestilling om den kommende Tid. Som et Lyn traf Forordningen af 5te Januar 1813, og man vendte sorgmodigen fra Indbildningen til Virkeligheden. Vel vedbleve endnu i nogle Aar Priserne paa Producterne at holde sig. Krigens Spor lode sig ikke saa let udslette, og for England havde Aaret 1817, som alle fugtige Aar, en uheldig Virkning. Producterne kunde derfor endnu altid med Fordeel sættes, og især afgik i Aarene 1817 og 1818 betydelige Kornexpeditioner til England. Dog, dette hjalp kun til at forhale lidt den store Nød, som snart fulgte. I Aaret 1819 udkom den engelske Kornbill, og overalt saae man Prohibi-

tivsystemets Grundsætninger at sættes i Udvælselse. Priserne paa Producterne begyndte at falde, især Kornets, og det snart i en saa frygtelig Grad, at det ikke længere blev Landmanden mueligt at svare sine Skatter, Renter, Folkeløn o. s. v. Pengemangelen begyndte. De offentlige Casser lukkedes, vilde i det mindste kun laane paa haandsaet Pant. Crediten gik tabt. Forbejendommene faldt dybere og dybere, og Enhver, som havde Penge i Fordegods, søgte at trække dem ud deraf, saa at Eiendommene, naar de absolut skulde sælges, snart ingen Værdie meer havde. *) Og saa de Baand, der hvile paa Landeieendommene, nedsatte ikke libet deres Værdie. Hvo ønskede vel i et saadant Dieblæk at komme i Besiddelse af en Gaard, som man inden Aar og Dag enten maatte sælge igjen eller bortfæste paa Livstid, saafremt man ikke selv agtede at dyrke den. Hertil kom endnu Agerkarlenes uættelige Gribfærd, og den Leilighed til Agioteren, som vore dobbelte Pengeværdier afgave. Man saae Creditorer tvinge deres Debitorer til at omstrive en Sum i Solv til det dobbelte i Navneværdie, som man vidste om saa Dage vilde blive af samme Værdie som forste. Man blueedes ikke ved at benytte sig af enhver Forandring i Coursen, for at afpresse Debitorerne nye Opoffelser. Forfatteren mindes endnu ret godt hvorlunde han en Dag hos en af dette Slags Patrioter saae over 1500 færdig skrevne Opsigelser, vensynligen i ingen anden end hiin ædle Hensigt. Kort, Elendigheden tog med hver Dag til, og mangfoldige stræbsomme, forhen agtede Mænd saae sig med deres Familier huusvilde, og uden Redning tabte!

*) Som et Exempel herpaa kan følgende tjene. Den 16de Nov. 1822 blev en Gaard i Gjorrlint, Hølsted Sogn, Malt Herred, bestående af 5 Tdr. 5 Skpr. 3 Fæd. og 2½ M., solgt ved 4de Auction for 60 Rbdl. Solv. Gaarden var rigtig nok forfalden i Bygninger og tilbage i Drist, men dog pantsat for 800 Rbdl. Solv i 1ste og 300 Rbdl. i 2^{den} Prioritet. I Aaret 1802 var den samme Gaard solgt fra Endrupholm's Gods til Jæstere for 960 Rbdl. d. Ert., hvilket den Gang ansaaes for en meget moderat Priis. Ved Samfrænderfiske blev denne Gaard i Aaret 1710 udlagt for 215 Rbdl. d. Ert. Gaarden var den Gang en Jæstegaard.

Neppe, siger Teilmann, har der nogensinde været saa sorgelige Udsigter for Landmanden i det danske Rige. Vel var Tilstanden elendig efter den svenske Krig sidst i det 17de Aarhundrede, men Hæstefterne paa Jordegods vare dog aldrig komne i et saadant Misforhold til Ederne. Ikke heller var der saa mange Selveiere, altsaa ikke saa megen Credit nødvendig. Desuden var der mange, som havde Lyst til at sætte deres Penge i Jordeiendomme.

Megen Anke er der ført over at de offentlige Casser ikke søgte at afhjælpe Pengetrangen, men tværtimod luffede sig for Landmanden, hvorved dennes Credit endnu mere svækkedes. Dog, hvo kan fortænke Administratorene af offentlige Midler, at de, som ansvarlige for det demantbetroede Gods, intet vilde sætte paa Spil, hvilket vist havde blevet Tilfældet. Overhoved vilde disse Casser desuden snart have været udtømte, og Hjælpen altsaa ikke have strakt sig vidt. Den eneste Maade, paa hvilken Landmandens forfaldne Finantser havde staaet til at afhjælpe, vilde have været et, i Forening med Pengeforandringen 1813, under Statens Garantie, iværksat Laan i Solv eller Gulb. Men var der en eneste blandt de mange, der siden lode deres Stemme høre, som den Gang gjorde et saadant Forslag eller i mindste Maade ændrede den kommende Fare, og er det vist at et saadant Laan vilde have været at opnaae? Senere iværksattes vel dette Middel for en Deel, men det gunstige Dieblik var forbi. Forholdet imellem Repræsentativerne og Solvet havde allerede forbedret sig for meget, og Staten har for sin Tjenstvillighed ikke faaet andet end forgjeldede, forsmættede Eiendomme, som den nu med stor Bekostning maa lade administrere.

Endnu vedvarer Pengetrangen, og det falder vanskeligt at dække optagne Prioriteter. Dog have Priserne paa Producterne, som en Folge af Misværsaaret 1826, Krigen i Osten, og Korntrangen i England, forbedret sig lidt. Landeiendommene have derfor strax faaet mere Værdie, ja turde ved fortsat Held maaskee igjen stige for rask. Enkelte Kjøb, som i den sidste Tid have fundet Sted, synes at tyde derpaa. Vedbliver Affætningen af Producterne at forbedre sig, ville vel ogsaa Capitalerne igjen strømme til Landoeconomien. Men om nogen vedvarende Forbedring i Priserne paa Producterne tør haabes, eller om en Tilbagegang maa befrygtes, er ikke saa let at afgjøre. Alt berøer paa om nye

Krige ville opkomme eller Engeland opgive sit Kornhandelsystem. Ingen af Delene synes at ville blive Tilfældet, thi til Krig mangler man Midler eller indvortes Roelighed, og til en Forandring i Kornlovene er Landboe-Partiet i Engeland for mægtigt. Et godt Argument imod en Tilbagegang er dog den Overbeviisning, hvortil man nu maa være kommen, at Kornforraadene eller Productionen i det hele ikke synderlig overflige Forbruget. Antagelsen af Emancipationen turde maaſkee ogsaa lede til andre vigtige Reforme i Engeland.

Hvad nu Ribe-Amt angaaer, da har dette Amt vel ogsaa maattet dele Skjæbne med de øvrige danske Provindser, men et stort Fortrin har det dog havt deri, at siden Courant-Sedlernes Inddragelse ingen anden Mynt har været brugt end Hamborger Courant*), og at alle Handler eller Contracter ere afsluttede i denne Pengeværdie**). Landeieendommenes Synken fra deres indbildte Værdie lod sig derved vel ikke forebygge, men de ulukkelige Speculationer i Navneværdie kom dog aldrig i Gang, og tidligt kom man til den Overbeviisning, at Arbeide og Sparommelighed ere de sikreste Midler til at soutenere sig. Beboerne i Ribe-Amt staae sig i det Hele derfor temmelig godt, og have i hin ulukkesvangre Periode bedst afholdt Skatter, Renter og andre Udgifter, saa at øde Gaarde intet Steds findes.

Overhoved geraader det den danske Landmand til megen Vre, at have med saa megen Uforsagthed og anstrængt Slid gaaet Tiderne i Møde. Midt under alle de Trængsler, som have hjemstøt vort Fødeland, er Landbruget vedblevet at stige i Fuldkommenhed og Productionen har betydelig tiltaget. Vort Landbrug er, det altsaa, der har souteneret Staten; og saaledes lader det sig for-

*) Dog er man vedblevet at regne paa gammel Wiis, 6 Mk. til 1 Rdlr. og 16 S. til 1 Mk. Det vil sige 8 S. lybte til 1 Mk. og 48 til 1 Rdlr.

**) For Krigen udstrakte Courantsedlerne 5 sig til 6 Mil i det Slesvigske. Nu har Brugen af klingende Mynt udbredt sig over hele Ribe Stift, altsaa næsten over det halve Jylland. Et Beviis for at Penge af sig selv søge hvor de behøves, og ligeledes et Beviis for, at vor Seddelmasse er for liden til Circulationens Behov.

klare hvorfor Dagleien altid har været saa høi, og hvorledes Skatter og andre Udgifter have kunnet udredes. Alt hvad den egentlige Landmand eller Gaarbeier derved har opnaaet, indskrænker sig imidlertid til, at det er lykkedes dem, hvis Gjæld ikke var for stor, at holde sig i Besiddelsen af deres Eiendomme, eller med andre Ord: Arbejderne, Rentenererne, Staten o. s. v. have høstet Frugterne af Landbrugernes Anstrængelser, medens Landmanden selv ingen har oppebaaren, eller i det høieste har maattet nøies med en meget ringe Fordeel. Bort derfor med alle Beskyldninger om Trevenhed eller Dorfskeb. Det danske Folk venter kun paa Ophevelsen af Forskjellen imellem Landboes og Kjøbstads-Næring, for at vise, at det besidder ligesaa megen Energie som ethvert andet i Europa!

Til Sammenligning med andre Egne tilføies her endnu nogle Exempler paa solgte Gaarde.

Røysgaard i Østern Sogn med et Areal af circa 250 Tdr. Land, kolde og tilbeels raade Jorder, blev for 5 Aar siden solgt for 2100 Rdlr. Holst. Crt. Udhufene vare i en maadelig Stand og af Besætning fulgte intet med. Formanden havde givet 5000 Rdlr. Crt. I Aaret 1765 solgtes denne Gaard, der da var kongelig Eiendom, med omtrent det dobbelte Areal tilligemed 36½ Tdr. Hartkorn Bøndergods for 5093 Rdlr. 33 s. dansk Crt.

En Parcel af Meilund i Veien Sogn, Skabborghjerggaard Faldet, som har circa 30 Tdr. Land Agerjord, 8 Tdr. Land Engbund, 2 Tdr. Land Hebe, 4 Tdr. Land Mosejord, samt en Skovlod af omtrent 4 Tdr. Lands Størrelse, er solgt nylig for 460 Rdlr. Hbg. Crt. Et Huus, som i Handelen fulgte, kan ansættes til 60 Rdlr. Crt. Kjøbesummen for Jorderne bliver altsaa 400 Rdlr. Crt.

I Grindsted Sogn er Værdien af en Gaard paa 2 til 3 Tdr. Hartkorn med 80 Tdr. Agerland, en Høbjergning af 30 til 40 Læs og en Hebe af en halv Miis Længde, omtrent 300 Species. Dog har der ogsaa været budet 500 Species for en saadan Gaard, men forgjæves. Et Stykke Eng paa 10 eller 12 gode Læs Høe er solgt for 150 Species.

Paa Grevskabet Schackenborg solgtes den 5te Febr. 1824 en Gaard paa 6 Tdr. 5 Skp. 2 Skr. 1 Alb. Hartkorn for 2960

Rbdlr. rede Solv. I Landgilbe svares 37 Rbdlr. 48 f. og i Tiltrædelses Recognition 66 Rbdlr. 4 Mk. Gaarden gjør desuden Ugter og Torvekjørsler. En anden Eiendom af samme Beskaffenhed med 6 Ldr. 3 Skpr. 3 Skr. Hartkorn, og som svarer 51 Rbdlr. Solv i Landgilbe, blev solgt den 28de Febr. 1824 for 4160 Rbdlr. Solv. En 3^{die} paa 5 Ldr. 7 Skpr. 1 Skr. 1 Alb. Hartkorn med 25 Rbdlr. 44 f. i Landgilbe blev solgt den 9de Decbr. 1824 for 976 Rbd. Solv. Alle disse Gaarde bleve forauktionerede. For 25 Aar siden vilde de have kostet meer end det Dobbelte.

Udvandring til fremmede Egne for at søge Arbeide;

Folkelon.

Saaledes som Landbruget for Tiden drives i Ribe Amt, skaffer det ikke Beskæftigelse nok for hele Folkemængden. Men Dovenskab er for meget i Foragt, til at nogen skulde ville gaae ledig eller falde andre til Byrde. Dræsløse Mennesker findes derfor ikke, men enhver søger paa bedste Maade at skaffe sig Livets Ophold. Vesterboeren er af Naturen driftig og arbeidsom, han forsømmer ingen Leilighed til Eghverv, og vare Hænderne ikke saa meget bundne paa ham ved Adskillelsen af Landboes og Kjøbstads Næring, torde Windstibeligbed nok have frembragt mangen blomstrende Glætte eller andre nyttige Anlæg, som nu desværre maae savnes. Forfatteren har allerede ved flere Leiligheder leveret Beviis herfor. Det følgende skal endnu mere bekræfte Sandheden af hans Ord.

Et af de mange Midler, Vesterboeren afbenytter for at skaffe sig Fortjeneste, er at udvandre til andre Egne og søge Arbeide. Hvert Efteraar, efter fuldendt Høst, drage en Mængde Karle og Piger, endog gifte Mænd, til Østeregnen, Tysen og det Slesvigske, for at tage fast Tjeneste eller arbejde som Lærkere. Et Marked, som først i Decbr. afholdes i Kolbing, er almindeligviis Samlingspladsen for disse Folk, som her leies af de fra alle Kanter tilstrømmende Husbonder. Nogle Karle og Mænd drage ogsaa til Fohr og andre Der i Vesterhavet for at søge Plads som Lærkere. Men naar Paaske er forbi, vende alle disse Mennesker gjerne

hjem igjen, for at hjælpe ved Foraarsarbeidet, eller tage Deel i andre nyttige Eysler. Kommer St. Hansdag, begive atter mange sig til Ribe, for at lade sig leie af Markbeboerne til at hjælpe dem i deres Slæt og Høst.

Dette Middel til Erhverv bringer ikke saa Penge til Amtet, og giver dem, som drage til det Slesvigske, Leilighed at anskaffe sig et og andet, især Pynt, lettere Kjøb end hjemme. Men Folkelønnen forbyres derved ogsaa betydeligt for Beboerne i Amtet selv, og Dyrekningen af det allerebe i sig selv saalidet indbringende Jordsmon, besværliggjøres derved ikke lidet.

Folkelønnen har i de sidste Aaringer været:

1) for en Avlskarl fra	16 til 20 Rdl. Ert.
Sonden for Toldlinien endog	20 — 30 — —
2) for en anden Karl fra	12 — 16 — —
3) for en Pige fra	8 til 12 og 14 — —
4) for en Huusholderske eller Meierke	14 til 16 — —
5) for en Dreng fra	4 — 8 — —
6) for en Røgter	8 — 10 — —

Leies kun for Sommerhalvaaret, maa man give 10 Rb. for en anden Karl og 8 for en Pige.

Dagleien er til en Karl for at slaae i Markkengene	8, 10 til 12 p. Iybsk.	} Alt med Kosten.
For en Karl i Høsten	6 — 8 — —	
En Kone eller Pige	3 — 4 — —	
En Tærsker faaer for Tønden at tærske 1½	2 — 2 — —	
Paa Sønderkølv er der givet for at grave 100 Læs Mergel	24 — —	

Fiskerie og Skibsfart.

I Vester Herred er Fiskeriet en vigtig Næringsvei for de fleste af Strandbyerne. Lønne- og Henne Sogne have hver 6 Baade, Alst Sogn 3 og Orbye 7. *) Desuden have i de senere Aar Fiskere fra Holmsland ved Ringkøbing eller endnu længere nordpaa opholdt sig ved Nymindegab i Lønne Sogn. I Aaret 1829 f. E.

*) Efter andre Efterretninger endog 10.

4 Baade. Om Foraaret, saasnart Isen er borte, komme disse Folk, Karle og Piger, og bygge sig Hytter ved Strandbredden. De blive her til St. Hansdag, og komme igjen efter Mikkelstdag. De skulle være øvede Fiskere. Ved deres Exempel og især paa Opmuntring af en vis Jens Christian fra Sønder Nisum norden for Ringkjøbing, har Fiskeriet ved Nymindegab betydeligt tiltaget*) og bedre Redskaber ere anskaffede, hvorfor Fiskene ogsaa nu kjøbes for $\frac{1}{2}$ imod for 10 Mar siden. Hvad der især fremmer Fiskeriet paa dette Sted, er den Lethed, hvormed man løber i Land med Baadene og skaffer sig Madding, nemlig Sild, som fanges i Indløbet til Fjorden. I Nal- og Drbye Sogne er Indseilingen vanskeligere, og til Madding maa bruges Havorme (store Jordmad-diker), som opgraves paa Sandet i Hjertingfjord, et Arbeide der er saa besværligt, at 6 Mennesker kunne have nok at bestille i een Dag for at skaffe Madding til en Baad i 2 Dage, og indtræffer nu Umagsveir er hele Arbeidet spildt. Nal Sogn, der har 3 Mil til det Sted, hvor Ormene graves, kan derfor ikke have sonderligt Fiskerie, saa at denne Næringsvei der ganske betragtes som en Bisag. Fiskerne ere desuden alle Gaardmænd.

Baadene føre en Besætning af 6 til 7 Mand. Enhver af Mandflabet har lige Part i Fiskeriet, og Baadens Eier desuden en lignende Part. I Nal- og Drbye Sogne har hver en Line med 400 Kroge. I Lønne og Henne har det samme før været Tilfældet, men nu medbringer hver af Participanterne 3 Liner med 600 Kroge hver, saa at en Baad her udsætter over 12000 Skriver Tolv Tusinde Kroge. Hver Mand har desuden paa Landet sin Hjelper for at sætte Madding paa Krogene, til hvilket Diemed en lille Baad daglig fisker Sild i Indløbet til Ringkjøbingfjord. At sætte Madding paa Krogene er sædvanligviis Fruentimmernes Beskilling.

Fisketiden begynder i April og vedvarer til Midtsommer. Fra October til Frosten indfinder sig, bliver der ogsaa fisket.**)

*) Lønne- og Henne Sogne have saaledes i de sidste 3 Aar faaet et dobbelt Antal Baade.

**) Fra Midtsommer til Mikkelstdag ere Fiskerne i det Slesvigske for at hjælpe ved Elættten og Høsten. Om Vinteren tage de Tjeneste som Tærskere.

riets Held beroer især paa Vinden og Veirliget. Med Østenvind kunne Fiskerne være paa Havet, og da er Fangsten størst. Med Vestenvind, især naar det blæser stærkt, kan Havet vanskeligt besøges, og den stærke Brænding besværliggjør Landingen.

Nærmest ved Kysten falde de største Fisk, men i mindre Tal. Jo længere ud i Søen, des flere, men mindre Fisk. I koldt Veir gaaer Fisken nærmere Landet, i varmt Veir søger den Dybet. Om Efteraaret er Fisken bedst, men ikke saa overflødig.

Fiskerne gaae tidlig ud om Morgen, og ere Vind og Veir gunstige, da 2 til 3 Mil i Søen. Klokken 10 komme de sædvanligviis tilbage, men vedbliver Veiret at være godt, tage de strax ud igjen og komme ikke hjem førend Aften. Har Fangsten været heldig, medbringe de 16 Baade, som gaae ud fra Nymindegab, 100 Læs Fisk og derover. Fanges mere end Baadene kunne rumme, flæber man en Line efter sig. Men Veirliget kan undertiden være af den Beskaffenhed, at man flere Dage i Råd ikke kan komme i Søen. Ogsaa en stem Hindring for Fiskeriet er Nordkaperen eller Springhvalen, som hen ad Sommeren indfinder sig og forjager Fiskene. Ofte kan man see Hvalene tumle sig flere i Tallet, men mangler Redskaber til at fange dem.

Med Krog fanges især Rabliau, kaldet Dorff, Kuller, kaldet Hvilling, ligesom en Deel Rokker, samt nogle Tunger, Rødspetter, Haarer og engang imellem en Helleflynder. I Hals og Drøbesogne faaes imidlertid ikke mange Dorff, da denne Fiskeart forsmaaer Ormen; men naar Dorffen sluger en Hvilling, som har bidt paa Krogen, maa den selv følge med. Med Garn fanges derimod en Deel Flyndere, undertiden i Læssetal. Garnet trækkes op ved Landingen af Fiskerne, som til den Ende maae vade i Vandet. I bemeldte to Sogne har hver Baad et Marsviingarn, og der fanges vel aarligt en 40 til 50 Stk. af disse Havets Beboere. Et Marsviin kan give 10 til 12 Potter god Tran.

Fiskene sælges for det meste ferske til Beboerne fra Naboesognene, som kjøre til Havet for at kjøbe sig et Læs Fisk. Prisen er 3 til 4 sk. lybsk for Stykket af Dorffene og 5 til 9 sk. l. for en Snees Hvillinger, 8 sk. l. for en Skp. Flynder. De, som kjøbe Fiskene, opkjære dem, tage paa Dorffen Rygbenene ud, lægge dem 3 Dage i Salt, og ophænge endelig Fisken til Dørring. Hvad

Fiskenes ikke kunne sælge fersk, behandles paa samme Maade. Hver Gaardmand, i 3 til 4 Miles Afstand fra Havet, sørger for at forsyne sig aarlig med et Læs Fisk, hvortil regnes 20 Dorst, 14 til 15 Snes Hvillinger, nogle Kopper og anden Fisk, som faaes i Kjøbet, da Bønderne gjerne medbringe en Flaske Brændeviin, noget Smør og Kage til at regalere Fiskenes med. Desuden for- tæres megen Fisk i fersk Tilstand. Saaledes forsynes en stor Omegn hele Aaret igjennem med et Næringsmiddel, der især om Sommeren udgjør Bondens daglige Føde.

Sildefangsten med Garn ved Nymindesøen er nyligen ved Lov bleven indskrænket til en vis Høide. Dersom Sildefangsten til Madding derved er bleven forhindret, vil det upaatvivleligen have Havfiskeriets Undergang til Følge, og en betydelig, over- maade vigtig Næringsvei blive standset. Det rimeligste synes at være, at forbyde Sildefiskeriet til Salg i Mundingen af Fjorden, saa at de længere op Boende ikke skulle lide Afbræk i deres Næ- ringsveie *).

Omfanget, samt Frem- og Tilbagegangen af Fiskeriet paa Fanø er allerede viist i den 16de Afdeling. Her bliver altsaa kun at tilføie hvorledes Fiskenes fanges og behandles. Der fiske fornemmelig Hvilling, Dorst og Glynder, eller Skaller, samt enkelte Hundtunger, Koehaler, Trindbatter og Kopper. De to første Sor- ter Fisk fanges med Krog i den aabne Sø, 2 til 8 Mil ud fra Landet. Hver Mand i Baadene fører med sig 2 Bakker (et Slags Truge), hver med 4 Liner og hver Line med 100 Kroe. Disse 4 Liner bindes sammen og udseies i Seilabsen naar man er kom- men ud i Dybet. Glynderne derimod blive tagne med Garn i

*) Vigtigt er Havfiskeriet ved Jyllands Kyster. Men en Mand, som paa de meest forskjellige Fiskepladser har gjort sig en Fornøielse af at fiske og undersøge Redskaberne, har forsikret Forfatteren, at vi endnu staae langt tilbage. I Yarmouth, Canalen, ved New- Foundlands Bank, Normandiets Kyster &c., vilde være meget at lære for vore Fiskere. Paa sidstnævnte Sted saae bemeldte Mand engang 240 Fiskefartøier gaar ud i Folgeskab med 5 Damp- baade, sidste for med Modvind at bringe Fisken levende i Havn. Et Fiske-Selskab formenes at ville være saare nyttigt for Jylland. Et saadant Selskab var det der har ophjulpet de engelske Fiskerier.

Nærheden og rundt omkring Den. Vaarfiskeriet er det betydeligste. Høst- eller Efteraarsfiskeriet er ikke meget indbringende, da Stormene gjøre for meget Afbræk; og saaledes har det nok altid været, i det mindste beklager Etatsraad Teilmann allerede for 70 Aar siden de fattige Fiskere i Nordbye, som leed saa megen Afbræk i deres Næringsvei af de idelige Efteraarsstorme.

Saa vidt vides er Behandlingen den samme som for meer end 70 Aar siden og som paa Island med Klipfisken. Største Delen af den Fisk, som fanges, bliver tørret eller saltet. Fremgangsmaaden er følgende. Hovederne affjæres, undtagen paa Torsken og Tungerne, Indvoldene tages ud, og Fisken udskylles gjentagne Gange i Vand. Herpaa slækkes den 3 til 5 Gange med en lille Dre og bliver liggende Natten over i Riiskurve for at Vandet kan løbe af. Den nedsaltes nu i Kar eller Ballier, hvor den forbliver to til tre Dage. Naar den igjen er optaget, toes den vel af og hænges til Tørring i fri Luft, men maa nøie bevares for Regn og Dug, thi ellers bliver den haard. Dette gjalt den Fisk, som fanges om Foraaret. Høstfisken derimod grønsaltes, da Efteraaret sjældent giver Veir til at faae den tør. Hovederne affjæres uden Undtagelse, Fisken reengjøres og slækkes, ligger en Nat i Saltlage, optages, presses og nedsaltes endelig i Fierdinger eller Halvtønder. Man regner at Forbrugen af Salt til Fiskeriet beløber sig til 200 Tdr. aarlig. De paa Fanø tilberedte Fisk udgjøre en meget søgt Vare, som foretrækkes alt hvad der af dette Slags kommer fra den øvrige Bestykst af Fynland. Især ere de saakaldte Ribeslyndre, naar de ere meget store, ogsaa kaldte Præsteslyndre, meget berømte. Dog blive de gjerne lidt harde naar de ere meget fede. Udsættningen stæer paa Markederne i Varde, Ribe, Høier og Tøndern. Mandskerne kjøbe ligeledes meget og føre dermed til Glensborg og andre Steder i det Slesvigke. Ogsaa en Deel gaaer til Fastlandet som Betaling for Brændsel og Korn. Under Krigen kom Blankeneserne ofte til Fanø, dog ikke saa meget for at fiske, som for at afkjøbe Beboerne den ferske Fisk ude i Søen, hvilket befandtes at svare god Regning. Endnu kan undertiden en saadan komme i foransøgte Hensigt. Det skal, siger man, være Blankeneserne forbudt at fiske ved Fanø, fordi de med deres Redskaber, de saakaldte Kurre,

forfage Fiskene. Lidt Sælhundefangst har forhen været dreven paa Fanø, men om samme endnu bruges, vides ikke.

Paa Manø drives vel ogsaa noget Havfiskeri, men ikke saa meget som paa Fanø, der ligger mere bekvemt dertil. Derimod er der slet ingen, som afbenytter denne Næringsvei i hele Kyststrøget fra Hjerting til Høier.

Af Ferskvandsfiskerierne er det, som drives i Filsø, det betydeligste, og de omliggende Beboere drage ikke saa lidt Fordeel heraf. Man fisker med Ruser i Leegetiden, og paa Isen med Kroge. Der fanges Gjedder, Aborrer, Brasen, Skaller og Aal. Fiskene sælges i Varde og Omegnen. Gjedder og Aborrer for 1 $\frac{1}{2}$ Pundet. Skaller, en Spand fuld, for 1 til 1 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ lb., og Aalen for 2 $\frac{1}{2}$ Pundet. De fleste Brasen tørres, ligesom en Deel Gjedder. Naar Brasen, der er mager, undtages, er Fisken meget god, især er Aalen fortrinlig. Ved Henne-Mølle er indrettet en Aalekiste, som for kort siden paa ny er opført og har kostet 400 Rdl. Ert. Aalen gaaer i Julii, August og September især i mørke Nætter, og i en saadan Nat kan fanges et godt Læs eller 30 Lpd. Aal. De sættes ferske i Omegnen, ogsaa i Ribe og Varde, men der nedsalttes ogsaa mange i Fjerdinger, for at sendes til Kjøbenhavn og andre Steder.

Fiskeriet i Aerne er ikke af nogen Betydning. Aarsagen kan vel ingen anden være, end at Aemundingerne ialmindelighed ei have over $\frac{1}{2}$ Alen Vand, og paa saa lavt Vand vil Fisken, især Laren, ei gaae. Der tales nok om at Fiskeriet har været bedre i gamle Dage, men det maa da have været meget langt tilbage i Tiden, thi allerede Etatsraad Teilmann, i sit Manuscript, fører Klage over det ubetydelige, der fiskes i Aerne. Laren og Orreden, som fanges i Konges og Ribes-Aae, skulle imidlertid være af fortrinlig Smag. Men det meste fortæres ferskt, og fra Ringkjøbing kommer røget Lax, der skal være ligesaa god som Randers-Lax. Aalefiskeriet ved Nørholm-Mølle afgav for en 40 Aar siden endnu 80 til 100 Lpd. Aal aarlig. For Tiden fanger man ikke 10 til 20 Lpd. Aarsagen er meget begribelig. Til hiin Tid vare Engene i Hodde- og Andsager-Sogne bløde og moradsige, nu derimod saa tørre at de bære Heste og Folk. Aalen har altsaa mistet sine Dpholdssæder.

Hele det betydelige Kyststrøg fra Nymindbegab til Høier kan betragtes som en frugtbar Planteskole for gode Matroser. Ikke nok at det betydelige Fiskeri dertil giver den herligste Leilighed; mangfoldige unge Karle og Mænd søge desuden Farten, og ere det meste af Sommeren til Søes. De mange med Kniplerfær giste Jnderster have derved især en vigtig Hjælp til at bestaae.

Hoe-Bye i Vester-Herred eier 3 smaae Fartøier, hvormed fares til Altona og Derne, især med Gryder. I Ballum haves 3 Skibe. Paa Mønse er der et Par Capitainer, som føre Skibe, hjemmehørende i Kjøbenhavn, til Island og Grønland, og som medtage en stor Deel af Dens unge Mandskab paa denne Fart. Den eier desuden 7 Fartøier til et samlet Beløb af $51\frac{1}{2}$ Commercialæster. Sønderhoe har 80 Fartøier, drægtige 977 Læster, Nordbye 65 til en Drægtighed af $715\frac{1}{2}$ Læster, og Hjerting 14 Skibe, hvis Drægtighed beløber sig til 132 Læster. Men hverken Hjerting eller Fønse have noget Lodsvesen, som dog anses høist fornødent, og vilde være paa det rette Sted her, da Lodserne med enhver Wind kunne komme de Søfarende til Hjælp. Et Fyr paa Blaubjerg i Hennesogn, og et ved Døubjerg vilde modtages med største Erkjendtlighed af alle søefarende Nationer. Fra Helgoland til Lindsnæs er intet Fyr!

Saltkogning i Vester-Herred.

Et Middel til Erhverv, som i Vester-Herred, i de senere Aar især, meget har været afbenyttet, er Saltkogning. Paa de store Sandreoler ved Nymindbegab i Ringkjøbingsfjord og paa den saakaldte Skalling ved Hoe, sætter der sig nemlig efter en 8de Dages Varme en Saltforpe eller Skal, som det kaldes, der borttages med Riber og sælbes fra det vedhængende Sand saa godt som muligt. Skaller fjøres hjem, udluges, afløber som ved Brygning, og Luden koges for at afdampe. Flere Tusinde Tønder Salt kogtes saaledes i den dertil saa passende Sommer 1826. Man kunde ofte see to til tre Hundrede Bogne holde paa Sandrevlerne for at indsamle Skal. Endog Langtbortliggende, 3 til 4 Mil fra Kysten, hentede 2 til 4 Læs. De nærmere Boende det

Dobbelte og mere. Et saadant Læs Skæl, der holber omtrent 4 til 5 Tønder, kan, skjøndt meget Sand vedhænger, give 1 Td. Salt. Bonden bliver paa denne Maade ikke alene selv forsynet med Salt, men sælger endog til Kjøbstæderne og længere Bortliggende.

Vigtigheden af denne Erhvervsskilbe lyser af sig selv. Vel er det saa, at ikke ethvert Aar er lige gunstigt for Indsamlingen af Skallen, da en Regn let forstyrrer Saltkorpens Ansættelse. Men de fleste Somre afgive dog af og til en beqvem Tid dertil, især for de nærmere Boende, som bedre ere ved Haanden til at iagttage det rette Dieblif. Hr. Pastor Stockholm mener derfor, at det kunde være til Nytte om nogle Beboere forenede sig i Interessentskaber, og oprettede ordentlige Kogier. Ogsaa med Hensyn til et bedre Products Erholdelse kunde saadanne Interessentskaber mueligen medvirke; thi skjøndt Saltet i dets Udportes aldeles ligner Lynborger Salt, er det dog blandet med mange skadelige Bestanddele, der ere Aarsag i at Smørret, Flesket og Kjødet, som nu allevegne dermed saltes, blive flimede, og ikke kunne holde sig. Da Saltkogningen hvert Aar tager mere til, vilde det Kongl. Landhuusholdningselskab, mener Hr. Pastoren, virke meget godt, om det foranstaltede en simpel og fattelig Underretning, til Saltets Fraskillelse fra fremmede Bestanddele, uddeelt blandt Beboerne. Maaſkee at en saadan Afhandling kunde finde Plads i Almanakken.

Kalk- og Teglbrænderier.

Under Krigen havdeſ paa flere Steder ved Kysten Kalkbrænderier af Skæl, 3: Sneglehuse, som indsamles ved Strandbredden. For Tiden drives kun to af dem endnu, nemlig i Varde og Sønderhoe. De, som fandtes i Darum, Ribe, Bjerum og andre Steder, ere enten nedbrudte, eller afbenyttet ubetydeligt. Enkelte Bønder kunne dog endnu brænde lidt i aaben Mark til Huusbehov, og maaſkee ogsaa til Salg, f. Ex. i Drbye og Hal Sogne. Kalkbrænderiet i Varde brænder aarlig 3 Døne fuld, hver paa 180 til 200 Tdr. Kalk. Kalken er brugbar nok, selv til at hvidte med, og de store Sneglehuse ſkulle endog give

en meget fin Kalk. Men det synes, at man ikke længere finder sin Regning ved den maaskee noget mœisommelige Indsamling af Skællene. I Algod Sogn hjembringe nogle af Grybekførerne Kride fra Hjerm Sogn, som de brænde til Kalk og affætte i Dm-egnen.

Da salig Etatsraad Teilmann affattede sit Manuskript over Skads Herred 1762, vare grundmurede Bygninger endnu kun bekjendte sønden for Kongeaen eller høist i Marcksbyerne Vilslev og Darum. Længere nord paa derimod vare alle Bønderbygninger endnu af Teg med klinede Vægge. Først efter den Tid begyndte Teglbrænderier at komme i Gang og have siden med stærke Skridt udbredt sig over hele Amtet, hvortil saavel Etatsraaden som især hans Hr. Broder paa Nørholm ikke lidet have bidraget. Nye Bygninger opføres derfor nu ikke anderledes end af Grundmuur, og smukke velbyggede Gaarde antræffes overalt men især i Vester Herred. *) Ogsaa Brønde sættes af Muursteen, som formes efter dette Viemod, og disse Brønde flyde aldrig sammen. Saaledes baade gavne og forskjønne Teglbrænderierne Egnen, og uden dem vilde det ikke længere være muligt at bygge, da Tøgetommer ikke er at faae, og Overtommeret allerede er kostbart nok.

Store Teglværker findes imidlertid ikke, men Teglbrænderiet er en Næringsvei, som Mængden driver efter Fornødenhed. Vil man bygge, indretter man sig et lidet Teglværk, og graver og bearbejder Leret med sine egne Folk, saa at hele Bekostningen i rede Penge udstrækker sig til den Arbeidet styrende Teglbrænders Løn. Dvneene rumme sædvanligviis 6 til 12000 Muursteen.

Nogle benytte dog ogsaa Teglbrænderiet som en Vinæringsvei, og brænde 2 til 3 Dvne fuld i den fra Markarbeidet ledige Tid. I saa Henseende udmærker sig Lunde Pastorat i Vester Herred ved 26 Teglovne; men især Gredsted Bye i Jerne Sogn, hvor Teglbrænderiet er bleven til en Vresbestjæftigelse; thi den

*) Murene gives sædvanligviis Tykkelse af een Steens Længde; kun Gavlenderne eller Pillerne mures $1\frac{1}{2}$ Steen tykke. Stenene ere 9 til 10 Tommer lange. Hiin Tykkelse af Muren ansees tilstrækkelig for Bygninger under 9 Alens Bide.

Mand, som ikke i det mindste brænder en Dvn fuld, eller 6000 Stkr. Muursteen aarlig, udsætter sig for Spot og Haan af de øvrige Byemænd. Mange brænde 3. Dannebrogsmænd P. Lassen var den første, som i denne By begyndte at brænde Steen. Et af de største Teglblanderier findes i Veien, og tilhører for Tiden Bonden Jeppe Paulsen. Han brænder aarlig en 60 til circa 70,000 Muursteen. Paa Søndergaard ved Trøiborg har Hr. Bay Feddersen for et Aar siden anlagt et Teglværk, og brændt ca. 100,000 Muursteen. Leret tages af 2 Mergelgrave, og Løv haves i Overflodighed i den til Gaarden hørende store Kurbold-Mose. Dog anvendes kun til dette Brug den ringeste og meest svovlede Løv. Tagsteen har slet ingen endnu begyndt at brænde. Den store Concurrence af Sælgere nedsætter naturligviis Prisen paa Muurstenene. 100 Stkr. heelbrændte Steen koste 14 til 16 sk. lybsk, halvbrændte 8 til 10. Men 16 til 24 Rdl. Ert. for en Dvnfuld Steen er altid en god Indtægt for en Bonde. Vares Ophugning efter sidste Ildbrand skaffede for nogle Aar siden Omegnens Teglværker meget at bestille, og deres Eiere en god Fortjeneste. *)

Fabrikationen af sorte Gryder (de saakaldte Jydepotter) i Egnen af Varde.

Denne Industriegrens Velde, ligesom dens første Udspring, vides ikke; men gammel er den udentviol. Degnen Houbøll i Thistrup siger, at han har læst gamle Documenter, i Følge hvilke en Raadmand i Fredericia har eiet en Gaard i Thistrup Sogn 1710, og fæstet samme bort paa Vilkaar, at der aarlig skulde leveres ham $\frac{1}{2}$ Læs sorte Potter i Landgilde. I en Klynemose i Øster Herred er der for saa Aar siden funden under Løvnen en Mængde af sort Leer, noget tykkere end de nu brugelige. I Mo-

*) Paafaldende er det, siger en af Forfatterens Correspondenter, at man aldrig her i Landet har forsøgt de af brændte Steen murede Veie, der ere saa almindelige i Nederlandene. De mangfoldige smaa Teglovne vilde paa flere Steder hastigere kunne levere brændte Steen, end man er istand til at hente Gruus fra Stranden.

fen var næsten ingen Spor af en tidligere Gravning. I Høie findes ikke sjelden røde og sorte Potter, der indeholde Aske eller brændte Been. Hr. Houbøll slutter heraf, at Pottemageriet med et rundt Tal maa være 1000 Aar gammelt. — Sagnet vil, at Thorstrup-, Horne- og Varde Landsogn have været de første, som forfærdigede sorte Potter.

I de sidste 20 til 30 Aar har denne Næringsgreen meget udbredt sig, især i de tilgrændsende Sogne af Øster- og Skads Herreder, men ikke saa meget i Vester Herred; ja enkelte Pottfabrikanter findes endog i de nordlige Sogne af Gjording-, Maltz-, Andst- og Slaugs Herreder. Især er det ved Grydepigernes Giftermaale i andre Sogne at Pottmageriet udbreder sig, da den vante Beshæftigelse gjerne fortsættes.

Leeret, hvoraf Gryderne forfærdiges, har et blaaligt og smuldrende Udseende, samt ligger gjerne ovenpaa Mergelen. Fra Horne Sogn hentes meget af dette Slags Leer til Brug i Naboegnene, og betales med 12 $\frac{1}{2}$ lybfl Læsset. Fabrikaterne, som forfærdiges, bestaae i Koge- og Stegegryder, Fade, Potter, Stegepander med og uden Laag, Kaffeander, Thekjedler, Støbegryder til at støbe Lys med, Urtepotter, Kaffeovnstrør, m. m., og til alt dette er en Pind det eneste Redskab, som bruges. Varenemarken sig vel ikke ved Nethed og Elegants, men desmere ved Hensigtsmæssighed, hvorfor de ogsaa ere meget søgte endog i Udlandet, især de for Sundheden og Velsmagen saa vigtige Koge- og Stegegryder. Om Fabrikationen af Gryderne i een eller anden Henseende kunde forbedres, er megen Tvivl underkastet. Man skal have prøvet at brænde Gryderne anden Gang, hvorved de ere befundne at blive stærkere og at faae et rødtligt Skjær. Men Mæden og Melken bekom derefter Uffmag.

Grydefabrikationen er ganske Fruentimmernes, og især Pigernes Arbeide. De begynde tidligt om Foraaret og vedblive til sildigt om Efteraaret. En Grydepige forfærdiger i een Sommer 5 til 8 Læs Gryder. Lader en Grydepige sig fæste, deler hun Frugten af sin Flid med Husbonden, som igjen giver hende Kost, henter Leeret, skaffer Brændsel og fører Gryderne til Torvs. Nogle give alene Kosten, og Tilløbelse til at spinde for sig selv om Vinteren. Men ogsaa mange Husbøndskoner drive Sa-

brikationen af sorte Gryder som en Vinæringsvei, og Kasse derved altid et lidet Bidrag til Familiens Ophold.

Største Delen af Gryderne affættes i Hjerting til Skippere fra Fanøe, som igjen fare dermed til Hamborg, eller gennem Canalen til Kjøbenhavn. Et Læs, der kan regnes for 15 eller 16 Snesse Gryder, de mindre indpakkede i de større, koster 4 til 5 Rdl. Ert. i Hjerting. Til Colding bringes ligeledes mange Læs, som derfra føres til Kjøbenhavn. Ogsaa en stor Mængde Bønder, gifte og ugifte, kjøre omkring i det Slesvigske og østlige Slesland, eller i Thy, med Gryder. Man kalder disse Folk Slæbefræmmere. Mange fortjene dygtig Penge, andre tilsætte Vogn og Heste, og maae siden tjene. Men i det hele er denne Handel dog meget fordeelagtig. Pastor Stockholm fortæller, hvorledes en Gaardmands Søn, i et af hans Sogne, paa en mærkelig Maade har lagt sig efter Grydehandelen, i det han aarlig fører 7 til 8 Læs Gryder til det Lauenborgske og Preussiske. Karlen forsikker, at han i de 3 Aar, han nu har ført denne Handel, aarlig har fortjent 100 Rdl. Ert. Han har kjøbt sig et Par stærke Heste, og fodrer dem bestandig paa Reisen med Korn. Undervejs sælger han intet, men er han engang kommen til sin Bestemmelse, tager han for en Gryde, som hjemme koster ham 1 fl. lybsk, 24 igjen, og giver under ingen Omstændigheder Kjøb. Bliver det Lauenborgske Kjød af hans Gryder, reiser han videre, men forhøier Prisen med hver Dagsreise. Pastor Stockholm foreslog ham at sende sine Gryder med Skibsleilighed til Hamborg, og derfra at føre sin Handel. Men om mine Gryder saa strandede, hvad blev der da af dem og mine Penge? — Nei, Manden vil være ved og med sine Gryder. Den vestjydske Bønde træller gjerne for at tjene en Skilling, naar han seer at han kan være vis paa den; men han vover intet, hvor der kan være mindste Tanke om Tab. Iøvrigt er dette Exempel nok ikke det første af dette Slags. Forfatteren mindes ret godt i sine Drengaar at have hørt tale om lignende Expeditioner til Leipzig og andre tyske Stæder, og Degnen Houboll fortæller, at i de sidste Aaringer have et Par Karle fra Østerherred været med Gryder i det Preussiske, ja hiin Side Berlin.

Den Indtægt, Fabrikationen af Gryder indbringer Egnen omkring Varde, er af en Stedkyndig anslaaet til 4 eller 5000

Species aarlig, hvilket ikke heller synes usandsynligt, naar betænktes, at flere Sogne frembringe aarlig 100 til 150 Læs Gryder til Salg. Lægges til hiin Sum den vist meget betydelige Fordeel, Handelen med Gryder indbringer, maa Grydefabrikationen betragtes som en saare velgjørende Industriegreen.

Egentlige Pottemagere er der kun een af i Tobøl, Guldsager Sogn, Skads Herred. Hans Potter ere røde, med Blyes glasure.

Tilvirkningen af Tørvekul og Fabrikationen af Høeleer.

At Kul af Tørv brændes, er allerede forhen bemærket. Kun de fasteste og bedste Tørv ere tjenlige til dette Brug. Tørvene eller Klynerne opsættes i runde Høbe eller Miler, for at brændes. Nogle Stukke med Vand, andre med Jord eller Græstørv, hvorved iagttages at ingen Abninger blive, hvorigjennem Luften kunde trænge ind. De paa sidste Maade Stukkede Kul foretrækkes altid første, som fastere og brøiere. Den viinholdtste Methode synes ikke at være bekjendt, uagtet den vist fortjener megen Opmærksomhed. Kullene sælges for 7 til 8 p. lybst Tønden, og de fleste Kul brændes i Gjording Herred. I hele Amtet, selv i Kjøbstæderne, bruges aldrig andet, og har neppe nogenfinde været brugt andet end Tørvekul.

I Besiddelse af saa vigtigt et Requisit til Smedehaandværket, som gode Kul, er det ikke at undres over, at mange, endog Gaardmænd, ere blevne Smede, hvilket især er Tilfældet i Gjording, Maltz og Øster Herreder. Det er ikke sjældent at finde her Smedier paa Bøndergaardene, nogle endog med to Ambolte. Hovedproductet af denne Industri er Høeleer, og Skjæres eller Hakkelseknive, som forfærdiges af fortrinlig Godhed. Især finde Høeleerne stærk Udsætning paa Markederne i Ribe og Varde, for at bruges ved Høesletten i Marstengene, hvortil fortrinlige Høeleer udfordres. Til Ringkjøbing Amt gaar ligeledes en stor Deel Knive og Leer.

Andre Industriegrene.

I Veien, Malt Herred, har Kroemanden Hr. Thomsen anlagt et meget betydeligt Garverie, hvorfra over Hjerting udføres til Hamborg en stor Mængde Læder. Dette Anlæg, hvortil kun vanskeligen erholdtes Tilladelse, er nu i fuld Flor, og viser, tillige med den prægtig opbyggede Kroe, hvorledes den saa øde Vesteregn kunde oplives, saafremt Forskjellen imellem Kjøbstads- og Landboenæring var ophævet.

Vandmøllen ved Veien er indrettet til et Bark-, Slibe-, Stampes- og Maleværk. *) Stampemøller findes desuden mange andre Steder, blandt andet et meget betydeligt ved Henne Mølle, der engang indbragte 6 til 700 Rdl. Ert. aarlig, men nu, paa Grund af den store Concurrence, neppe det halve.

Pastor Stockholm melder, at Kurvesletning af Vidie eller Pileqviste udgjør en særegen Industriegreen for Lunde- og Outrup Sogne. Man forfærdiger alle Slags smaae Haandkurve, Bugger, Kurvesadninger til Vogne m. m. Gaardmand Christen Nielsen i Nørtorp, Lunde Sogn, udmærker sig ved Duelighed i bemeldte Fag, og hans Vognkurve eller Vagsmække ere ligesaa nette som de indførte. Hr. Lindberg paa Dyemos, Jerne Sogn, var for et Par Aar siden i Kjøbenhavn, for kunstmæssigen at undervises i Kurvesletning, som han agter at drive som Vinælingsvei. Han har til den Ende plantet en Mængde Piiil omkring sin Have.

I Andst Herred forfærdiges en stor Deel Træskoer, som affættes deels i Solbing, for at føres til Kjøbenhavn, deels i Vestereggen, endog i Løndern. Men de fleste Træskoer komme dog fra Beile Egnen, især Bredsten Sogn.

Bieavlens er ikke meget betydelig, men de fleste holde dog nogle Stokke. Behandlingsmaaden er den gamle, og Bierne dræbes naar et Stade skal optages. Dog skulle et Par Mænd i Ribe og Jerne Sogn have begyndt at bruge Magasinkuber. Mjød-blandingen er en Næringsvei for enkelte velhavende Bønder. Men da Bieavlens ikke er betydelig, kan Frembringelsen af Mjød

*) Det første med Hensyn til Garveriet i Veien.

ikke heller være det. Mjøden affattes til Kjøbstæderne og Vertshusene i Nærheden, noget gaaer ogsaa til Kjøbenhavn. Prisen paa den raa Honning er 24 ß . lybsk for Lpd., før har den kostet 32 ß . lybsk til 1 Rdl. Ert.

Før 30 Aar siden var Svineavl en høist ubetydelig, og Svin maatte hentes fra Osteregnen. Nu holdes næsten paa hver Gaard en Soe, undertiden endog to. Grisene sælges 4 til 12 Uger gamle til Holsteen, Romøe, Føhr og andre Der. Ogsaa en Deel Flest affattes i Varde, eller til fremmede Kjøbmænd fra Frederiksstad, som modtage samme i Hjerting eller Ringkjøbing.

Endelig kan her endnu anføres Indsamlingen af Rav i Vester Herred og paa Fanø, som et af de Mibler til Erhverv, Eierne af Strandningsrettigheden afbenyttede. Men Udbyttet har i de sidste Aar meget aftaget. Dog skal det samme før have været Tilfældet, hvorfor man haaber at dette snart igjen vil forandre sig. Naar østlige Vinde følge paa Storm fra Vesten skal Indsamlingen falde bedst ud.

27.

Hvilke Dele af Landbruget, der efter Local- og Tidsomstændighederne især fortjene Ubefaling.

Det Paradox, at Dvægavlen skal være et nødvendigt Onde, har intet Steds i Ribe Amt fundet Indgang. Overalt betragtes den animaliske Production som Hovedsagen, og Kornsalget som en Biting. Localomstændighederne begunstige i Almindelighed ogsaa mere Dvæg- end Kornavlen. Hederne nemlig, kunne, saalænge de forblive i deres nærværende Tilstand, ikke benyttes synderlig anderledes end til Græsning, og de betydelige Enge langs med

Kysten give Leilighed til at holde mange Creaturer. De magre Sandagre frembringe derimod kun sparsommeligen Rug og Boghvede, saa at hvor Høebjergningen ikke er des oversflodigere, Kornsalget er at regne for lidet eller intet. Bekostningerne ved Tillægget af Dvæg, Studeholdning, Faareavl o. s. v. ere desuden ubetydelige. Dyrkningsbekostningerne ved Sædeavl ere derimod nær ved at opsluge hele Fordelen, saa at dersom Sædeavl ikke selv saa meget bidrog til Dvægets Underholdning, vilde samme upaatvivleligen i de senere Aar være bleven meget indskrænket. Vel ere Priserne paa alle Productions-Artikler faldne, men ingen dog saa meget som Kornets. At Forholdet betydeligen skulde forandre sig saasnart, synes ikke troeligt. De animaliske Producter have til alle Tider holdt sig i en jevnere Priis, og da de mere ere Gjenstanden for Vellevn og Luxus, maae de blive mere og mere begjerte, jo høiere Rationerne stige i Cultur og Velstand. Kornpriserne Forhoielse beroer derimod næsten ene paa Krig og Misvæert. Mod Udsættningen af de animaliske Producter virke ingen Forbud noget Steds. Mod Kornets derimod mange, som der endnu kun er ringe Udsigter til at see hævede. Hertil kommer endnu at Tilveiebringelsen af Foder, og Underholdningen af mange Creaturer, ere de egentlige Hindler til at forøge Kornavlens, og at selv dette Diemed altsaa ved en blomstrende Dvægavl bedst fremmes.

Med Rette har derfor Landmanden i Ribe Amt gjort den animaliske Production til Hovedgjenstanden for sin Virken, og selv med Hensyn til de Dyrearter, som efter de forskjellige Localiteter holdes, er der neppe noget at erindre, det lidet fraregnet, som allerede i 18de, 19de og 20de Capitel er bemærket. Diemedet blev især opnaaet ved de store Forbedringer, Engene have været underkastede. Men Engene have maafee nu modtaget al den Forbedring, der kan gives dem. Skulde Landmanden i Ribe Amt derfor finde sig foranlediget til endnu mere at forøge sine Dvægflække, vil dette alene kunne opnaaes, ved at lægge sig efter Dyrkningen af Foderplanter. Kartoffelavlens fortjener i saa Henseende den øverste Plads, og ved den vil det især blive de Dele af Amtet, som mangle Enge, mueligt at rivalisere med de mere begunstigede. Men skal Sagen lykkes, maa der aldrig glemmes

at Kartoflerne bør optage den øverste Plads i Sædskiftet, eller med andre Ord, komme Gjødskan nærmest. Lagte i Grønland, 3 Gange pløiet, vil denne Sæd bedst lykkes. Rugen, som følger ovenpaa, vil kunne saaes uden videre Pløining og behøver alene at nedharves eller nedkroies med Erstirpatoren. Anvise man Kartoflerne Plads midt i Sædskiftet, bør de i det mindste eftergjødskes, eller, som det kaldes, flatgjødskes. — Et andet Middel til at forsøge Fodermassen vilde være, at lade de ved Hjælp af Mergel opdyrkede lave Steder i Heberne fornemmelig tjene til Frembringelsen af Foderurter. Byg og Havre vore paa saadanne Steder stærkt i Blade, og vilde, tidligt slaaede, give et fortrinligt Foder. Ogsaa Vikkehavre kunde lykkes her. Udlagtes saadanne Jorder i Kraft, vilde Kleveren give lønnende Afgroder. Ligesom Engenes Forbedring har havt Agrenes til Følge, saaledes vilde ogsaa nyssnævnte Forslags Udførelse upaatvivleligen bevirke det samme. I Strøget mellem Ribe og Tøndern fortjente maaskee Høravlens at blive mere udbredt. Vel mene de fleste, at Hørrøen ikke vilde lykkes i Marskengene, men neppe er der anstillet tilstrækkelige Forsøg hermed. I Kogene mere sydt paa dyrkes nu en langt større Mængde Hør, end for nogle Aar tilbage*). Ribe, der bruger saa megen Hør, vilde upaatvivleligen have Fordeel af at frembringe den selv. En Hørmølle vilde da nok opstaae**). Dog maaskee at Vandfloderne ere denne Sag formeget imod. — Men hertil indskrænke sig da ogsaa de Forslag, som kunne gøres med Hensyn til Dyreenes af fremmede Værter; thi at nogle Sogne i den østlige og sydvestlige Deel af Amtet kunde dyrke lidt Hvede, Raps, toradet Byg o. s. v., er neppe Dmtale værd, og fleer desuden allerede.

*) Der er fortalt Forfatteren, at een af de 3 Oliemøller i Glensborg aarlig forbruger 2000 Eder. Hørrøen, som for det meste saaes fra Marsken. Da Møllen for nogle Aar siden anlagtes, kunde med Nød Indjøbet bringes til 700 Eder.

**) I Leet skal der være en saadan.

28.

Særegenheder, som for andre Egne kunde tjene til Efterfølgelse eller Advarsel.

1) En Ting, der fortjener megen anbefaling, er den Skik, mange Huusfædre i Grindsted- og Grene Pastorat have, at under vise de mindre Børn i Læsning og Skrivning om Aftenen. Hvor megen Tid vilde ikke vindes fra Skolen, om denne Skik var almindelig, og de Børne dertil overalt besad den fornødne Duelighed; og hvor ønskelig især for de Dele af Landet, som, formedelsk den ringe Befolkning, ikke kunne have det fornødne Antal Skoler!! Sonden for Kongeaen er det ikke sjældent, at en Fader sender sin Søn efter afholdt Confirmation til een eller anden bekjendt Skolelærer, for at blive mere fuldkommen i Skrivning og Regning.

2) Vesterboernes Ærlighed, Flid og Tærværdighed ere Dyder, som ikke mindre berettiger dem til vor Høiagtelse. Hr. Pastor Sommer bemærker, at den gamle Ærlighed, i Forening med en fortræffelig Dplysning, sætter Beboerne langt over den sjællandske Bonde. Vesterboerens Overdaadighed retter sig stedse efter hans Høst. Endnu aldrig har Hr. Sommer hørt at en Gaard eller et Huus i hans Sogne er solgt for Skatterestancer, ja det er endog i hans Tid ingenfinde kommen saavidt, at pantet Guds er blevet solgt.

Ikke saa ganske forholder det sig med de Sonden for Kongeaen beliggende Districter. Ordholdenhed er vel ogsaa her et Charactertræk, men Overdaadighed har taget mere til. Derimod maa det være Fædrelandsvennen kjært at bemærke den stolte Selvtillid, som Følelsen af en retfærdig Regjering indgyder Beboerne. Ikke engang den ringeste Bonde taaler den mindste Forurettelse eller Fornærmelse, og neppe vilde de Magthandlinger, man andre Steder saa ofte tillader sig, her løbe godt af. Og dog ere disse samme Mennesker, der, naar de troe sig forurettede, ere

saa ubøielige, de lybigste og troeste Undersaatter. Et Beviis for, at ikke Undertrykkelse eller Herskermagten befæste Baandet imellem Regenten og Folket. Imidlertid kan det ikke nægtes, at en vis esprit de corps har faaet Indgang iblandt mange af Beboerne senden for Kongeaen.

3) Bygningsmaaden imellem Ribe og Løndern er en Gjenstand, der fortjener megen Opmærksomhed. Allerede ved Ribe ere Gaarde med 4 Længder temmelig sjældne, de fleste have kun 3, og mere syb paa, hen ad Møgeltonder, endog kun 2. Men hvad der især characteriserer Bygningsmaaden i denne Egn, er at Huuslængderne ere tæt sammenbyggede, og den indvendige Indretning saaledes, at man uden at sætte Foden udenfor, kan komme til enhver af de indre Afdelinger, som f. Ex. fra Kjøkkenet, For- eller Dagligstuen til Stalden og Dvæghuset, og fra disse igjen til Laden. Selv Gaarde, som beboes af Mænd udenfor Bondestanden, ere indrettede paa denne Viis. Saaledes Gaarden Røn ved Schackenborg, hvoraf her meddeles en Tegning: a, er Salen, b, Sommerstuen, c, Skolestuen, d, Forstuen, e, en mindre ditto, f, Loftstrappen, g, Dagligstuen, h, Skorstenen, i, Kjøkkenet, k, Spisekammeret, l, Sovekammeret, m, Skorstenen, n, Nedgangen til Kjelderen, o, Badstuehus og Bryggerstet, p, Pigekammeret, q, Stald til 40 Dvæghøveder, r, Vandtrug, s, t, u, Kalvestier, v, Hestestald, x, Hakkelskammer, y, Karlekammer, z, Laden, aa, Svinestien, bb, Møddingsstedet, cc, Pompen, ff, Haven, gg, et Vandsted, hh, en Brønd.

4) Paa Fanø, hvor Brændselet er meget kostbart, da det maa hentes fra Fastlandet, ere alle Bygninger til Beboelse stillede med Forsiden mod Sønden, saa at Solens Varme paa denne Maade altid afbenyttes. Særegne brændesparende Indretninger ved Ildstederne har man forresten ikke, men iagttager alene at ingen Ild brænder til Unytte.

5) Ogsaa den Skif, man i Øster- og Vester-Herreder, samt i Egnen ved Møgeltonder, har, at male Plovene og andre Redskaber, fortjener megen Anbefaling. Ligeledes den Indretning, man bruger til at forhindre at Trilleploven ved Vendingerne ikke opslides, nemlig en stor Jernbøile, som er anbragt paa venstre

Side af Aasen, omtrent i Midten, og hvorpaa Ploven ved Bendingerne flæber.

6) Endelig fortjener her at anføres den paa Grevskabet Schaackenborg alt for 50 Aar siden trufne Forandring fra simpel Fæste til Arvesæste. Bønderne gave en passende Equivalent for denne Rettighed. Hoveriet blev, paa nogle ubetydelige Uegter nær, afføffet, og Godseieren forblev i Besiddelse af en aarlig Landgilde samt et Tiltrædelses-Canon for hver Gang Gaardene fliste Eier. For forarmede eller forgjældede Godseiere vilde det ubetvibet være en god Finantsoperation saaledes at arvesæste deres Bøndergaarde. Til Eftertanke kunde de ogsaa tage sig det Exempel, Schaackenborgs, for en Deel Aar siden endnu saa forgjældede, Grevskab afgiver paa en klog og viis Administration. Arvingen til dette Lehn kan nu tiltræde samme aldeles gjeldsfrit, og med en aarlig Indkomst af 20,000 Rdl. Crt. Den Bevidsthed, at have udført et saa fortjensfuldt Værk, maa allerede være en sød Løn for de redelige Administratorer!

Til de mindre anbefalelsesværdige Ting kunne her henregnes:

1) Blandingen af Ribehusenes og Haderslevhusenes Gaarde eller Byer i de sønden for Kongeaalen nærmest liggende Districter, eller den saakaldte melerede Jurisdiction. Denne Melange vanskeliggjør meget Bestyrelsen, forøger Bekostningerne ved Justitspleien, giver Leilighed til mangfoldige Trætter, forhindrer mangt et nyttigt Anlæg*), og giver endog Anledning til de største Latterligheder. Saaledes havde engang en Amtmand i Ribe Amt ladet opføre Milepæle paa Landeveien imellem Ribe og Søding. Naturligvis traf det sig, at nogle af disse Pæle kom til at staa paa Haderslevhusers Grund. Herover forbittret, lod Øvrigheden i Haderslev Amt med megen Heftighed Pælene optage og dybt nedgrave. Det Hele endtes med en stor Smaas i en af de nærmeste Kroer!! — Man tør haabe, at denne Begivenhed hører til en længst svunden Alder.

2) De mange privilegerede Kroer, som imellem Ribe og Tøndern findes, undertiden hele 3 i een Bye. De ere en Følge af Melan-

*) Formedelt den Opposition, som ved saadan Leilighed altid finder Sted af de flæsigste Øvrigheder.

gen imellem haderslevhusfiske og Ribehuser Gaarde, i det den ene Jurisdiction ikke har taget Hensyn til den andens Foranstaltninger.

3) Møllevangen sønden for Kongeaaen, der forpligter Beboerne at søge en foreffreven Mølle, ja endog at udrede Hoverie til Møllens Vedligeholdelse. Hvor byrdefuld denne Tvang er, kan man slutte deraf, at der gives Møllegjester, som have to Mile til den pligtige Mølle, medens de maae kjøre andre Møller forbi, som ikke ligge over een Fjerdingvei fra deres Hjem. Ribehuserne ere iøvrigt befrieede fra denne Tvang.

4) Den Uffik, Tyendet overalt i Ribe Amt har, at flytte ved Paaſke og Mikkelſdag; men den er en nødvendig Folge af Udvandringerne til det Slesvigſke, kan altsaa ikke hæves, uden ogsaa at forandre Flyttetiden i hiin Provinds.

29.

Forſlag til almeengavnlige Foranſtaltninger.

Jo længere man lever i denne Verden, jo opmærksommere man er paa Tingenes Gang, jo dybere man er iſtand til at ſeue i Fremtiden, kort, jo mere Erfaring man ſamler, desmere kommer man til den Overbeviſning, at det ikke er en let Sag at gjøre Forſlag, der med ſand Nytte kunne udføres eller lede til Niemedet. Ikke desmindre har Meddelelſen af Ideer, naar diſſe ellers ikke henhøre til rene Abſurditeter, den ſtore Nytte, at vække og vedligeholde Tænksomheden. Paa Grund heraf, og i Kraft af den, danſke Underſaattere ſaa viſeligen meddeelte Tale- og Tænke- Frihed, tager Forfatteren ikke i Betænkning her at fremsætte ſine Tanker om adſkillige Gjenſtande, der forekomme ham at være af yderſte Vigtighed, ikke alene for RibeAmt, men for ſelve hele Tylland og Danmark.

A.

Med Hensyn til Jorddyrkningen.

Af 5te og 10de Capitel, eller Afsnit, er det Læseren bekjendt, at i hele det store Strøg norden for Kongeaalen Jorderne afkræftes ved lange Rækker af Sædeafgrøder. Megen Sæd udsaaes for ikke at høste andet end Halm. Nu er vel ogsaa denne af stor Værdie for de magre Sandegne. Men den kraftløse Tilstand, hvori Jorderne derved komme, kan ikke andet end svække Græs-værten i Hvileaaarene, og maa nødvendigvis have til Følge, at Lyngen tidligt indfinder sig, Jorderne altsaa ikke kunne faae den behørig Hvil, og naar de igien optages give ringe Afgrøder. Det sydvestlige Amts Exempel kan derfor ikke nok anbefales Amtets øvrige Beboere. To, høist tre Rjærve synes at være alt, hvad deres Jorder, uden at udmattes formeget, kunne taale. En Forandring i dette Punct vilde lede til Udsæd af Græsfroe, og især til forlængede Hvileaar, en Forbedring, man i et Land, hvor Arbeidskraften er kostbar, Producterne godt Kjob, og Jorderne ringe eller af stort Omfang, ikke nok kan anbefale. Men vogte sig maatte Bønderboerne, at lade Leen komme paa saaledes udlagte Marker, ønske de at deres Græsgange skulle tage til i Kraft*). Hvad der, i Tilfælde at man fandt sig foranlediget at gaae videre, kunde gøres, er vlist i 27de Afsnit.

B.

Med Hensyn til Fremgangsmaaden ved raare Jorders Opdyrkning.

Naar man feer hen til den usle Sæd, saadanne Jorder, ved den nu brugelige Fremgangsmaade, i det første og andet Aar give (10de Afsnit), kan der vel ingen Tvivl være om, at det samme Arbeide, som derved medgaaer, vilde være mere hensigtsmæssig anvendt paa en god, reen Brak. For løs er der ingen Fare for at

*) En Undtagelse maatte naturligviis dog gøres med de til Froe bestemte Pletter.

den gamle, aldrig før ploiede Jord, skalde blive, allermindst hvor Beliggenheden er noget siid. Derimod vil den paaførte Mergel bedre blandes med Jordskorpen, og denne tilhørlig udluftes, saa at frugtbare Afgrøder maae blive en nødvendig Følge deraf, og ingen Sæd blive spildt til Unytte.

C.

Med Hensyn til Hederne fremtidige Opdyrkning.

Afhvad vi i 40de Afsnit have anført, er det klart, at Hederne Opdyrkning gjør betydelig Fremgang og vel ogsaa drives med et vist Held. Herpaa imidlertid at begrunde Haabet om en almindelig Opdyrkning af vore Heder, vilde være altfor overilet. Paa den Maade, som dette Foretagende for Dieblisset iværksættes, vil største Delen af de opdyrkede Jorder altid blive behandlede noget stedmoderligt, og meget deraf synke tilbage i sin forrige Tilstand. Det er umuligt ved den nærværende Dykningsmaade at holde alle disse Jorder i behørig Gjødningsstand. Engene kunne ikke synderlig mere formeres eller forbedres, og Midlet til at samle en kraftfuld Gjødelse fattes altsaa. Det er Grunden, hvorfor man undertiden hører paaftaae, at der af vore Heder snarere er opdyrket formeget end for lidet. Imidlertid er der ingen Tvivl om, at en stor Deel af Jyllands Heder ligesaa godt kvalificerer sig til Dykning, som det tilstødende gamle Agerland, og at en Mængde Familier, ved et passende Jordbrug, her godt kunde leve. Forfatteren har derfor troet, at det maaskee kunde blive en god Spekulation for Bønderboerne, at indrette større eller mindre Gaarde paa deres Hedelodder, især saadanne, hvortil gives fide, maadblandede Strækninger. Naar et godt Lag Mergel paaføres, eller efter Omstændighederne Agerkorpen opbrændtes, et flaaende Sædeskifte med Dyknings af Rodvæxter og Foderurter, paa den i det foregaaende anførte Maade, indførtes, og de fornødne Bygninger ved Hjælp af Teglovnene opførtes, vilde Lysthavere til saadanne Steder eller Gaarde ikke mangle, og gode Renter lønne det gjorte Forskud. Saadanne Parceller turde vel ogsaa finde almindeligt Bifald selv for Parcelleringens største Antagonister.

D.

Med Hensyn til Ribes Opkomst.

Hvor ilde faren denne af alle danske Kjøbstæder meest betrængte Bye har været, ligesom Aarsagerne dertil, have vi allerede forhen viist (16de Afsnit). Til dens Opkomst maae de senere erhvervede Rettigheder udentvivl meget bidrage, men fuldkommen ville dens Saar ikke læges, førend den aldeles sættes ved Siden af Slesvigholsteenske Kjøbstæder. Tøndern blomstrer, uagtet den, med Hensyn til Localomgivelserne, kun har lidet forud for Ribe! Hvad Staten i Consumtionsintrader kunde tage, maa altid blive en Ubetydelighed imod det Gavn, mere velhavende Indvaanere ville stifte, og kan desuden altid paa anden Maade erstattes. At Ribe skulde blive et Smuthul for Contrabande, som nogle have forment, vilde være altfor fornærmende for Toldlinien ved Kongeaaen til at antage. Alle saadanne Hensyn maae desuden vige for de to simple Ord: Retfærdighed og Billighed; og disse kræve tydeligen at Ribe bestyres efter de samme Grundsætninger, som Dødslandet, der omgiver den.

E.

Med Hensyn til Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for Ven Fanø og Landsbyen Hjerting.

Allerede ved Skilbringen af Fanøernes Vindskibelighed, (16de Afsnit), er der hentydet paa at give denne en mere udstrakt Retning. Ogsaa med Hensyn til Hjerting er der viist, hvorledes denne Plads kvalificerer sig til en Handelsstad. Hele Vestkysten af Sjælland har intet Punct, der ligger saa bekvemt for en udbredt Handel og Skibsfart. Fanø og Hjerting ere saa at sige de eneste Havne ved hele denne Kyst. Beboerne udmærke sig ved en Virksomhed, der lader haabe de herligste Frugter. Kort, Fanø og Hjerting turde snart blive Hamborg ligesaa meget for nær som Altona allerede er det. Imidlertid vilde rigtig nok Varde, Ribe og endog Ringkjøbing derved lide nogen Afbræk, første især; thi med Hensyn til Handelen paa Udlandet vilde Fanø eller Hjerting

give Tønen an, og Hjerting desuden berøve Varde en Deel af dens Landhandel. Men Ophøbet og Indsamlingen af Fastlandets Producter turde maaskee blive saa meget betydeligere; thi Fanekernes Forbindelse med disse Stæder blev en Selvfølge, og paa Fanø vilde intet Huus opstaa uden at have Factorier paa Fastlandet.

Vardenferne vilde naturligviis af alle Kræfter sætte sig imod Hjertings Ophøielse til en Kjøbstad. Derimod turde Erhvervelsen af Kjøbstadrettigheden for Havnebyerne paa Fanø maaskee ikke falde saa vanskelig. Men Faneerne vilde maaskee selv aflaae et saadant Tilbud, da hiin Rettighed, saalænge ingen betydelig Handel kom i Gang, og Kjøbstadafgifterne skulde svares, vilde blive dem mere til Byrde end Fordeel, især de mange fattige Fiskere i Nordbye. Denne Sags Fremgang turde derfor berøe paa det næstfølgende Forslag *).

F.

Ophævelsen af Forskjellen imellem Kjøbstad og Landboenæring.

Intet har maaskee mere skadet Danmark, end det Monopol, saa mange usle, smaae Kjøbstæder, til liden Baade for dem selv og Omegnen, udøve. Ikke nok at mangen Haandtering derved er fremkunslet paa en den aldeles ugunstig Bund, saa at sandt Held aldrig kan ventes; men endnu mere beklageligt, at Hindringer derved lagdes for nye Kjøbstæders Ophøielse, hvor Omstændighederne kunde have begunstiget denne Sag. En Kjøbstad er først til sand Nytte for Omegnen, naar den formaaer ved sig selv at holde eller hæve sig, og ligesaa lidet som Kjøbstadborgeren bør skatte til Landmanden, ligesaa lidet burde denne gjøre det til hiin. Saa ind-

*) Nordbye paa Fanø, siger een af Forfatterens Correspondenter, er fortrinlig skiftet til at være Frihavn, med Anlæg af Bæsiner, Dokker &c. En Orlogsflaade kunde rummes der. Stedet har den uberegnelig store Fordeel, at Isen kun meget sjældent og meget kort Tid lægger til. Mange Skibe, som nu ligge i Norge, ved Cowes paa Wight &c, vilde upaarviøselig søge dertil ved Haverie, eller naar Elben og Weseren ere tillagte.

lysende disse Grundsætninger end ere, saa meget kæmpes dog endnu for Kjøbstædernes Privilegier. Landboerne skildres som usifikede, i moralsk Henseende, til at drive Kjøbstadnæring; Uleilighederne ved Overgangen til en ny Tilstand afmales som uovervindelige, og Bedligholdelsen af Statsindtægterne som usorenelig med en saadan Tingenes Orden. Det Sidste skal blive Gjenstanden for et eget Forslag. Men hvad det Første angaaer, er Indvendingen virkelig hoist latterlig. En udbredt Erfaring har længe lært ganske det Modsatte. Netop i de Egne, hvor man mindst skalde vente det, nemlig saadanne, hvor Brændeviinsbrænding, Opmjøb, Prangerie o. s. v. gaae meest i Svang, har Moraliteten lidt mindst, og har Staten sine flittigste, redeligste og ædrueligste Borgere!!! — Vanskelighederne ved en Overgang ere ikke større, end at en vise-ligen lagt Plan i 10 til 20 Aar kunde hæve dem. Det kommer kun an paa at lede Sagen saaledes, at Forandringerne ikke kom for pludseligen paa hinanden, og Kjøbstadborgerne fik Tid til at ordne deres Anliggender. En vis Strækning omkring Kjøbstæderne kunde for det første unddrages de nye erhvervede Rettigheder, eller disse lidt efter lidt udvides. Ogsaa kunde man i nogle Aar lade det komme an paa Bevillinger, som efter forud fastsatte Principer tilstodes. Men fremfor alt maatte hele Planen være Publicum bekendt, saa at ingen Vilkaarligheder kunde finde Sted, og enhver vidste hvad han i Fremtiden havde at vente. Tøvrigt er det langtfra at være Forfatterens Mening at hver Bonde skalde være Kjøbmand, Brændeviinsbrænder eller Fabrikant, og han hører ingenlunde til disse Radicale, som satte et Lands Velstand og Lykke i en ubetinget Frihed. Erfaring lærer desvære at Mennesket ikke altid handler med det fornødne Overlæg, og at Gang til Uafhængighed forleder til mange Daarfeber, som siden høiligen maae fortrydes. Et Land er ikke tjent med Projektmagere, som, den ene efter den anden, gaae til Grunde, eller sværme Tiden hen. Det er derfor vist ikke urigtigt at en Regjering udøver et vist Formynderskab over Statsborgerne. Men Forsatteren troer ogsaa at det er nødvendigt for at fremme almeen Velstand og Lykke, at Hindringerne for Vindskibelighed hæves, og at kun saamange Indskrænkninger finde Sted, som ere nødvendige for at forebygge mulige Misbrug. Det maatte derfor ikke være nogen

oplært Haandværksmand, Kræmmer eller Høker formeent at ned-
sætte sig hvor han fandt for godt, eller i Almindelighed nogen at
drive Handel en gros eller anlægge Fabriker. Men paa den anden
Side maatte Indløsningen af Concessioner eller Mesterbreve o. s. v.
forhindre et for stærkt Tillob af Concurrentere, og dette aldeles ikke
beroe paa vilkaarlige Erklæringer af Øvrighederne eller Laugsbrødre.

G.

Ønske om et forandret Skattesystem.

Et Skattesystems første og vigtigste Egenskab er at træffe de
Skattefyldige i et rigtigt Forhold, og dette kan neppe være et
andet, end hines rene Indtægter eller Indkomster. Vel synes
det, som om den Lade derved begunstiges, medens den Driftige be-
skattes. Men Naturen har ikke givet os alle lige Evne til at
virke, meget kommer an paa Lykken og andre Omstændigheder,
og i al Fald nyder dog altid den, som har de største Indkomster,
meest Nytte af den Beskæftelse, Staten yder ham. Men at kom-
me til Kundskab om Enhvers Indtægter er, uden Tvang, en
Umulighed, og vilde have skadelige Følger for den private Credit,
ligesom vist ogsaa for Moraliteten, og desuden være forbunden med
mange Vidtsøftigheder og Ubehageligheder. Directe at beskatte
Formuen lader sig altsaa ikke vel gjøre, indirecte derimod bedre.
Vel har den indirecte Beskatningsmaade ogsaa sine Mangler, især
den, at den aldrig fuldkommen træffer hiint Forhold, men
den kan dog med tilstrækkelig Nøiagtighed nærme sig det, og
har den store Fordeel, at Skatterne for det meste afdrages i
umærkelige Bidrag, som den Uformuende ydermere ofte har i sin
Magt at befrie sig fra. At den Gjerrige, som opdynger Capital
paa Capital, ikke træffes af samme, er neppe en Mangel; thi in-
gen er dog saa gjerrig, at han jo søger at gjøre sine Penge frugt-
bringende, og virker saaledes middelbar til forøgede Indtægter.
En gjerrig Capitalist kunde desuden let fristes til at forlade Lan-
det, naar han i sine Tanker fandt sig for haardt beskattet.

Saaere ønskeligt vilde det være at Skatterne maatte blive
paalagte og ydede efter de anførte Principer. Ingen Stand vil-
de kunne klage over Forurettelser eller særegne Byrder. Enhver

Industrigreen maatte kunne blomstre, hvor Localomstændighederne vare den til Fordeel, og da alting saaledes kom til at gaae sin naturlige Gang, vilde snart alle Erhvervsgrene blive lige indbringende. Forsfatterens Forslag er, at der først og fremmest maatte arbeides paa at give vort Toldsystem hiin Retning, ligesom at indføre saadanne Paalæg, der træffe den Formuende og faaene den fattigere. Eftersom Tingen kom i Gang, og viste sig hensigtsvarende, maatte lidt efter lidt alle Paalæg, som trykke de mindre Formuende og enkelte Stænder, eller besvære Bindfeligheden, ned sættes og affaases. Saaledes altsaa Consumtionsafgifterne, som desuden falde saare bekostelige at hævde; Landskatten, der i de senere Aar har opslugt Landmandens hele Fordeel; Stempelpapiraafgifterne; den høie Brev- Porto, m. fl.

H.

Sønder- og Nørre- Jyllands Forening til een Provinds.

Endeligen troer Forsfatteren her endnu at turde foreslaae Sønder- og Nørre-Jyllands Forening til een Provinds, som bestyredes efter de samme Love, idetmindste forsaavidt behøvedes.

De Fordele, deraf kunde flyde, vilde være:

1) At Toldlinien ved Kongeaen blev nedlagt, en Reduction, der vilde spare mange Udgifter, og især er saa meget ønskeligere, som den umiddelbare Nytte samme gjør, siden Dvægtolden er indbraget, vist er høist ubetydelig.

2) At det danske Sprog blev mere udbredt, og det danske Rige paa en vis Maade altsaa udvidet.

3) At de Uleiligheder, den meleerte Jurisdiction afstedkommer, paa eengang bleve hævede.

4) At Ribe og Eobding vilde komme i et rigtigere Forhold til det dem omgivende Dpland.

5) At Samkvemmet imellem begge Provindser blev mindre generet.

6) At een af de værste og meest forføreriske Leiligheder til Indsmugling faldt bort.

7) At en Ombytning eller Meddelelse af hvert Lands gode Indretninger, politiske som private, bedre kunde komme i Gang.

Et fælleds Skatte- og Toldsystem, bygget paa de forhen anførte Grundsætninger, er Nøglen til dette Projects Iværksættelse. Elesvigerne, der svare saa høie Afgifter af deres Forbeieendomme, turde nok med Begjerlighed gribe en saadan Forandring, og med Glæde give Slip paa gamle, forældede Indretninger, der lidet stemme overeens med den Loyalitet, vor Tid bekjender sig til. Kun de Privilegerede vilde knurre. Men sandelig, det er paa Tiden, at dette Monopolvæsen engang ophører. Ewigheid er det dog neppe lovet!!

Meget kunde endnu være at tilføie dette Capitel, men Forfatteren maa, for ikke at falde i Gjentagelser, bede Læseren at have i Erindring, hvad ved andre Leiligheder er bemærket, deels om en Indbigning af Kyststrøget ved Ribe, deels om Ribe Aars Oprensning, deels om Arbeidets Formindskelse ved Sandflugten, deels om Chausséeanlæg, Biveienes Forbedring, Tilvirkningen af Salt og Kul, Huusflidindustrien i Ribe, en nærmere Veitil denne Byes Enge, Mølletpang, bedre Aflob for Søerne i Bamdrup Sogn, Lødvæsen paa Fanø &c.

Nettelser.

- S. 5 Lin. 6 n. fr. Men om denne. Læs: Men om end denne.
 — 7 — 17 o. fr. og hvor Sandet. Læs: og hvor Vandet.
 — 7 — 18 o. fr. at Jernet indgaaer Forbindelse med Leret. Læs:
 at Jernet hærder Leret.
 — 15 — sidste i Num. og Hjerdingvejs Brede. Læs: og en Hjer-
 dingvejs Brede.
 — 75 — 13 o. fr. efter de aarlige Capitelarter. Læs: efter en
 Gjennemsnit af flere Aars Capitelarter.
 — 152 — 4 o. fr. Qvornsteen. Læs: Qværnsteen.
 — 152 — 4 n. fr. De, som føre Vare fra Varde. Læs: De, som
 føre Vare for Varde.
 — 158 — 24 o. fr. Tilføies: og den midtjære, i alles Munde endnu
 værende B. J. A. Moltke, erindres.
 — 146 — 14 o. fr. Landprangere. Læs: Landprangerne.
 — 151 — 16 o. fr. Landsbyerne Holm. Læs: Landsbyerne Halm.
 — 153 — 7 n. fr. Staldbrodre fra Jylland. Læs: Staldbrodre fra
 Jylland.
 — 165 — 2 n. fr. De ringere Græsgange. Læs: De ringe Græs-
 gange.
 — 166 — 10 n. fr. I Haldsted Kroe. Læs: Holdsted Kroe.
 — 169 — 12 og 13 n. fr. med friske Gaar. Læs: med friske Racer.
 — 171 — 21 o. fr. Kan tilføies: at paa Kjørgaard ved Ribe ogsaa
 holdes en Flok af Metis.
 — 174 — 14 o. fr. tuntet eller dort. Læs: tuntet eller dødt.
 — 180 — 12 o. fr. (her kaldet Skalde) Læs: (her kaldet Skælde).
 — 185 — 10 o. fr. Bong Mose. Læs: Bong Mose.
 — 190 — 14 o. fr. røge Tobak. Læs: ryge Tobak.
 — 192 — 6 n. fr. Kjøbmand Hauqvist. Læs: Kjøbmand Houqvist.
 — 194 — 12 o. fr. agralske Foretagender. Læs: agricole Foreta-
 gender.
 — 198 — 12 o. fr. det demanbetræede Gods. Læs: det dem anbe-
 træede Gods.
 — 199 — 5 o. fr. 5 sig til 6 Miil. Læs: sig 5 til 6 Miil.
 — 208 — 10 o. fr. Sandreoler. Læs: Sandrevler.
 — 211 — 8 o. fr. Ribehuses- og Haderslevhuses Gaarde ic. Læs:
 Ribehuser- og Haderslevhuser-Gaarde.
 — 222 — 13 o. fr. Tilføies: eller maaskee rigtigere forandre Flytteti-
 den i Dannemark.
 — 224 — 2 n. fr. selv for Parcelleringens. Læs: selv hos Parcelle-
 ringens.
-

Nord

gg

hh

bb

q

p

l

g

d

a

v

y

x

u

t

s

r

cc

m

n

h

o

k

i

e

c

b

Vert

Öst

z

ff

aa

24 Fod Aesp. hols. Maal.

Syd

